

Sociologisk Forskning

Årgång 50 • Nr 3-4 • 2013

Femtionde årgången

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Klas Borell
Roine Johansson
sociologiskforskning@miun.se
Ansvarig utgivare: Patrik Aspers

Redaktion

Klas Borell
Roine Johansson
Tobias Samuelsson
Johanna Ekroth

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Hanna Liljendahl

Omslagsfoto: Hanna Liljendahl

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Adress

Sociologisk Forskning
c/o Institutionen för samhällsvetenskap
Mittuniversitetet
831 25 Östersund
Tel. 063-16 53 91

Redaktionsråd

Boel Berner, Linköpings Universitet
Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Framtidsinstitutet
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Utgivning 2013

nr 1: v 12 nr 2: v 41 nr 3-4: v 51

Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se samt på omslagets tredje sida. Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Abby Peterson, Göteborg, ordförande
Stefan Svallfors, Umeå, vice ordförande
Linda Soneryd, Göteborg, sekreterare
Åke Nilsén, Halmstad, kassör

Ordinarie ledamöter: Åsa Wettergren, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping, Magnus Ring, Lund, Jan-Magnus Enelo, Örebro, Sverre Wide, Falun.

Suppleanter: Anna Olofsson, Östersund, Karin Bergmark, Stockholm.

Sociologisk Forskning indexerar i följande databaser: Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Current Abstracts, DBH NSD – Norwegian register of scientific journals and publishers, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, IBZ – Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Journal of Citation Reports (web of science), Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, Social Sciences Citation Index (web of science) och Social Services Abstracts.

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Innehåll

Redaktörerna har ordet: Sociologisk Forskning under 50 år	195
Om trångboddhet – Hur storleken på våra bostäder blev ett välfärdsproblem	199
<i>Helena Ekstam</i>	
Viktordningen – ett analytiskt perspektiv	223
<i>Aimée Ekman och Bengt Richt</i>	
Pensionärsjävlar – revolt mot eller ett upprepande av negativa ålderskoder?	247
<i>Janicke Andersson</i>	
Biopolitik, civilsamfund og 'politisk eskatologi' – Foucaults mistillid over for befolkningens indre kræfter	267
<i>Kaspar Villadsen</i>	
Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi	289
<i>Hans L. Zetterberg</i>	
Om undran inför sociologerna	311
<i>Walter Korpi</i>	
Individen, paret och banden mellan generationerna	321
<i>Rita Liljeström</i>	
Recensioner	335

Redaktörerna har ordet: Sociologisk Forskning under 50 år

Sociologisk Forskning fyller i år 50 år. I tidigare nummer under året har detta uppmärksammats på flera sätt, bland annat genom att vi låtit professorerna Göran Ahrne och Göran Therborn göra personliga reflektioner över tidskriftens och det svenska sociologiämnets historia och fortsatta färdriktning. I detta dubbelnummer anknyter vi till tidskriftens jubileum genom att återpublicera artiklar som alla på ett eller annat vis haft betydelse för sociologins inomvetenskapliga diskussioner. Att göra ett sådant urval är naturligtvis en synnerligen grannliga uppgift, men efter åtskilligt bladdrande i tidigare årgångar fastnade vi omsider för tre artiklar.

Det första av dessa återpublicerade bidrag är professor Hans L. Zetterbergs artikel *Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi* från 1966. Zetterberg, som under en lång period var verksam vid Columbiauniversitetet i USA, analyserar svensk och övrig nordisk sociologi genom att – som han uttrycker det – kombinera främlingens ”kritiska och nyfikna ögon” med ”den inföddes tillgivenhet”. Sammantaget ger detta en intressant och tankeväckande bild av den betydelse som såväl den då rådande universitetsstrukturen som bredare samhällsförhållanden hade för sociologerna och sociologiämnets institutionalisering i Sverige, Norge, Danmark och Finland. Artikeln bör emellertid också förstås som ett av startskotten för en av de stora debatterna inom svensk sociologi, mjukdatadebatten. Zetterberg understryker särskilt den svenska sociologins beroende av amerikansk sociologi, men det är ett mycket specifikt, selektivt beroende han talar om: sociologerna i Sverige saknade vid denna tid möjligheter att spegla mångfalden i nordamerikansk sociologi och knöt sig därför, ensidigt, till en amerikansk variant av den ”strängt positivistisk-operationalistiska” sociologin, hårddatasociologin. Därmed bröts en redan svag relation till en inhemsk mjukdatatradition och svensk sociologi riskerade att uppfattas som banal (även om hårddatadominansen, som Zetterberg uttrycker det, i och för sig innebar att ”mycken futilitet och irrationalitet” kunde undvikas).

Zetterbergs artikel publicerades första gången i *Sociologisk Forskning* nr. 1, 1966.

Om begreppet ”mjukdata” numera sällan förekommer i den sociologiska diskussionen kan det nog sägas att de mytologiskt färgade metaforer professor Walter Korpis lanserade i sin artikel *Om undran inför sociologerna* fortfarande dyker upp i samtal sociologer emellan. Man kan fundera över varför det förhåller sig på det sättet. Sociologin är ju en på många sätt både självupptagen och självpåkande disciplin, med ett exceptionellt beroende av de klassiska texterna och med ständigt återkommande föreställningar om det egna ämnets ”kris”. Samtidigt har disciplinens institutionella förutsättningar och dess informella hierarkier och värdesystem ofta undandragit sig sociologernas kritiska blick. Det är förmodligen detta som gjort att Korpis skrattspegel över Sociologerna fortfarande kan upplevas som så tilltalande (trots att en del av de referenser den utgår från inte längre känns så aktuella). I *Om undran inför socio-*

logerna indelar Korpi sociologerna i ett antal grundtyper, sorterade från de högst till de lägst rankade. I toppen finns Pegaserna, de allmänt erkända teoretikerna, som rör sig i en mera upphöjd sfär (stödda av Pegasryktarna, som vårdar och uttolkar deras ord). Längst ned befinner sig Trädkramarna för vilka sociologin är ”rötter, stam och krona”, dvs. en enhet av empiri, metod och teori som kan användas för att genomlysas samhället (men de flankeras av Stubbsittarna som fällt det sociologiska trädet för att omvandla det till ”råempiriska tändstickor, lika många i varje ask”).

Korpi's artikel, den andra av de tre återpublicerade bidragen, stod att läsa i *Sociologisk Forskning* nr. 3, 1990, och bygger på ett anförande vid Sveriges Sociologförbunds årsmöte samma år.

Den första generationen sociologer i Sverige var i stort sett enkönad. Det avspeglas förstås i *Sociologisk Forskning*, där de tidiga årgångarna uppvisade en i det närmaste obruten manlig rad av författare. Under hela 1960-talet, då de sex första årgångarna av tidskriften gavs ut, publicerades endast tre artiklar skrivna av kvinnor. Nästa årtionde ökade andelen kvinnor något, och 1972 publicerade den första generationens i särklass mest välkända kvinnliga sociolog, professor Rita Liljeström, sin första artikel i *Sociologisk Forskning*, som den tionde artikeln skriven av en kvinna. Liljeströms forskningsintressen omfattade framförallt genus- och familjefrågor. Här har vi valt att återpublicera hennes artikel *Individen, paret och banden mellan generationerna* från 1986. Här behandlas den nordvästeuropeiska familjens särdrag och sentida förändringar i en teoretisk analys som har mer än bara historiskt intresse.

Liljeströms artikel, den tredje och sista av de återpublicerade bidragen, återfanns ursprungligen i *Sociologisk Forskning* nr. 2, 1986.

Som vanligt innehåller *Sociologisk Forskning* framför allt referegranskade originalartiklar.

I den första artikeln, *Om trångboddhet: Hur storleken på våra bostäder blev ett välfärdsproblem*, författad av Helen Ekstam, studeras hur hemmet kommit att göras till en del av den offentliga välfärdspolitiken. Ekstam undersöker denna offentliggörande-process genom att fokusera frågan om bostäders storlek och, mera specifikt, uppkomsten av olika trångboddhetsnormer. Genom att anlägga ett historiskt perspektiv visas hur sådana trångboddhetsnormer uttrycker successivt avlösande välfärdsrationalteter: från en paternalistisk, föreskrivande politik, över ett konsumentstyrande, fram till ett rättighetsperspektiv och, så småningom, trångboddhetsfrågans försvinnande från den övergripande välfärdspolitiska agendan.

I den därpå följande artikeln, *Viktordningen – ett analytiskt perspektiv*, lanserar Aimée Ekman och Bengt Richt kroppsvikten som utgångspunkt för vad de menar är en hittills förbisedd maktordning i samhället. Viktordningen är en ”stor” ordning, jämförbar med genusordningen och den ekonomiska ordningen, och i likhet med andra ordningar är den något som ständigt ”görs”, i pågående interaktion. Görandet handlar här om två olika aspekter, dels att ”hålla ordning”, dvs. att upprätthålla (föreställningar om) en ideal vikt, dels att ”göra i ordning”, vilket handlar om normalisering av dem som inte motsvarar idealet.

I den tredje artikeln, *Pensionärsjävlar – revolt mot eller ett upprepande av negativa*

ålderskoder?, analyserar Janicke Andersson hur ålder och ålderskoder används som en förutsättning för, men också utmanas i, TV-serien "Pensionärsjävlar". Serien utgår från en föreställning om att dagens äldre är mer rebelliska och självhävdande än tidigare generationer av äldre; de är ett slags överårig variant av oreggerliga ungdomar. Analysen handlar om hur ålder i TV-programmet "görs" i förhållande till etablerade åldersnormer och stereotyper. Den humoristiska effekten kan utgå från både att ålder görs "fel" genom att man bryter mot normer (man betar sig som ungdomar, eller pratar offentligt om sex), att ålder överdrivs (man hindrar trafiken genom att gå med rullator mitt i gatan) eller att ålderskoder blandas. Men vissa tabun kan man inte överskrida (äldre kvinna får stöta på yngre man, men äldre man får inte stöta på yngre kvinna). Förhållandet till ålderskoder är något som förhandlas.

I den fjärde och sista refereegranskade artikeln, *Biopolitik og 'politisk eskatologi': Foucaults mistillid over for befolkningens kræfter*, undersöker Kaspar Villadsen Foucaults ambivalens inför civilsamhället. Här belyses hur Foucaults ambivalens inte bara rörde statsapparaten och den representativa demokratin utan även riktades emot civilsamhällets inneboende demokratiska potential. Snarare än som en kraft i sig argumenterar Villadsen för att civilsamhällets styrschema ligger inbäddat i den liberala styrningskonsten.

I *Sociologisk Forsknings* stående avdelning för recensioner av svenska doktorsavhandlingar recenserar denna gång fyra avhandlingar och vi kan nu med glädje konstatera att flertalet nya sociologiavhandlingar numera uppmärksammas i tidskriften. Det är också med glädje som vi kan konstatera att en allt stridare ström av recensioner av annan sociologisk litteratur nu flyter in till redaktionen. Det är vår förhoppning att recensionsavdelningen därmed kan hjälpa läsarna att få en bättre överblick över sociologiskt relevant nytgivning.

Till sist: Vetenskapsrådets styrelse har gett myndighetens generaldirektör i uppdrag att utreda en avveckling av bidragen till vetenskapliga tidskrifter inom det humanistiskt-samhällsvetenskapliga området. En avveckling av tidskriftsstödet skulle få mycket allvarliga konsekvenser för *Sociologisk Forskning* liksom för andra svenska tidskrifter inom området. I likhet med *Sociologisk Forskning* använder flertalet av de nu hotade tidskrifterna sig av peer review-förfaranden och, återigen i likhet med *Sociologisk Forskning*, har flera av tidskrifterna en central ställning för respektive discipliner: här ges utrymme för vetenskapliga studier av svenska förhållanden liksom för inomvetenskaplig debatt och kvalitetsgranskning. Som redaktörer för *Sociologisk Forskning* har vi tillsammans med andra tidskriftsredaktörer undertecknat ett gemensamt upprop mot förslaget att avveckla bidrag för vetenskapliga tidskrifter inom det humanistiskt-samhällsvetenskapliga området. Namninsamlingen är nu avslutad, och vi redaktörer hoppas att många av tidskriftens läsare finns med bland undertecknarna.

Klas Borell & Roine Johansson

Call for Papers

International Journal of Mass Emergencies and Disasters

SPECIAL ISSUE

Nordic Research on Disasters, Crises and other Related Topics

GUEST EDITORS

David M. Neal, Oklahoma State University
Erna Danielsson, Mid Sweden University
Roine Johansson, Mid Sweden University

BRIEF BACKGROUND

The International Journal of Mass Emergencies and Disasters is the longest publishing journal related to topics related to disasters. Henry Quarantelli established the journal and became its first editor. The first issue, published in March 1983, was based upon a 1980 conference on Family and Disaster held at Rosersberg Slott, Sweden. Jan Trost and Örjan Hultåker of Uppsala University served as guest editors. Since that time, IJMED has published a number of papers related to Nordic disaster issues by Nordic researchers.

This special issue provides an opportunity to put current Nordic themes, perspectives and ideas into one volume.

MANUSCRIPT PARAMETERS

We are soliciting manuscripts related to Nordic Research with a focus on disasters, crises and other related topics.

- About 7,000 words
- Research carried out by Nordic researchers with a priority on crises within the Nordic countries
- Empirical papers preferred but theoretical manuscripts considered
- Empirical papers can be qualitative, quantitative, or mixed method
- Manuscripts should have a social science focus
- May be interdisciplinary among social sciences
- May be interdisciplinary using social and natural sciences
- Manuscripts must be submitted by May 1, 2014, and written in English
- Initial reviews should be completed by October 1, 2014. Final revisions will be completed by December 31, 2014.
- Publication is scheduled for the March 2015 Issue (Volume 33 #1)
- Submit manuscripts to this address: ijmed.editors@gmail.com
- Please attach only one copy of the manuscript
- Please identify that this submission is for the Nordic Research issue
- All manuscripts will use the double blind review process
- Please follow formatting and citation requirements found at this web address: <http://www.ijmed.org/article-submission/>
- If you have any questions, please contact Dave Neal at dave.neal@okstate.edu

www.ijmed.org

Om trångboddhet

Hur storleken på våra bostäder blev ett välfärdsproblem

Helena Ekstam

Sociologiska institutionen och Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet

About crowding – How the size of our dwellings became a welfare problem

Housing policy documents have traditionally been studied by political scientists, resulting in a lack of interest in the private aspects of housing policy. Hence, this paper uses the example of crowding standards to examine how a previously private matter, the size of our dwelling, became a concern of the state. Official governmental documents are analyzed with the help of discourse theory, working on the supposition that the need of the population and the framing of a problem changes over time. The first official standard of crowding, formulated in 1946 argue for larger dwelling size in order to increase the size and quality of the Swedish population. The second standard, formulated in 1965, is based on the assumption that the population, defined as consumers, demands larger sized homes. The final standard, formulated in 1975, claims that larger sized homes is a social right.

Key words: Housing policy, welfare state, crowding, historical discourse, need

Sociologer har länge försökt förstå hur högst privata angelägenheter träder in i offentlighetens ljus för att tillslut bli föremål för politiska insatser (se till exempel Habermas 2010; Mills 1963). Ett område som historiskt är knutet till det privata och som därmed kommit att äntra offentlighetens ljus sent, är hemmet (Arendt 1998). Bit för bit har familjens vardagsliv bakom bostadens fyra väggar blottlagts. För att göra några nedslag i det svenska offentliggörandet kan nämnas ”upptäckten” av den arbetande befolkningens låga bostadsstandard under slutet av 1800-talet (Bengtsson 1991:60), den noggranna kartläggningen av boendepreferenser under 1950–1960-talen (Boalt, Holm & Boalt 1969; Dahlström 1951) och det feministiska uppvaknandet och synliggörandet av den ojämna arbetsdelningen i bostaden (Almqvist 1995; Hirdman 1998; Schmitz 2007:97–102).

Trots intresset för hemmet som en välfärdspolitisk angelägenhet har få svenska sociologer studerat hemmet i relation till den statliga bostadspolitiken, det vill säga hur det privata hemmet kom att bli bostadsfrågan och därmed en högst offentlig angelägenhet och ett av efterkrigstidens viktigaste politikområden. Under 1950- och 1960-talen var dock sociologer i hög utsträckning producenter av utredningar som syftade till att kartlägga bostädernas funktion och befolkningens bostadsbehov (Sandström 1989: 134–144). Studierna kan beskrivas som inflytelserika då de användes flitigt som underlag för politiska beslut. Sedermera påtalas dock det bristande intresset för att studera hur bostadspolitiken konstrueras socialt (Jacobs, Kemeny & Manzi 2003:429) och sociologen Jim Kemeny (1992:32, 167–168) kritiserar tidigare

bostadsforskare för att allt för lättvindigt acceptera givna formuleringar av vad som anses vara bostadsproblem.

Istället har uppbyggnaden, utformningen och slutligen avvecklandet av den svenska bostadspolitiken främst studerats av statsvetare (se till exempel: Bengtsson 1995; Karlberg 1989; Persson 2001; Strömberg 2001) varför bostadspolitikens diskurs föreligger tämligen utforskad av sociologer. Istället beskrivs det bostadspolitiska forskningsobjektet som ”åtgärder från staten eller kommunernas sida med ett huvudsakligt syfte att påverka bostadsbyggande eller boende” (Karlberg 1989:9). En precisering av det bostadspolitiska studieobjektet anges av Bo Bengtsson (1995) som definierar bostadspolitiken som fördelningsmekanismerna behov och efterfrågan, vilka styrs av företelsena stat, marknad och privatliv. Trots att det privata erkänns som en viktig del av bostadspolitiken i denna definition har få försök gjorts att studera dess plats i den bostadspolitiska diskussionen. Enligt statsvetaren Carol Bacchi tenderar den traditionella policyforskningen att fokusera på vad politiken resulterar, eller inte resulterar i (Bacchi 2000:48). Fokus har därför till exempel varit att undersöka resultatet av olika reformer och lagar (Karlberg 1989) eller relation mellan stat och marknad (Bengtsson 1995), medan det privata har förblivit outtalat och tämligen utforskat.

I artikeln kommer offentliggörandet av hemmet att undersökas genom en studie av hur storleken på våra bostäder har betraktats som tillräckligt bostadspolitiskt intressant för att ge upphov till trångboddhetsnormer vid tre olika tillfällen mellan 1946–1986. Den traditionella tolkningen av trångboddhetsnormerna är att de bör förstås som övergripande välfärds mål (Bengtsson 2001) vilka har spelat en betydande roll för utformandet och byggandet av den svenska bostadsstocken (Boverket 2007:53). I den här studien ses dock inte utrymmesbehovet som något politiskt oproblematiskt, självklart och givet. Istället är forskningsfrågan: vilka behovs- och problembilder har sedan 1930-talet legat till grund för en politisk diskussion som motiverat formuleringen av trångboddhetsnormen vid tre olika tidpunkter (jämför Bacchi 1999:2, 7, 41)? Studieobjektet är alltså inte trångboddhetsnormen, det vill säga resultatet, utan den välfärdsdiskussion som leder fram till normen.

Artikeln inleds med att studien ramas in med hjälp av teorier om *behovsstyrning i välfärdsstaten*, det vill säga hur behov görs politiska och till föremål för statlig politik. Sedan följer en historisk översikt över hur bostaden kom att bli politiskt intressant. Därefter diskuteras *metod* samt urval och analysredskapen presenteras. Efter denna inledande del följer tre avsnitt som analyserar utredningarna som föregick normerna: *Trångboddhetsnorm 1: Trångboddhet och bostadsfrågan – 1930- och 40-talens bostadsbehov*, *Trångboddhetsnorm 2: Trångboddhet och bostadsefterfrågan – 1965 års formulering av bostadsbehov* och *Trångboddhetsnorm 3: Trångboddhet och marginalisering – 10 år av behovsformulering*, innan artikeln avslutas med en kort *diskussion*.

Behovsstyrning i välfärdsstaten

Enligt filosofen Nancy Fraser (2003:108–110) är politikens gräns flytande och svår att bestämma teoretiskt då den är under ständig diskussion och omformulering. Kanske är det därför som Fraser beskriver uppkomsten av nya politiska behov i metaforiska ordalag genom att benämna dem som *förrymda*. Det som kännetecknar de förrymda behoven är att de har brutit sig loss från det som Habermas benämner som den privata (eller ekonomiska) sfären för att bli föremål för debatt. Det tidigare outtalade privata artikuleras i offentligheten och blir därmed konkreta problem som kan lösas. Den arena där detta blir möjligt är enligt Fraser en konkretisering av det som Hanna Arendt benämner som ”det sociala”. Fraser (2003:112–113) omtolkar och konkretiserar ”det sociala” och menar att det omfattas av samtliga sociala forum (till exempel föreningar, organisationer, media) där ett behov kan diskuteras. Det privata, tidigare ickepolitiska får därigenom offentlig status genom olika behovsdiskurser. Vidare menar Fraser (2003:97–98) Gränsen för talet om behov, det vill säga ”vem som behöver vad för att vad”, låter sig inte enkelt definieras. Istället handlar det om till synes bångstyriga processer som slitits loss från sin etablerade plats i den privata eller ekonomiska sfären för att omformuleras och benämnas som problem och tillslut bli föremål för statliga insatser. Fokus bör därför riktas mot behovstolkningens politik snarare än att utgå från att behov är a priori bestämda brister som behöver specifika lösningar. Om utgångspunkten istället är vilket eller vilka behov som till exempel trångboddhetsnormen förväntas lösa kommer behovens kontextbundna karaktär att träda fram och behovet kanske inte längre ses som lika självklart. Fraser (2003:100) bidrar även med en modell över hur behovstolkningen kan gå till, nämligen genom Tolkningen och Kommunikationens Sociokulturella Medel (TKSM). Processen synliggör hur behoven transformeras till tal om rättig- och skyldigheter och inordnas i en modell bestående av fem kategorier (som beskrivs under Tillvägagångssätt).

Det material som analyseras i den här artikeln, statliga offentliga utredningar, skulle enligt Fraser förmodligen komma att träda in när striden för tillfället har bedarrat och välfärden ska distribueras till de mest behövande. Denna distribution är dock inte oväsentlig att studera då den kommer att representera de normativa värden som därmed utgör grunden för behovstolkningens politik (Fraser 2003). Bacchi (2009:61) framhåller vikten av att studera välfärdsbeslut vid olika tidpunkter för att förstå hur en problemformulering kan se ut idag. De olika politiska motiv som kan finnas vittnar om att problem är kontextbundna och därmed föränderliga över tid. Därför kan de trångboddhetsnormer som formuleras vid de tre tidpunkterna ses som svaret på en rad problem som formulerades på olika sätt. Detta innebär att problem och lösning produceras samtidigt och det är en problematisering av denna simultana aktivitet som är intressant att studera (Bacchi 2000:47–48; Donzelot 1995:60), snarare än dess effekter. Ett sätt att beskriva förändringen är genom dess styrningsrationalitet, ”governmentality” (Rose 1995). Termen är en förening av ”governer” som betyder styrning, och ”mentalité” som enkelt översatt betyder tanke-sätt. Innebörden kan tolkas som att det råder ett ömsesidigt förhållande mellan styrning och politiska

idéer. De kunskapsanspråk som styrningen motiveras med och de argument som presenteras för att stödja dessa utgör diskursiva fält där styrningen begripliggörs. Fälten byggs upp av definitioner, skildringar och argumentation i vilka problem specificeras och specifika lösningsstrategier formuleras (Lemke 2001:191).

Välfärdsstatens styrning som studieobjekt

Med välfärdsstat avses här Therborns (1987:239) vida definition av ett samhällssystem vars syfte är att upprätthålla befolkningens mängd samt (livs)kvalité genom olika myndighetsorgan och organisationer. Välfärdsstaten uppkom som ett svar på den utbredda fattigdom som det kapitalistiska industrisamhället givit upphov till och dess politik syftade till att garantera individers likväl som företags frihet (Rose 1995:52). Det kännetecknande för välfärdsstatens styrningsrationalitet är att den inte utövar suverän makt över medborgarna utan att den styr via ett nätverk av expertorgan, organisationer och myndigheter. Det centrala för att styrningen ska fungera är således den kunskap som de olika samhällsorganen ska förmedla, en kunskap som är insamlad och bearbetad av olika experter. Styrningen kan studeras genom sin politiska rationalitet, hur de diskursiva argumenten ändras eller hur viss politik motiveras moraliskt (Rose 2010:273).

Sociologen Siri Ytrehus (2000:167–169) benämner efterkrigstidens bostadspolitik som ”den rumsliga traditionen. Enligt denna tradition är bostadsbehoven (däribland utrymmesbehovet) objektivt och biologiskt bestämbara och nära knutna till bostadens utformning, vilket innebär att ingen hänsyn tas till historisk eller social kontext. Bostaden liknas vid en maskin vars funktion bör undersökas vetenskapligt i syfte att få hushållen att fungera harmoniskt. Rose (1995:42–43) menar att flera antaganden om mänskligt beteende finns inbyggt denna samhällssyn. Människan antas i grunden vara rationell men i behov av rätt kunskap. Sociala normer införlivas hos befolkningen genom inspektion och information, snarare än genom tvång, med syftet att upprätthålla en hälsosam population. När individerna får tillgång till rätt kunskap antas de agera rationellt och upplyst.

Genom systematiskt genomförd informationspridning kommer med tiden välfärdsstatens styrning att övergå i det som Rose (1995:43) benämner som avancerad liberal styrning, vilken kännetecknas av styrning genom individers egna val. Detta innebär att med information och utbildning kommer individen att välja det som är det bästa för henne. Individerna görs också delaktiga i styrningen då deras efterfrågan, snarare än expertens utlåtande blir en viktig maktfaktor. En följd av detta är att det som från början har varit statliga normer införlivas hos befolkningen och används sedan för att ställa krav mot staten (Rose 1995:56). Hindess (1995:71) menar att denna typ av styrning syftar till att skapa autonoma individer. Begreppet syftar dels till idén att individen internaliserar den politiska styrningen och därigenom tar ett ”eget ansvar” över sitt liv och sina handlingar, men även till idén om att inte alla individer är autonoma (till exempel kvinnor och barn). Därför syftar politik ofta till att underlätta för olika grupper att uppnå autonomi, kvinnor ska till exempel ”hjälpas” ut i arbetslivet och barn ska fostras till att i framtiden bli autonoma medborgare. Välfärdsstatens

styrning syftar även till att upprätthålla och skapa solidaritet. Den måttstock som används för detta är familjen, vilken ska göras social samtidigt som den utgör ett instrument för att skapa sociabilitet (Rose 1995:44, 53). Det politiska fokuset kommer fortsättningsvis under hela efterkrigstiden att vara riktat mot just barnfamiljer som nu träder in som den enhet som offentligheten bör värna om (Franzén & Sandstedt 1981/1993 206–210; Almqvist, 2004:29).

När politikens roll ändras kommer även synen på utrymmesbehovet att ändras. Yt-rehus (2000:169, 171) nämner flera teoretiskt möjliga tolkningar av hur bostadsbehov kan förstås. En tänkbar tolkning är en marknadsorienterad modell i vilken behov likställs med preferenser. Ytterligare en tolkningsmodell är universell behovsstandard, vilken skiljer på preferens och nödvändiga behov. Innebörden av universella behov är att individen har ett grundläggande behov av bostadsutrymme. Det upplevda behovet kan variera, men målen bör vara universellt utformade och fungera som medel snarare än tvång. Om de grundläggande behoven inte uppfylls kan det dock skada individen. Följden blir att det övergripande målet med utrymmesnormer därför bör vara fysisk hälsa och autonomi då det relaterar till rättighetsargument.

Före välfärdsstaten, från bostadsfråga till politiska behov

Idéhistorikern Per Wisselgren (2000) använder, likt Fraser, Arendts teori kring ”det sociala” för att beskriva hur den svenska befolkningens levnadsvillkor i allmänhet, och arbetarnas i synnerhet kom att först diskuteras av filantroper och läkare för att sedan bli föremål för politiska åtgärder. Diskussionen tog fart på allvar under 1830-talet och kom då att gå under samlingsnamnet ”den sociala frågan” (Wisselgren 2000:14). Formulandet av den sociala frågan hade ett starkt samband med den nya tidens liberalism som hade börjat uppmärksamma de negativa konsekvenser som kapitalismens framfart förde med sig (Wisselgren 2000:28–30). Teoretiskt kan den sociala frågan ses som en enda lång pågående diskussion, om än med olika fokus vid olika tidpunkter. Det centrala som band den samman var att diverse debattörer diskuterade samhällsrelevanta problem ur olika politiska och ideologiska utgångspunkter. Vilka behov som behövde åtgärdas, i vilken utsträckning och vilka som skulle omfattas, var därmed omstritt (Wisselgren 2000:31–35).

Uppräckten av det sociala var bokstavligen talat en upptäckt som tog form genom dokumentära rundresor och insamlande av statistik runt om i landet (Wisselgren 2000:162). Beskrivningarna av befolkningens levnadsvillkor utvecklades från att likna skönlitterära skildringar till att få en allt mer statistisk karaktär i takt med att socialvetenskapen utvecklades (Wisselgren 2000:199). Trots att kartläggarna hade olika agendor var den gemensamma nämnaren att socialt, statistiskt och geografiskt kartlägga den ”mindre bemedlade” befolkningen för att skapa ett underlag för politiska beslut (Wisselgren 2000:178–179). Det unika med kartläggningen var således stryningen av det sociala. Formulandet av det sociala kan därför ses som en rapportar av problem och frågor som uppstod genom utforskandet av en rad specifika problemområden, till exempel, minskade födslotal och antisocialt beteende (Rose & Miller 2010:289 ff). Parallellt med det intellektuella ”betraktandet” av mindre bemedlade

verkade olika samhällsorgan som kyrkan, skolan samt en växande polisstyrka för att införliva moralisk dygd hos arbetarklassen (Horgby 1986).

En av den sociala frågans delfrågor var "bostadsfrågan" vilket blev samlingsnamnet under vilken befolkningens bostadssituation kom att beskrivas från det sena 1800-talet och framåt (Wisselgren 2000:14). Bostadsfrågan blev aktuell i och med den omfattande urbaniseringen som ägde rum vid sekelskiftet 1800–1900 och som medförde att boende och arbete inte längre var geografiskt bundna till samma plats som i jordbrukssamhället (Strömberg, 1989:145). En konsekvens av detta var att bostaden blev en handelsvara. Marknadens förmåga att skapa balans på bostadsmarknaden ifrågasattes dock och belägg för oron kom i och med publiceringen av en första systematiska genomgången av befolkningens levnadsförhållanden folk- och bostadsräkningen, (Fob) 1912–1914 (Bengtsson 1991:60–64). Undersökningen visade att de svenska bostadsförhållandena bestod av mindre lägenheter med lägre standard än i övriga industriländer i Europa (Hirdman 2010:93). Bostaden sågs vid den här tidpunkten främst som en källa till hälsoproblem, vilket var starkt förknippat med trångboddheten (Boverket 2007:19). De första bostadspolitiska insatserna, barnrikehus, var selektiv och inriktade sig mot att bygga större moderna bostäder för den allra fattigaste delen av befolkningen med många barn (Hirdman 2010).

Metod

Det empiriska materialet i den här texten utgörs av statens offentliga utredningar (SOU). Några fördelar som lyfts fram med att studera policydokument är att de är *genomtänkta*, *politiskt orienterade* (snarare än personliga), *genomdiskuterade* samt *allmänt omfattande* (Bengtsson 1995: 27). Då min nyfikenhet för trångboddhetsnormerna från början har uppstått ur en strävan att undersöka betydelsen av normen, samt vilka problem de förväntats lösa, har urvalet centrerats kring de utredningar som har föregått antagandet av nya normer i propositioner vid tre olika tillfällen. Vid samtliga tillfällen har antagandet föregåtts av stora sammanfattande utredningar i flera band. Då 1940 och 1980-talens utredningar i stor utsträckning hänvisar till tidigare utredningar från 1930 respektive 1970-talet och framåt, inkluderades även dessa i analysen. Från början inkluderades 15 band i urvalet men då endast nio stycken berör trångboddhetsfrågan, exkluderades övriga sex. De skrifter som utgör underlaget för den första normens tillblivelse består av bostadskommitténs slutbetänkande från 1946, vilken brukar benämnas som tongivande för efterkrigstidens bostadspolitik (SOU 1965:32: 23). Dessutom refereras "Kris i befolkningsfrågan" av Alva och Gunnar Myrdal då den anses inflytelserik för uppbyggandet av den svenska bostadspolitiken (Sandström 1989:287). Den andra normens tillblivelse kom till efter publicerandet av "Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen" 1965. Riktlinjerna för den tredje normen presenterades vid (minst) tre tillfällen. 1975 i "Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, Bostadsförsörjning och bostadsbidrag", 1984 i "Bostadskommitténs delbetänkande" samt 1986 i "Bostadskommitténs slutbetänkande". Samtliga inkluderas i analysen.

Tillvägagångsätt

Sociologen Catrine Andersson (2011:24–27) beskriver svårigheten med att artikulera *hur* läsningen och tolkningen av historiska offentliga utredningar går till. Det är en mödosam process som sträcker sig från 1930-talets omständiga formuleringar med svårlästa typsnitt i kombination med ett hopplöst radavstånd, till den sidriktedom som de senare utredningarna i flera band bjuder på. Det finns dock ljusglimtar då läsningen hjälps upp av den tydliga dispositionen i utredningarna. Utgångspunkten i mitt läsande var en näst intill naiv oförståelse till hur frågan om storleken på våra hem har ansetts viktig nog för att bli föremål för statliga insatser vid tre tillfällen under en 50-års period. För att svara på frågan gjordes tolkningen i två nivåer. Den övergripande analysnivån bygger därför på grundfrågan i Bacchis (2009, 1999:12–13) metod; vad-är-problemet, som i det här fallet kan sägas handla om att utrymmesbehovet som vid de tre tidpunkterna fastställs är svaret på – ja vadå? Utgångspunkten för läsningen är att vetenskap och moral möjliggör eller omöjliggör lösningar. Med detta sätt att närma sig texten blir det även relevant att identifiera med vilken auktoritet olika uttalanden görs (Bacchi 2000:51). Utgångspunkten är att starta med ett konkret policyförslag och sedan reda ut hur problemet som förslaget förväntas lösa är formulerat (Bacchi 2009:3).

Den andra analysnivån syftar till att problematisera utredningarna ytterligare och utgår från Frasers (2003:96–103) behovstolkningsspolitik som betonar vikten av att studera hur behov formuleras och tolkas politiskt. Genom bidraget med tolkningsmodellen; *Tolkning och Kommunikationens Sociokulturella Medel* (TKSM), beskriver Fraser hur behov transformeras till tal om rättig- och skyldigheter som kan synliggöras och inordnas i en modell bestående av fem kategorier. Fraser teoretiserar kring hur behov begripliggörs och bekräftas i olika sammanhang, vilket i den här undersökningen innebär en läsning av statliga utredningar angående trångboddhetsnormer. Det unika med Frasers (2003:97) tillvägagångssätt är att det fokuserar på *behovstolkningens politik* snarare än på faktiska fysiska behov, vilket gör att behovens kontextbundna karaktär blottläggs. Metoden och det sociala avgränsas till att handla om hur talet om behov av utrymme diskuteras och bestäms i offentliga utredningar som ligger till grund för trångboddhetsnormer, vilket således enbart motsvaras av hegemoniska TKSM (Fraser, 2003:102). Vidare påpekar Fraser (2003:101) att TKSM inte består av en enhetlig tolkning som går att använda generellt då de måste anpassas till studieobjektet.

Nedan följer därför en precisering av de fyra (av fem) kategorierna som använts i analysen. De första två kategorierna rör sig på en samhälls nivå medan de två följande hänvisar till den subjektposition som individerna tillskrivs. Fraser framhåller att modellen är generell och att tolkningen därför kommer att kunna se mycket olika ut beroende på sammanhanget den används i. Det kan dock vara på sin plats att påpeka att alla kategorier inte är lika framträdande vid de olika tidpunkterna. Den femte kategorin, teknologier har lånats från Rose och Miller (2010) och är den nivå som knyter ihop synen på samhället med synen på individen. Framställningen av materialet görs därför med utgångspunkt i min läsning av utredningarna och kategorierna återfinns löpande i analysen.

Officiellt erkända idiom handlar om de övergripande välfärdsmål som ges politisk prioritet i de statliga utredningarna. Det rör sig om utgångspunkter som näst intill betraktas som självklara då de utgör en förutsättning för att utrymmesbehovet anses viktigt att bestämma. I fallet med bostadspolitik handlar det till exempel om rätten till en god bostad.

Vokabulär används för att legitimera de övergripande idiomerna. Argumentationen i utredningarna stöds av olika diskussioner (vokabulär), vilka används för att ställa krav inom idiomerna. Därför använder jag kategorin för att synliggöra vilken eller vilka experter eller antaganden som de officiellt erkända idiomerna underbyggs av. Motiveras till exempel rätten till en god bostad av en jämlikhetsdiskurs som vill säkerställa rätten till bra boendeförhållanden för alla, eller en medicinsk hälsodiskurs som beskriver faran med ett undermåligt boende?

Narrativa konventioner syftar till att uppmärksamma hur sociala identiteter och kollektiva berättelser skapas. Kategorin kommer att användas för att synliggöra vilka grupper utrymmesbehov som anses viktiga och varför. Gruppen kan konstrueras utifrån olika kriterier, till exempel ålder, hushåll eller bostadsort.

Subjektivisering handlar om hur diskurserna positionerar de individer/grupper som uppmärksammas som trångbodda. Till exempel kan de trångbodda beskrivas som normala eller avvikande, offer eller aktörer.

Teknologier är ett nätverk av de instrument eller medel som används, både för att påverka, men även för att samla in information om befolkningen. Den insamlade informationen spelar en viktig roll för välfärdsstatens problemlösning då den legitimerar politisk handling. Det som från början kan ha varit ett antaganden, eller ett politiskt mål, kan med hjälp av teknologin förvandlas till fakta (Rose & Miller 2010:279–285) och kan användas för att legitimera olika vokabulär. Inom bostadspolitiken visar sig teknologierna till exempel vara bostadsinspektionen, enkätundersökningar eller befolkningsprognoser.

Trångboddhetsnorm 1: Trångboddhet och bostadsfrågan – 1930- och 40-talens bostadsbehov

I samband med publiceringen av den andra stora folk- och bostadsräkningen 1933, tillsattes den första bostadssociala utredningen. I och med detta blir bostaden på allvar ett politikområde, tätt sammanlänkad med befolkningspolitiken (Bengtsson 1991:64). Ungefär samtidigt genomför Lubbe Nordström (1938/1984) sin reportageresa "Iort-Sverige" där de undermåliga svenska bostadsförhållandena (och bostadstagnarna) uppmärksammas och offentliggörs för stora delar av befolkningen.

1940-talets bostadspolitik byggde i stor utsträckning vidare på det som framkommit i den bostadssociala utredningens inledande skede mellan 1933–1939 (Franzén & Sandstedt, 1981/1993:199, SOU 1945:63:147). Ett nytt inslag var dock att den selektiva bostadspolitiken ersattes av en övergripande bostadspolitik som omfattade majoriteten av befolkningen (Bengtsson 1991:65, SOU 1945:63:87–93).

För att tala med Fraser var det *officiellt erkända idiom* som diskussionen om trång-

boddhet främst kretsade kring under 1940-talet befolkningspolitik. Den generella uppfattningen var att nativitetstalen var alltför låga, men med hjälp av större och sundare bostäder skulle en hälsosam populationstillväxt säkras. Att komma tillrätta med trångboddheten ses som en av de absolut viktigaste åtgärderna för att öka nativitetstalen, vilket beskrivs när de bostadspolitiska prioriteringarna anges:

/.../ trångboddhetens bekämpande måste sättas först, saneringen därefter. Genom att bostadsbehovets tillväxt sattes in i sitt naturliga sammanhang med befolkningsrörelsen och framför allt med förskjutningarna i befolkningsstrukturen erhöles också en säkrare grundval för bostadsmarknadsprogram (SOU 1945:63:91–92).

Det var dock inte bara befolkningens kvantitet, utan även kvalité som diskuterades under 1900-talets första hälft (Johannisson 2000:40) och i denna diskussion ansågs trångboddheten spela en central roll, något som makarna Myrdal framhåller:

En grundläggande synpunkt vid de förestående reformerna av bostadslagstiftningen måste bli den socialpolitiskt profylaktiska och särskilt den mentalhygieniska. Intet hem- och familjeliv kan på ett lyckligt sätt gestaltas i en osund eller en överbefolkad lägenhet (Myrdal & Myrdal 1934:233).

Den övergripande vokabulär som det befolkningspoliska idiomat vilar på är en *hälso-vokabulär* som främst byggs upp av hygieniska, medicinska och sexualitetsargument (sexualiteten beskrivs senare i detta avsnitt). De hygieniska och medicinska argumenten vilar på uttalanden från en rad experter som uttalar sig flitigt i trångboddhetsfrågan, till exempel professor Gunnar Myrdal och arkitekten och stadsplanechefen i Göteborg, Uno Åhrén (se till exempel SOU 1935:49:5, 11). Dessutom stöds argumentationen av överläkare Rolf Bergman och stadsläkaren i Malmö, J. Axel Höjer, som anses vara experter inom det bostadshygieniska området (SOU 1935:49:5). Läkarnas och distriktssköterskornas roll som övervakare och informationsspridare betonas särskilt (SOU 1935:49:63–65).

Vokabulären underbyggs och motiveras vidare genom en rad olika *teknologier*. Den främsta var bostadsinspektionen som infördes i Sverige under början av 1900-talet och som innebar att bostädernas hygieniska och tekniska standard undersöktes. Inspektörerna var oftast kvinnliga sjuksköterskor, då dessa ansågs kunna påverka husmödrarna (vilka sågs som nyckeln till en sundare bostadsvanor). Bostadsinspektion skedde efter inkommen anmälan och genomfördes nästan enbart i de fattigaste hushållen (Björkman 2011). Ett av inspektionens främsta syften var att få trångbodda familjer att söka sig till större lägenheter, dels genom informationsspridning om bostadshygien (som skulle förmedlas via skolan, läkare, socialstyrelsen samt informationsblad) (SOU 1935:49:65, 70) och dels genom skärpt lagstiftning med syfte att förenkla ingripanden mot osunda boendeförhållanden (Myrdal & Myrdal 1934:231, SOU 1935:49:58–59). Ytterligare en ny *teknologi* är vetenskapligt uträknade ”befolkningsframskrivningar”, vilka är befolkningsprognoser som sträcker sig ända fram till

1960 och bygger på den förväntade populationstillväxten, bland annat i relation till de förväntade födslootalen och mortaliteten (SOU 1945:63:298–328).

Hur kommer det sig att boende per rum blir utgångspunkten för trångboddhetsnormen och inte till exempel bostadsyta? Utredningen framhåller vikten av att boendetätheten undersöks i relation till hushållssammansättningen, vilken i sin tur ska ligga till grund för bostadspolitik. Köket bör ej betraktas som sovplats och vuxna barn behöver lika mycket avskilt utrymme som vuxna. Därför bör boendetäthet mätas med utgångspunkt i antalet boende per rum. Här sneglar utredarna på den brittiska trångboddhetsnormen där makar förväntas dela sovrum och olikkönade barn har separata sovrum, samt att det ska finnas ett vardagsrum. I Storbritannien är dock befolkningen duktig på att skilja mellan sovrum och sällskapsrum varför vardagsrummet behövs. I Sverige används dock rummen både som sovrum och dagligrum varför det vore meningslöst att införa normen med vardagsrum för svenska hushåll. Det konstateras också att stora delar av befolkningen fortfarande i stor utsträckning sover i köket vilket ur hygienisk aspekt går an så länge köket är tillräckligt stort, även om det inte är särskilt trevligt (SOU 1945:63:366–384).

De *narrativa konventionerna* kring trångboddhet lyfter främst fram de trångbodda barnfamiljerna och detta görs mot bakgrund av argument som rör sexualiteten. En moralisk konsekvens som trångboddheten kunde medföra var det så kallade könssamboendet som beskrivs på följande sätt:

En av trångboddhetens allvarligaste former är det slag av samboende, som innebär, att vuxna – varmed här menas personer i åldern 12 och däröver – personer av olika kön, som icke stå i äktenskapligt förhållande till varandra, ligga i samma rum (1935:49 bilaga 1:66).

Inspektörerna konstaterade att könssamboendet skedde i drygt 20 procent av de undersökta småbostäderna (1935:49 bilaga 1:66). Det är dock oklart hur stor andel av dessa hushåll som huserade inneboenden och hur stor andel som bestod av familjer. Generellt råder en tystnad kring de inneboendes bostadssituation i utredningarna då deras bostadssituation inte uppmärksammas. Istället framställs de endast i relation till familjen mot vilka de antas utgöra ett hot. I relation till det starka familjefokuset kan också nämnas att utredarna oroar sig för den tilltagande tendens till småhushåll, vilken benämns som hushållssprängning och som anses hota den allmänna populationstillväxten (SOU 1945:63:266, 281).

Makarna Myrdal (1934:233) framhåller att tidigare studier av trångboddhet ensidigt fokuserat på kroppsliga åkommor och menar att det är av största vikt att de moraliska och psykologiska effekterna diskuteras i större utsträckning. Att vara tillsammans i samma rum under större delen av dagen anses skadligt och när dessutom tvagningen sker i samma rum tar moralen skada (Myrdal & Myrdal, 1934:233, SOU 1935:49:74). Konsekvenserna av ovanstående beskrivs i följande citat:

Med all sannolikhet spelar detta en roll för uppkomsten av incestuösa händelser och för uppkomsten av prostitution och familjedesorganiserade levnadsvanor i allmänhet (Myrdal & Myrdal 1934:233–234, SOU 1935:49:75).

De trångbodda familjerna *subjektiveras* på två sätt. Dels som ofrivilligt trångbodda, och dels som frivilligt trångbodda. De ofrivilligt trångbodda hushållen består till stor del av småbarnshushåll utan ekonomisk möjlighet att flytta till rymligare bostäder (SOU 1935:49:11). Främst är det barnen som framställs som offer då trångboddheten antas påverka deras intellektuella utveckling och skolgång negativt. Dessutom drabbas barnen av ”sexuell brådmognad” då sängdelande (vilket var vanligt förekommande bland trångbodda familjer) främjar incest och homosexualitet (vilka båda betraktas som negativa konsekvenser) (Myrdal & Myrdal 1934:233–234).

Även om de mindre bemedlade hushållen är överrepresenterade i trångboddhetsstatistiken framkommer det även att förvånansvärt många icke-fattiga hushåll bor i undermåliga smålägenheter (1935:49 bilaga 1:37), dessa *subjektiveras* som frivilligt trångbodda. I stor utsträckning rör det sig om hushåll där de vuxna barnen bor kvar (SOU 1935:49:11). Orsaken ses främst som ett uttryck för ”bristande intresse för bostadshygien” (Myrdal & Myrdal 1934:139). Det bristande intresset kunde också ta sig uttryck genom att bostäderna möblerades fel, vilket till exempel omöjliggjorde att rätt antal sängar fick plats (Myrdal & Myrdal 1934:237). Andra statistiskt dokumenterade problem är att endast köket används som sovplats eller att endast ett av två rum används som sovutrymme (SOU 1935:2:6, 176–178; SOU 1935:49 bilaga 1:46, 69). På grund av den dåliga bostadshygien konstateras att den faktiska trångboddheten är betydligt större än den beräknade (SOU 1935:49:17). Det är enligt Myrdal socialpolitiskt viktigt att skilja på de frivilligt och de ofrivilligt trångbodda för att tydliggöra vad som kan åtgärdas med bostadssubventioner och vad som kräver upplysning och utbildning för att förbättra boendestandarden (Myrdal & Myrdal 1934:139).

Det framhålls även att både frivilligt och ofrivilligt trångbodda familjer använder sig av olika motståndsstrategier. De skötsamma barnfamiljerna anses tillämpa 0–1 barnssystemet för att bekämpa trångboddheten, vilket innebär att de väljer att inte skaffa några barn eller på sin höjd ett barn. Därför anses de politiska insatserna få störst effekt om de riktades mot just barnfamiljerna (SOU 1945:63:84). I ett ekonomiskt avsnitt i den bostadssociala utredningen glimtar en översiktlig beskrivning av hur man från statligt håll resonerar kring de frivilligt trångbodda familjernas motstånd.

en förflyttning av en familj, som tidigare bott mycket trångt i en liten lägenhet och haft sitt möbelbestånd, sina hushållsvanor osv. anpassade därefter, till en rymlig lägenhet ofta mött bestämt motstånd från familjen själv (SOU 1945:63:399).

Citatet ovan indikerar att motståndet framförallt antas handla om alltför stora förändringar i den fysiska miljön. Detta sätt att resonera blir en logisk konsekvens av att bostaden liknas vid en maskin (Ytrehus 2000:168). Vilket utrymmesbehov de boende upplever att de har, eller upplevelsen av att bli tvångsförflyttad är således inte inklude-

rat i talet om utrymmesbehov. För att få människor att inse att de har behov av större bostäder behövdes således även upplysning:

Lagstiftning, bostadsinspektion och andra åtgärder på bostadsområdet från det allmännas sida måste slutligen kompletteras med intensiv upplysning och handledning i bostadens rätta vård och utnyttjande i syfte att bilda bättre boendevanor (SOU 1935:49:70).

Idén om den frivilliga och den ofrivilliga trångboddheten kommer därmed att utgöra grunden för vad som ansågs vara trångboddhetens problem samtidigt som den vidgar föreställningen om hur densamma borde lösas. Innan bostadsinspektionen fanns utgick man från att all trångboddhet var ofrivillig och ett resultat av bristande ekonomiska resurser, varför boendet måste subventioneras. När man sedan undersöker beståndet och finner att många ”underhaltiga” bostäder bebos av individer som skulle ha råd att bo bättre, ses subventionerna främst som ett instrument som kan användas för att motverka trångboddheten hos de ofrivilligt trångbodda småbarnsfamiljerna (SOU 1935:49:11) medan de frivilligt trångbodda måste upplysas och informeras. Syftet var alltså att åstadkomma beteendeförändringar hos de individer som ansågs ha ett avvikande beteende, men även hos befolkningen som inte ansågs som avvikande (jämför Johannisson 2000:42). Det föreskrivande arbetet med att få befolkningen att inse hur de ska organisera sig rumsligt fick därför också utrymme i diskussionen av införandet av den första trångboddhetsnormen:

Man torde dock kunna ge betydelse åt de statliga åtgärderna utöver den direkta verkan på de subventionerade familjerna, nämligen den att vara i viss grad förebildande och normsättande (SOU 1945:63:167).

Sammanfattningsvis kan problembilden under 1930–1940-talet sägas vara sjunkande nativitetstal och en oro för en demoraliserad befolkning. Behovet av större bostäder ses som störst för barnfamiljer och motiveras med en hälsovokabulär. Därmed formuleras problem, behov och lösning i förhållande till varandra. Från den bostadssociala utredningens noggranna kartläggning av bostadsförhållandena föreslås nu en lösning i skepnad av en normerande standard som skulle ligga till grund för den framtida bostadsproduktionen. Kravet att en familjelägenhet ska omfattas av minst två rum och kök (SOU 1935:49:16) ter sig i det närmaste självklart och i behov av en revidering (SOU 1945:63:149, 348). 1935 års begränsning att främst rikta åtgärderna mot familjer med minst tre barn, har också ändrats då det genom befolkningsstatistiken konstateras att dessa hushåll endast utgör en minoritet av de trångbodda barnfamiljerna (SOU 1945:63:149). Därför föreslås nu för första gången fastslagna normer som ska vara vägledande vid produktionen av nya bostäder. Det förslag som kommer att bli vägledande och som senare har benämnts som *trångboddhetsnorm 1* är: högst två boende per rum samt ett kök (Boverket 2007:53) Normen vinner ytterligare politisk legitimitet då den anges i en riksdagsproposition (1946:279).

Trångboddhetsnorm 2: Trångboddhet och bostadsefterfrågan – 1965 års formulering av bostadsbehov

Efterkrigstidens bostadspolitik beskrivs ofta som ett av de viktigaste styrmedlen i uppbyggnaden av den svenska välfärdsstaten. Trots att det byggdes över 820 000 bostäder mellan 1945–1960 i Sverige anses dock bostadsbristen vara fortsatt stor (SOU 1965:32:34). Utgångspunkten och antagandet om bostadsbrist initierar således den andra stora övergripande bostadsutredningen, vars slutbetänkande – ”Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen” – publicerades 1965. I inledningen förklaras att utredningen är att betrakta som ett huvudbetänkande och slutdokument som sammanfattar innehållet i en rad statliga offentliga utredningar som publicerats mellan åren 1961–1965 (SOU 1965:32:19–20). Utredningen bygger i flera avseenden på den bostadssociala utredningen som gavs ut 20 år tidigare, men jag kommer även att visa på att talet om utrymmesbehov skiljer sig väsentligt från 1946 års utredning.

Redan i utredningens direktiv går det att skönja att en förskjutning sker i diskussionen angående befolkningens utrymmesbehov. Direktiven är dikterade av socialdepartementets chef, vilket indikerar det nära samspillet mellan bostadspolitik och socialpolitik som vid denna tidpunkt rådde (Boverket 2007:12; Strömberg 2001). I direktiven konstateras att de bostadspolitiska målen från 1946 till stora delar har uppfyllts. Den ökade bostadsstandarden har medfört att befolkningens bostadsbehov har uppraderats, vilket också bör avspeglas i bostadspolitiken. Vidare ska bostadspolitiken rent praktiskt syfta till att ingen av ekonomiska skäl ska vara tvungen att bo trångt. (Det är en formulering som ligger långt från 1940-talets formulering som syftade till att vara ”förebildande och normsättande”). Ett hushåll ska inte heller tvingas bo trångt på grund av bostadsbrist.

Det övergripande officiellt *erkända idiomet* i 1965 års utredning kan förenklat sägas vara konsumentbehov. I texten betonas vikten av att samhället/staten/(kommunerna) behöver bedriva en socialt inriktad bostadspolitik. För att upprätthålla idiomet används *vokabulären* utbud, behov och efterfrågan vilka används för att tala om vilken typ av bostäder som konsumenterna efterfrågar.

Utredningen från 1965 lutar sig tungt mot en ny typ av *teknologi*. I jämförelse med utredningen från 1945, då behovet av större bostäder lyftes fram av experter och opinionsbildare som varnade för sjunkande nativitetstal och sviktande moral, argumenteras nu istället för noggranna vetenskapliga kartläggningar av boendepreferenser för att undersöka hur efterfrågan på bostäder ser ut. Det anses vara nödvändigt att ”olika befolkningsgruppers framtida bostadsbehov närmare kartlades” (SOU 1965:32:64), vilket i praktiken innebär en kartläggning av vilken typ av hushåll som efterfrågar vilken typ av bostäder (SOU 1965:32:65).

Kartläggning och utvärdering har använts som politisk spåkula i Sverige sedan 1950-talet för att predicera vilka behov som i framtiden behöver tillgodoses. Generellt kan utvärderingen för den här tiden sägas handla om att få välfärdsstatens maskineri, bestående av lika delar kapitalism och socialism, att fungera friktionsfritt (Vedung

2010:265–267). Smörjmedlet är vetenskapligt underbyggda analyser och prognoser, som i fallet med boende handlade om att koppla ihop hushållens framtida betalningsförmåga med analyser om vilka egenskaper hos bostaden som värderades högst (SOU 1965:32:511). De sociologiska företrädarna för den svenska bostadsforskningen, av vilka flertalet finns refererade i utredningen från 1965, var starkt influerade av denna positivistiska vetenskapstradition (Sandström 1989:135).

För att motivera vilken inriktning bostadspolitiken skulle ta refereras det också flitigt till befolkningsprognoser, baserade på det förväntade antalet bostadstagare 1975, samt dessas betalningsförmåga i relation till reallöneutvecklingen, ålderssammansättning och bostadsort (SOU 1965:32:103–172, 395). Prognoserna relateras sedan till inte mindre än 21 tidigare bostadssociala utredningar, genomförda mellan 1940 och 1965. Det som utredningen betraktar som mest bekymmersamt är att de etablerade hushållen skulle komma att efterfråga större och modernare bostäder på fem och tio års sikt (SOU 1965:32:123–135). Tiden anses således mogen för en revidering av bostadsnormen, även om enrumslägenheter vid den här tidpunkten fortfarande anses vara skäliga bostäder för enpersonshushåll (SOU 1965:32:169).

Gemensamt för nästan samtliga refererade undersökningar är att de trots löftet om att kartlägga olika gruppers bostadsbehov fortfarande nästan uteslutande lyfter fram barnfamiljernas behov, varför de *narrativa konventionerna* fortfarande fokuserar på barnfamiljerna. De beskrivs som trångbodda i stor utsträckning och mest flyttbenägna (SOU 1965:32:408, 411) vilket innebär att ett större utbud av lägenheter om tre eller fler rum är eftersträvanvärt (SOU 1965:32:418).

Individen *subjektiveras* nu som en aktiv aktör som tar initiativ. Den aktiva rollen innebär att bostadstagarna tillskrivs epitetet konsument och det är ansvaret gentemot konsumenterna som anses motivera en bättre och mer socialt inriktad bostadspolitik, (SOU 1965:32:64). Till exempel uttrycks detta på följande sätt:

Eftersom önskan att bo i fullt moderna lägenheter är stark bland dagens bostadskonsumenter och kan väntas öka kraftigt under åren framöver är det angeläget att ersättningsproduktionen kan hållas på en hög nivå. (SOU 1965:32:489)

Citatet ovan kan sägas sammanfatta den gängse synen på bostadsbehov som presenteras i 1965 års utredning.

En grupp som fortfarande *subjektiveras* som potentiella offer för hur rummet kan fördärva kroppen och själen, är barnen. När slutligen den nya utrymmesnormen diskuteras görs detta med utgångspunkt i 1945 års utredning. Den första refererade källan är ”meddelanden från statens byggnadslånebyrå, nr 1 – 1942” där det går att läsa:

Ett ovillkorligt krav på att åtskillnad beträffande sovrummen bör upprätthållas mellan de halv vuxna eller nära vuxna barnen av motsatta kön torde knappast vara motiverat, om endast tillgång till tvättrum för den dagliga toaletten finnes (SOU 1965:32:136).

Utredningen slår vidare fast att den kontinuerliga standardhöjningen har inneburit att en majoritet av bostäderna nu har badrum. I och med detta har således faran av att den sexuella samvaro som antas uppkomma mellan syskon som delar rum avvärijts genom att smutsen från den nakna eller halvnakna kroppen nu kan avlägsnas i avskildhet. Resonemanget går att likna vid Mary Douglas argumentation om renhetens koppling till moral och hur denna koppling kommer att fungera som en växelverkan mellan individ och samhälle (Douglas 1966/2004:184–185).

Under 1960-talet introduceras också ett nytt kroppsligt behov, nämligen sömnen. I *God bostad* (nr 17/1954) och även i samma skrift 1960 och 1964 står att det främst är nattbehovet, dvs. antal sovrum, som ska vara avgörande för storleken på bostaden. Tumregeln ska vara att inte sova fler än två personer i samma rum. Barn över 12 år av olika kön bör i möjligaste mån ha skilda sovrum och helst ska ingen behöva sova i vardagsrummet (SOU 1965: 32:136). Köket har försvunnit från diskussionen i 1965-års utredning, vilket förmodligen beror på att det inte längre används som sovplats. Genom flera försök att ändra kökets form konstateras det slutligen under slutet av 1950-talet att en minskning av kökens yta till förmån för större sovrum har gett resultat. Nu används köket för måltider snarare än för sömn (Lindquist, Orrbeck & Westerberg 1980:15).

De politiska motiven för att tillfredsställa bostadsbehoven formuleras nu – till skillnad från i 1930- och 40-talens bostadsutredning – inte främst i termer av samhällets bästa – utan snarare i termer av generella medel för att tillfredsställa ett konkret behov av antal boningsrum, baserat på individuella preferenser. Den bostadspolitik som bör bedrivas legitimeras genom långsiktiga planer (SOU 1965:32:65) och noggrann kartläggning över hushållens framtida betalningsförmåga och boendepreferenser (SOU 1965:32:81–101). Det grundläggande syftet med bostadspolitiken sammanfattas enligt följande i utredningen:

Vi har funnit att påfrestningarna på landets produktionsresurser kommer att bli stora. Det har därför synts oss nödvändigt att göra vissa avvägningar rörande graden av angelägenhet emellan olika i den totala bostadsefterfrågan ingående faktorer. Vägledande för oss har därvid varit de informationer om bostadsvanor och bostadsönskemål som vi kunnat hämta ur olika statistik-sociologiska undersökningar. Resultaten av våra avvägningar har blivit följande: Den antalsmässiga efterfrågan bör tillgodoses, dvs. det bör byggas så många lägenheter att alla som i mitten av 1970-talet vid då rådande prisnivå önskar en egen lägenhet också kan disponera en. Efterfrågan på utrymme vid rådande prisnivå bör tillfredsställas, dvs. det bör byggas lägenheter av sådana typer att varje hushåll disponerar det antal rum det önskar och att inget hushåll av ekonomiska skäl behöver vara trångbott enligt den norm vi uttalat oss för (SOU 1965:32:514).

Det anses inte längre vara av största vikt att statsmakten uttalade en bostadsnorm för att föreskriva hur hushållen ska bo. En eftersträvansvärd minimistandard ses istället som ett sätt att hjälpa ekonomiskt svaga hushåll i sökandet efter en större bostad, samtidigt som samhället inte ska lägga sig i om utrymmesstandarden överskrids (SOU

1965:32:137). Normen motiveras således av att den anses ge en överblick över bostadsbehovet, samtidigt som valfriheten för konsumenterna bibehålls.

Argumentationen visar hur medborgarna anses vara delaktiga i utformandet av styrningen då det nu är efterfrågan som belagts vetenskapligt genom enkätundersökningar som ska styra bostadspolitiken. Rose & Miller (2010:181–182) menar att arkitektur förkroppsligar maktrelationer, både människor emellan samt i tid och rum. Genom att separera till exempel ätande och sovande materialiseras och normaliseras den politiska styrningen. Makt blir således resultatet av att människor organiserar sig rumsligt enligt vissa mönster. De skarpa formuleringarna om tvångsförflyttningar som förekom under 1940-talet kan således sägas ha försvunnit i takt med att befolkningen tillägnat sig de nya funktionalistiska bostadsidealerna. Det är dock fortsatt viktigt att barnens framtida autonomi ombesörjs av samhället, något som säkerställs då det nu finns badrum i de flesta familjebostäder.

Problemet med trångboddhet kan sammanfattningsvis sägas handla om att stadsmakten inte kan förse bostadstagarna med spatiösa bostäder på grund av bostadsbristen. Behovet av större bostäder definieras därför med argumentet att konsumenterna efterfrågar större bostäder. Trots att de moraliska sexualitetsaspekterna av trångboddheten är nedtonade anses människors fysiska hälsa ändå kunna ta skada av trångboddheten då sömnen anses bli lidande vid trångboddhet. En väsentlig skillnad från 1930- och 1940-talens utredningar är dock att individernas syn på boende nu i högre utsträckning överensstämmer med samhällets. Resultatet blir således att när trångboddheten inte betraktas som tecken på dålig bostadshygien används istället mer subtila styrmedel (som till exempel svar från enkäter om boendeförhållanden) för att bekämpa den. Styrningen sker därför – för att använda Rose, O'Malley & Valverde (2006) ord – från avstånd – vilket till exempel innebär att tvånget har ersatts av en övervakning av folkets egna åsikter. Enligt den nya standarden, *trångboddhetsnorm 2*, ska det inte behöva bo fler än två personer/rum (kök och vardagsrum oräknat), en norm som officiellt antogs två år efter publiceringen av "Höjd bostadsstandard" (Prop.1967:100).

Trångboddhetsnorm 3: Trångboddhet och marginalisering – 10 år av behovsformulering

Under de 10 år som passerar mellan antagandet av norm två och publicerandet av bostadsutredningen i mitten av 1970-talet, producerades det en miljon bostäder i Sverige i det så kallade miljonprogrammet. Den storskaliga bostadsproduktionen kommer att fungera som en fond för bostadsdiskussionen från 1970-talet och framåt. Den tredje och hitintills sista normen diskuteras under elva år, vilket innebär att den figurerar i två stora bostadsutredningar: "Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, Bostadsförsörjning och bostadsbidrag" (SOU 1975:51) samt "Bostadskommittén" (SOU 1984:36:275).

Boendeutredningarna från mitten av 1970- till 1980-talen verkar under ett uttalat *rättighetsidiom*, det vill säga, att alla ska ha rätt till en god bostad (SOU 1975:51:35;

1986:5:31). Målet för bostadspolitiken är i stort sett oförändrat under den undersökta elvaårsperioden 1975–1986. I de tidigare utredningarna från 1946 och 1965 var de officiella idiomerna övergripande men implicita teman som genomsyrade texterna medan 1975 års utredning stipulerar rättighetsidiomet redan i utredningens inledning.

En av de *vokabulärer* som används för att beskriva vikten av utrymmesbehovet är jämlikhetsvokabulären (som beskrivs närmare under narrativa konventioner), en annan var det nya begreppet segregation. Argumentationen för den senare görs med utgångspunkt i att bostadspolitik bör omfatta både bostaden och utomhusmiljön, då dessa påverkar varandra (SOU 1975:51:59). Då en blandad lägenhetssammansättning anses inverka på ålders- och inkomstsammansättningen (vilka lyfts fram som de främsta segregerade strukturerna) i bostadsområdena är det ett av bostadspolitikens viktigaste mål att sörja för denna blandning. (SOU 1975:51:118–133). Ett tungt argument för att blanda lägenhetsstorlekar är att boende anses påverkas av mötet med grannar i området (SOU 1975:51:19; 49–50, 77). Segregationsargumentet kan således tolkas i ljuset av idealet att autonoma individer fostras genom mötet med andra. Det handlar således om en autonomi som återstår att uppfylla för delar av befolkningen (jämför Hindess 1995:79).

Det är framförallt familjer med många barn och hushåll med låga inkomster som anses lida av trångboddhet (SOU 1975:51:379), men ett ökat byggande anses inte längre kunna lösa bostadssituationen för dessa grupper. Istället föreslås för första gången en ny typ av *teknologi* av mer residual karaktär, nämligen bostadsbidrag riktade till hushållen med de lägsta inkomsterna. Bidragen ska möjliggöra för individer med svaga resurser att kunna efterfråga större bostäder (SOU 1975:51:172, 186, 392). I utredningen från 1975 diskuteras detta på följande sätt:

Trångboddhetsavvecklingen synes därför nu i ännu högre grad än tidigare vara ett fördelningsproblem, som i relativt ringa grad påverkar den totala tillväxten. Denna bestäms främst av hur mycket anspråken på utrymme ökar utöver trångboddhetsgränsen (SOU 1975:51:171).

En intressant förändring i jämförelse med diskussionen kring de tidigare normerna är att de *narrativa konventionerna* för första gången omfattar andra grupper än enbart barnfamiljer då även enboende och äldre diskuteras. Bostadskommittén menar att enboende i ett rum och kök kan gå an för unga under en kort tid. Något som oroar utredarna är dock att ettorna främst bebos av äldre som dessutom har bott länge i sina bostäder. På sikt bör därför målet vara att även enpersonshushåll ska kunna bo i tvåor, vilket ses som ett mer långsiktigare boende. Att utredningen resonerar kring de enboendes situation är unikt och beror kanske på att diskussionen i utredningen utgår från rättighetsidiomet, det vill säga hela befolkningens rätt till ett bra boende och den vokabulär som rättfärdigar resonemanget är jämlikhetsvokabulären.

Som ett resultat av rättighetstänkandet knyts diskussionen om trångboddhet starkare till ekonomisk utsatthet och det framgår av utredningen att:

Trångboddheten är nästan helt en konsekvens av brister i ekonomiska resurser, pga. att försörjningsbördan är stor i förhållande till inkomsterna (SOU 1975:51:117).

Även om den totala andelen trångbodda hushåll har minskat under 1980-talet har trångboddheten ökat hos de ekonomiskt mest utsatta hushållen, framförallt bland barnfamiljer i hyreshus, (SOU 1984:35:6; 1984:36:226). Problemet anses därför inte vara bostadsbrist utan att fördelningen av utrymme är ojämn mellan olika hushåll (SOU 1984:35:3). Möjligheten att bo i rymliga bostäder ska därför lösas inom den befintliga bostadsstocken. En konsekvens av detta är att bostadstagarna positioneras i relation till varandra och för första gången beskrivs bostadsutrymme som en knapp resurs. Till exempel påpekas det att andelen äldre i småhus, med mycket hög utrymmesstandard, nästan har fördubblats sedan 1970-talet och att detta kan ha skett till följd av de generösa, allmänna bostadsstöden (SOU 1984:35:126). Enföräldershushåll och barnfamiljer med högre inkomster *subjektiveras* således som vinnare medan familjer med många barn och låga inkomster beskrivs som förlorare. Då trångboddheten nästan uteslutande antas vara en konsekvens av låga inkomster är det således inte förvånande att riktade bidrag anses vara botemedlet.

Då det inte längre anses realistiskt att producera en stor mängd nya rymliga bostäder eller att i större omfattning göra sammanslagningar av smålägenheter betonar utredningen att barnfamiljernas bostadsbehov kommer att bero på de äldre hushållens vilja att flytta till mindre bostäder (SOU 1984:35:311). Samtidigt påtalas att det kan vara svårt att definiera vad som är en för hög utrymmesstandard och att införa en övre gräns (optimikrav) skulle stå i konflikt med andra sociala mål som till exempel rätten till kvarboende och rätten att bosätta sig var man vill (SOU 1984:36:262).

Trots att bekämpningen av trångboddheten ses som ett av de viktigaste bostadspolitiska målen i 1975 års utredning står det, till skillnad från de två tidigare utredningarna, mycket lite om de negativa konsekvenser som trångboddheten kan medföra. På ett fåtal ställen i utredningen beskrivs dock de konsekvenser som kan följa av ett trångbott familjeliv.

Trångboddhet är negativ, både för relationerna mellan familjemedlemmarna och för en positiv personlighetsutveckling, inte minst för barnen. Att höja utrymmesstandarden för hushåll som i dag bor trångt ser vi därför som en viktig bostadspolitisk åtgärd inför 1980-talet (SOU 1975:51:85).

Behovet av utrymme åskådliggörs nu i enlighet med vad Ytrehus (2000:171) benämner som universell behovsstandard. Enligt detta sätt att se på utrymmesbehov har människan ett universellt behov av utrymme. Om behovet inte uppfylls kan det leda till skada för individen. Visserligen kan de faktiska utrymmesbehoven variera men målen bör vara universellt utformade. Den första delen av citatet vittnar om den irreparabla skada som trångboddheten fortfarande anses orsaka hos den enskilda individen medan den senare delen av citatet vittnar om att bostadsbehoven fortfarande anses kunna bestämmas oberoende av individuella preferenser (jämför Ytrehus

2000:171). Vidare är det främst barnen som berövas "goda uppväxtförhållanden" varför en höjning av rådande bostadsnorm förespråkas (SOU 1975:51:379).

Trots att bostadskommittén 1984 menar att det är dags för den höjning av utrymmesnormen som föreslogs i 1975 års utredning (SOU 1984:36:276) kommer de att dra tillbaka detta instämmande inför publiceringen av slutbetänkandet 1986. I slutet av 1984 års utredning finns en bilaga med reservationer och yttranden. Två av kommittéledamöterna, moderaten Rolf Dahlberg och folkpartisten Kerstin Ekman motsätter sig en höjning av utrymmesnormen då de anser att hushållens valfrihet kan äventyras samt att det finns en stor efterfrågan på ettor. Dahlberg menar att det måste vara upp till hushållen att bestämma om de hellre vill åka utomlands på semester, köpa fritidshus eller båt. Från experterna är den främsta invändningen att utredningen inte har samlat in information från hushållen angående hur de föredrar att bo (SOU 1984:36:421–424). Trots att det i slutbetänkandet betonas att det är rimligt att anta att barnfamiljer bör kunna förses med bostäder som uppfyller kraven för den tredje normen, samt att detta är ett rimligt mått uttalar sig inte kommittén för en höjd bostadsstandard längre (SOU, 1986:5:43–49). De argument som betonas är:

Ordvalet norm är missvisande och indikerar tvång, trots att det inte handlar om en legal status. Normen ska istället ses som ett verktyg för kommuner vid planering och förmedling av bostäder.

Det är viktigt att behålla ettorna i bostadsbeståndet, trots att det inte är ett önskvärt långsiktigt boende för samtliga som idag bor i ettor. En ny norm skulle dock kunna tolkas som om det är önskvärt att slå ihop och bygga om samtliga ettor till större lägenheter. Normen ska också ligga till grund för utformning och fördelning av bostadsbidrag.

Återigen betonas att avsikten med normen är en precisering av det bostadspolitiska målet som dels syftar till att ge kommunerna riktlinjer för planering och distribuering av bostäder och dels för att ge riktlinjer vid utbetalning av bostadsbidrag. Genom att avstå från att anta den tredje normen menar utredningen även att det blir enklare att precisera för vilka grupper trångboddheten verkligen utgör ett problem. En tvåbarnsfamilj som bor i en tvåa bor inte på ett godtagbart sätt men det är osäkert att påstå att en tvåbarnsfamilj i en trea inte har ett skäligt boende då hänsyn till barnens ålder bör tas (SOU 1986:5:46). I 1984 års utredning diskuteras trångboddheten så gott som enbart ur ett välfärdspolitiskt perspektiv utan att blanda in psykologiska eller moraliska aspekter som kan följa ett trångbott leverne. De skillnader som finns mellan trångbodda och icke trångbodda barnfamiljer lyfts enbart fram med utgångspunkt i socioekonomiska skillnader. Det är därför anmärkningsvärt att den kritik som riktas mot normen nu kommer kretsa kring det fria valet att bosätta sig hur man vill och kanske prioritera utlandssemestrar och sommarstugor framför ett större permanentboende. Diskussionen kring norm tre kan därför liknas vid en strid mellan, å ena sidan, det som (Yttrhus 2000) benämner som en marknadsorienterad modell där individuella preferenser bör styra, snarare än föreskrifter och å andra sidan, universel-

la behov, där normen bör fungera som medel, snarare än tvång. Den senare hänvisar till diskussionen om att trångboddheten trots allt är skadlig.

Problemformuleringen för den tredje normen kan förenklat sammanfattas som ett rättviseproblem då utrymmesstandarden anses vara ojämnt fördelad. Behovet av en revidering av normen beskrivs därför som störst för individer med låga inkomster. Lösningen på detta anses 1975 vara en ny trångboddhetsnorm medan det 1986 anses vara att behålla den gamla normen. Det är alltså inte längre självklart att en ny norm är lösningen på trångboddhetsfrågan. Normen fick dock ändå ytterligare legitimitet då den även togs upp i en proposition 1986 (Prop. 1986/87:48). Enligt den nya standarden, *trångboddhetsnorm 3*, ska varje barn och hushållsmedlem ha tillgång till ett eget rum, förutom partners som ska dela. Dessutom ska det finnas ett vardagsrum och ett kök.

Diskussion

I den här artikeln har offentlighöret av det privata hemmet belysts genom en studie av hur bostadspolitiken vid olika tidpunkter har definierat hur befolkningen bör organisera sig i hemmet. Artikelns ambition är att visa betydelsen av att studera välfärdspolitik i ett långsiktigt perspektiv med hjälp av exemplet trångboddhet. Genom att utgå från lösningen av ett problem – i det här fallet trångboddhetsnormer – går det således att studera hur välfärdspolitikens styrningsrationalitet rört sig från 1930- och 1940-talens paternalistiska, föreskrivande politik, via 1960-talens konsumentstyrda till 1980-talets rättighetsargument. Synen på individen och hennes relation till samhället förändras också drastiskt mellan de tre studerade tidsperioderna. Under 1930- och 1940-talen anses trångbodda individer utgöra en fara för samhället och de anses därför vara i behov av upplysning och vägledning. Vid mitten av 1960-talet har argumentationen svängt och individens efterfrågan ska istället styra bostadspolitiken, vilket tyder på att befolkningen tagit till sig av idealet med större bostäder. Under 1980-talet har diskussionen svängt och det diskuteras om politiken/normen alls behövs. Står den kanske till och med i vägen för det individuella självbestämmandet? Tidigare forskning har lyft fram familjen den främsta utgångspunkten för bostadspolitiken, detta gäller också för diskussionerna kring de två första trångboddhetsnormerna. Det bör dock tilläggas att den specifika trångboddhetskontexten har barnet varit den enhet använt för att lyfta fram de politiska argumenten.

Den sista trångboddhetsnormen antas endast ett par år innan bostadsdepartementen lades ner 1991 och det ter sig föga sannolikt att det inom en överskådlig framtid återigen skulle kunna uppstå en utförlig statlig diskussion kring ämnet. Bostadspolitiken och trångboddheten är således ett betydligt mer svårstuderat forskningsobjekt idag. Istället för att utgöra en del i en övergripande välfärdsdiskussion associeras idag trångboddhet med två olika subjektpositioner, trångbodda barn (se till exempel: Boverket, 2004, 2006a, 2006b), respektive trångbodda flyktingar (se till exempel: Boveri & Myrberg 2010; Vogel & Hjerm 2002). Följden blir att trångboddhet förknippas med marginalisering och utanförskap snarare än övergripande generell välfärd.

En fråga för framtida forskning är att undersöka vad som händer med politiserade företeelser, som till exempel bostaden när politiken drar sig tillbaka. Återgår vissa aspekter, till exempel hur vi organiserar oss rumsligt till den privata eller sociala sfären, och vad får detta för konsekvenser för individerna? Hur ser styrningsrationaliteten ut när det inte finns någon tydlig styrande enhet att rikta blicken mot?

Referenser

- Almqvist, A. (1995) "Hemmet som kvinnofälla, kärleksprojekt eller förhandlingsarena-berättelser om kvinnors liv i välfärdsstaten", 29–47 i *Mitt i 90-talet, kvinnor, identitet och boende*. Gävle: Meyers.
- Almqvist, Annika (2004). *Drömmen om det egna huset: Från bostadsförsörjning till livsprojekt*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson, C. (2011) *Hundra år av tvåsamhet äktenskap i svenska statliga utredningar 1909–2009*. Lund: Arkiv.
- Arendt, H. (1998) *Människans villkor*. Göteborg: Daidalos.
- Bacchi, C. (1999) *Women, policy and politics: The construction of policy problems*. London: Sage.
- Bacchi, C. (2000) Policy as discourse: "What does it mean? Where does it get us?" *Discourse: Studies in the cultural politics of education*, 21(1):45–57.
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy: What's the problem represented to be?* Australia: Pearson.
- Bengtsson, B. (1991) "Att lägga marknaden till rätta – bostadsfrågan under 1900-talet", Särtryck i *Arvet i nuet: Om arkitektur och arkiv*. Gävle: ArkitekturMuseets Årsbok.
- Bengtsson, B. (1995) *Bostaden–välfärdsstatens marknadsvara*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bengtsson, B. (2001) "Bostaden som social rättighet", 49–92 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.
- Björkman, J. (2011) "Bostadsinspektionen som försvann", 237–265 i Nilson, T. *Stockholm blir välfärdsstad: Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945*. Stockholm: Stockholmia.
- Boalt, G., Holm, L. & Boalt, C. (1969) *Bostadssociologi* (3. omarb. uppl.). Stockholm: Natur & kultur.
- Borevi, K., & Myrberg, G. (2010) *Välfärdsstaten och de nyanlända: En flyktingplaceringspolitisk probleminventering*. Mim working paper series no 10:3: Malmö: Malmö högskola.
- Boverket (2004) *Trångboddhet – skillnaderna kvarstår* (PM från Boverket 2004-12-20).
- Boverket (2006a) *Bostadsbidrag, ett rättvist bostadsstöd för barnen? – långsiktiga effekter av 1900-talets besparingar*, Boverket oktober 2006. Karlskrona: Boverket.
- Boverket (2006b) *Var finns rum för våra barn? En rapport om trångboddhet i Sverige*. Karlskrona: Boverket.

- Boverket (2007) *Bostadspolitiken – svensk politik för boende, planering och byggande under 130 år*. Karlskrona: Boverkets publikationsservice.
- Dahlström, E. (1951) *Trivsel i söderort: Sociologisk undersökning i hägerstensåsen och hökmossen 1949–1950*. Stockholm.
- Donzelot, J. (1995) "Mobilisering av samhället", 60–70 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik*. Stockholm: HLS förlag.
- Douglas, M. (1966/2004) *Renhet och fara en analys av begreppen orenande och tabu*. Stockholm: Bokförlaget Nya Doxa.
- Franzén, M. & Sandstedt, E. (1981/1993) *Välfärdsstat och byggande: Om efterkrigstidens nya stadsmönster i sverige grannskap och stadsplanering*. Lund: Arkiv.
- Fraser, N. (2003) *Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, J. (2010) *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: Polity.
- Hindess, B. (1995) "Liberalism, socialism och demokrati", 71–85 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik*. Stockholm: HLS förlag.
- Hirdman, Y. (1998) *Med kluven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas.
- Hirdman, Y. (2010) *Att lägga livet tillrätta*. Stockholm: Carlssons.
- Horgby, B. (1986) *Den disciplinerade arbetaren: Brottslighet och social förändring i norrköping 1850–1910*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jacobs, K. Kemeny J. & Manzi, T. (2003) "Power, discursive space and institutional practices in the construction of housing problems". *Housing Studies*, 18 (4):429–446.
- Johannisson, K. (2000) "Den undflyende hälsan: Hälsostategier i sverige under 1900-talet", 38–49 i *I väntan på framtiden*, Försäkringskassan. Stockholm: KFK förlag.
- Karlberg, B. (1989) *Bostadsfrågan: om boende och bostadspolitik*. Stockholm: Publica.
- Kemeny, Jim. (1992). *Housing and social theory*. New York: Routledge.
- Lemke, T. (2001) "'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the collège de France on neo-liberal governmentality". *Economy and society*, 30 (2):190–207.
- Lindquist, M. Orrbeck, K. & Westerberg, U. (1980) *Bostadsutformning bostadsanvändning: bostaden i norm och verklighet*. Meddelande M80:4 statens institut för byggnadsforskning. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning.
- Mills, C.W. (1963) *Power, politics and people: The collected essays of C. Wright Mills*. Oxford/New York: University Press.
- Myrdal, A., & Myrdal, G. (1934) *Kris i befolkningsfrågan* (2 ed.). Stockholm: Nya Doxa.
- Nordström, L. (1938/1984) *Lortsverige*. Sundsvall: Tidsspeglén.
- Persson, T. (2001) "Sektorn som försvann! Historien om bostadsdepartementets uppgång och fall", 49–92 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa.

- Proposition (1946: 279)
- Proposition (1967:100) *Angående riktlinjer för bostadspolitiken m. m.*
- Proposition (1986/87:48) *Om bostadspolitiken.*
- Rose, N. (1995) "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen" 41–59, 60–70 i K. Hultqvist & K. Peterson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik.* Stockholm: HLS förlag.
- Rose, N. O'Malley, P. & Valverde, M. (2006) "Governmentality". *Annu. Rev. Law Soc. Sci.*, 2: 83–104.
- Rose, N. & Miller, P. (2010) "Political power beyond the state: Problematics of government", *The British Journal of Sociology* (61):271–303.
- Sandström, U. (1989) *Arkitektur och social ingenjörskonst: Studier i svensk arkitektur- och bostadsforskning.* Linköping: Tema T, Linköpings universitet.
- Schmitz, E. (2007) *Systemskap som politisk handling: Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982.* Lund: Lunds universitet.
- SOU (1935:2) *Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande utredningar.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1935:49) *Betänkande med förslag rörande ändringar i vissa delar av hälsovårdsstadgan samt anordnande av förbättrad bostadsinspektion i städer och stadsliknande samhällen m.M. Jämte därtill hörande utredningar, bostadssociala utredningen.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1945:63) *Bostadssociala utredningen: Slutbetänkande. D. 1, allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1965: 32) *Höjd bostadsstandard: Betänkande angivet av bostadsbyggnadsutredningen.* Stockholm.
- SOU (1975: 51) *Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, bostadsförsörjning och bostadsbidrag.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1984:35) *Bostadskommitténs delbetänkande, del 1.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1984:36) *Bostadskommitténs delbetänkande, del 2.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU (1986:5) *Bostadskommitténs slutbetänkande.* Stockholm: Allmänna förlaget.
- Strömberg, T. (1989) "Historien om bostadsmarknadens politisering socialdemokraterna och bostadsfrågan", i K. Misgeld, K. Molin & K. Åmark (red.) *Socialdemokratins samhälle sap och sverige under 100 år.* Stockholm: Tiden.
- Strömberg, T. (2001) "Bostadspolitik – en historisk parentes", 21–48 i A. Lindbom (red.) *Den nya bostadspolitiken.* Umeå: Boréa.
- Therborn, G. (1987) "Welfare states and capitalist markets", *Acta Sociologica* 30 (3/4):237–254.
- Vedung, E. (2010) "Four waves of evaluation diffusion", *Evaluation*, 16 (3):263–277.

- Wisselgren, P. (2000) *Samhällets kartläggare: Lorenska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*. Lund: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Vogel, J. & Hjerm, M. (2002) *90-tals krisen slog hårt mot flyktingar*: VålfärdsBulletinen.
- Ytrehus, S. (2000) "Interpretation of housing needs – a critical discussion" *Housing, Theory and Society*, 17 (4):166–174.

Författarens tack

Tack till de två anonyma granskarna för insiktsfulla kommentarer. Dessutom vill författaren tacka Agneta Hugemark för introduktionen till hur fantastiskt spännande välfärdsstudier kan vara! Vidare bör även Eva Sandstedt, Per Gustafson, Kitty Lassinantti, Tora Holmberg, Mats Franzén och Bo Bengtsson (samtliga Uppsala universitet) samt Jardar Sørvoll (NOVA) tackas för trägen och ihärdig läsning av texten samt för bistående av referenser och allehanda kunskap.

Författarpresentation

Helen Ekstam är doktorand i sociologi vid sociologiska institutionen och institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet. Hennes forskningsintressen är bostadspolitik, feministisk teori och urbanteori.

Korresponderande författare:

Helen Ekstam, Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet
Box 514, 751 20 Uppsala.
E-post: helen.ekstam@ibf.uu.se
Tel: 018-471 65 19

Viktordningen

– ett analytiskt perspektiv

Aimée Ekman och Bengt Richt

Hälsöghögskolan, Högskolan i Jönköping, respektive Institutionen för medicin och hälsa,
Linköpings universitet

The weight order – an analytical perspective

This article is an outline of a critically oriented and empirically grounded theory of *the weight order*, as a complement to theories of more widely recognized and studied ordering systems. We 1) expose the weight orders “absent presence” in humanistic and social science-oriented research treating overweight and fatness as a personal or social problem, 2) outline the contours and characteristics of this specific ordering system, and 3) suggest a set of sensitizing concepts for analysis of this ordering system. Two primary forms of activity, *maintaining order* and *putting in order*, are analysed. The first is making thin people into order and overweight people into disorder, and thus maintains order in the weight order. The other, putting in order, covers different activities supposed to make sure that people keep their bodies thin or try to become thin. These ordering activities meet resistance when overweight people stop dieting and/or define overweight as a personal choice and themselves as good enough, or even healthy and beautiful. We call these forms of resistance *alternative weight-doings*.

Key words: the weight order, ordering, overweight, body weight, grounded theorizing

Kroppsviktens stora betydelse markeras ständigt av olika aktörer och på skilda sätt. Uppgifter om vikt och längd tillhör den första information som inhämtas om nyfödda barn. Det är en information som nyblivna föräldrar ofta förmedlar vidare till personer i omgivningen och som regelmässigt efterfrågas. Under uppväxten fungerar vikt- och längdmätning, som Sonja Olin Lauritzen och Lisbeth Sachs (2001) påtalar, som en form av rutinmässig hälsoövervakning. Även i skolans värld (Harjunen 2003; Rich & Evans 2008) och i media (Sandberg 2004; Hänninen 2010) är vikten ofta i fokus. Även om vi som spädbarn inte är medvetna om kroppsviktens sociala och kulturella betydelse blir vi med tiden sakta men säkert medvetna om den och införlivar uppmärksamheten på vikt som en del i vad Chris Shilling (2003) kallar det personliga kroppsprojektet. Många studier (se t.ex. Bartky 1990; Bordo 2003) visar att kvinnor kontinuerligt övervakar sina kroppar med hjälp av vågen och strävar efter att hålla sig smala. Manlig viktkontroll har inte studerats i samma utsträckning. Det finns dock forskning som visar att även män, både nu (Monaghan 2007; Nilsson 2009) och historiskt (Schwartz 1986; Gilman 2004) väger sig regelbundet och eftersträvar en fettfri kropp (Gill et al. 2005). Medicinsk forskning är i sammanhanget särskilt viktig eftersom den tycks ge vetenskapligt stöd för att smalhet är viktigt för hälsan (Jutel 2001).

Övervikt har under det senaste århundradet transformerats från ett huvudsakligen estetiskt personligt bekymmer för kvinnor i den europeiska och amerikanska överklassen (Seid 1989; Stearns 1997) till en avvikelse från ett väl etablerat skönhetsideal och ett folkhälsopolitiskt problem. Man har till och med talat om en global fetmaepidemi (WHO 2000). Uppfattningen om övervikten som hälsorisk har visserligen inte stått oemotsagd (se t.ex. Oliver 2006; Gard 2011), men har ändå satt tydliga politiska avtryck. WHO (2000) har utarbetat en global strategi mot "epidemin" och handlingsprogram mot övervikt och fetma finns numera i de flesta landsting. Smalhet har blivit så angeläget att en hel industri kring viktkontroll och viktminskning har skapats (Sobal 1995; Hänninen 2010). Uppmärksamheten på kroppsvikten har också visat sig inverka på hur människor mår och på vad de gör (se t.ex. Germov & Williams 1999; Ackard et al. 2002).

Är det möjligt att utifrån sådana och liknande observationer tala om en särskild viktordning, på samma sätt som man tidigare har talat om genusordningen eller könsmaktsordningen? Svaret är, som vi ser det, jakande. Syftet med den här artikeln är dels att argumentera för en sådan ståndpunkt, dels att presentera konturerna av en begreppslig-teoretisk ram för fördjupad förståelse och systematiska empiriska studier. Artikeln bygger på den empiriskt grundade teori om "viktordningen" som lanseras i avhandlingen "Ett fett liv: En artikulering av viktordningen på bas av överviktiga människors erfarenheter" (Ekman 2012) men renodlar den i bemärkelsen att den bara i begränsad utsträckning inkluderar belysande empiriska illustrationer. Vi tar dessutom ett steg tillbaka och frilägger en del av de bakomliggande teoretiska övervägandena.

Begreppsapparaten i "Ett fett liv" och den här artikeln är framvuxen ur systematisk datainsamling och analys av multipla informationskällor enligt Grounded Theory-ansatsen och då framförallt enligt den konstruktionistiskt orienterade variant som utvecklats av Kathy Charmaz (2005). Det empiriska underlaget består av halvstrukturerade intervjuer med femton starkt överviktiga personer, tio kvinnor och fem män, kompletterade med information från forskning kring kroppsstorlek, deltagande observation, empiriska observationer i självbiografier, tidningsartiklar, TV-program, reklamannonser och samtal i vardagliga sammanhang (se vidare Ekman 2012).

Perspektivet i artikeln är i vid bemärkelse interaktionistiskt och handlandeorienterat och i huvudsak inspirerat av det sociala världs/arena-perspektiv som Anselm Strauss utvecklade under slutet av sin levnad (Strauss 1993) och som senare har utvecklats i en mer uttalad postmodernistisk riktning av bland annat Adele Clarke (2005). En social värld i Strauss mening är "ett universum av regulariserade ömsesidiga responser vars omfattning och vidd varken är bestämda av territorium eller formellt medlemskap utan av gränserna för effektiv kommunikation" (Strauss 1993:159, vår översättning). En arena är ett område, vilket som helst, tillfälligt eller bestående, fysiskt eller abstrakt där kamper om makt och herravälde utspelar sig. Det senmoderna samhället är i sociala världs/arena-perspektivet inte någon form av övergripande och uniform helhet utan kan bättre begripas som en mosaik av sociala världar som både vidrör och överlappar varandra (Clarke 2005). Människors vikt är, som kommer att

bli synligt, en arena i den just nämnda bemärkelsen. Inspiration har också hämtats från bland annat Georg Simmel, Mary Douglas, Judith Butler, Erving Goffman samt från den amerikanska kommunikationsvetaren och kritiskt orienterade fetmaforskaren Kathleen LeBesco, hela tiden med ambitionen att inte mekaniskt tillämpa dem utan att istället kritiskt *pröva* deras användbarhet på empirin.

Valet av terminologi när man talar om kroppsvikt är en intrikat fråga, med politiska förtecken. Inom det internationellt livaktiga forskningsfält som omväxlande går under namnet "fat studies" eller "critical obesity research" (Colls & Evans 2009; Cooper 2010) används sällan termen övervikt med motiveringen att den är normativ och medicinskt influerad. I den här artikeln använder vi termen fet när forskning som använder den termen behandlas. I övrigt har vi valt att använda termerna "överviktiga" eller "starkt överviktiga". Anledningarna är flera. För det första använde intervjupersonerna oftast "överviktig" när de beskrev sig själva. För det andra är det tveksamt om skiftet till termen fet frigör området från eventuell medicinsk hegemoni. Fet och fetma ingår både i vardagligt och medicinskt språkbruk. Fetma, kraftig fetma, svår fetma och sjuklig fetma är i det senare fallet termer för högre grader av övervikt (Håglin et al. 2006). Benämningen övervikt passar även det ordningsperspektiv som vi vill förmedla. Övervikt betecknar ett tillstånd som avviker från det önskvärda/ideala. Termen överviktig pekar därför tydligare än fet ut personens belägenhet i det viktordnande systemet.

Termen smal, som används i den följande texten, tillhör framför allt det vardagliga språkbruket och syftar då på personer som medicinskt skulle klassificeras som normala eller underviktiga, exklusive starkt underviktiga. Smalidealet är väl dokumenterat och har ofta förknippats med kvinnors strävan efter skönhet och heterosexuell feminitet (se t.ex. Bartky 1990; McKinley 1999; Bordo 2003). Smalhet är även oskiljaktigt från eftersträvarvärda värden som hälsa och moral. Enligt Robert Crawford (1984) är det personliga skapandet av en hälsosam kropp nära kopplat till kroppsvikt. Han menar också att vi ofta definierar varandra som hälsosamma eller ohälsosamma enbart genom att bedöma varandras kroppar i termer av vikt. Den smala och vältränade kroppen ses som bekräftelse på att individen både är och lever hälsosam(t). Den slutledningen är vanlig både i vardagliga och medicinska sammanhang (Davies 1998). Eftersom smalhet symboliserar det rätta hälsohandlandet är den starkt moraliskt laddad (Braziel 2001; LeBesco 2011). Den smala kroppen symboliserar också andra högt värderade egenskaper, som självdisciplin, självkontroll och viljestyrka och då framför allt disciplin och kontroll över kroppsliga begär (Crawford 1984; Bordo 2003).

I grundat teoretiserande (GT) är det begreppen som står i centrum (se t.ex. Char-maz 2005). Empiri infogas som livgivande element och för att tydliggöra resonemang som annars riskerar att bli oklara eller alltför abstrakta. Selektionen av empiri har i det följande skett enligt den principen. Urvalet av referenser syftar till att spegla det långvariga intresset för övervikt i samhällsvetenskapliga sammanhang.

Viktordningens frånvarande närvaro i tidigare forskning

Lagar och förordningar, det periodiska systemet, Linnés systematiska botanik, sjukdomsklassifikationer, kodifierade regelverk, informella regler, tågtidtabeller, genusordningen, den ekonomiska ordningen, arbetstider, möbleringen i våra hem och våra dagliga rutiner. Och sedan alla myndigheter och organisationer, övervakande och kontrollerande instanser, formella och informella ledare, administratörer samt vardagliga väktare av lag och ordning. Ingen och inget tycks stå helt utanför någon form av ordning och ordnande aktiviteter. Där det finns människor pågår så gott som alltid ett komplext ordnande. Så en god gissning är att även kroppsvikt ingår i ett ordnat och ordnande system. Det antagandet styrks också i hög grad av forskningen inom "fat studies". Viktordningen har där sedan länge haft vad Shilling (2003) kallar "en frånvarande närvaro". Den har, som vi kommer att visa, på olika sätt antytt men inte explicit tematiserats eller namngetts. Resultatet är dels ett forskningsfält som vid första anblicken framstår som mer fragmenterat än det egentligen är, dels en tendens till ensidig fokusering på övervikt och överviktiga på bekostnad av förståelsen av de komplexa sociala processer som omgärdar vikt i allmänhet. Vikt som problem är inte en exklusiv angelägenhet för överviktiga. Tidigare forskning (se t.ex. Olin Lauritzen & Sachs 2001; Bordo 2003; Ekman 2012) och vardagliga observationer antyder att vi alla, på det ena eller andra sättet, är involverade i olika viktövervakande och viktkontrollerande aktiviteter.

Två huvudfäror kan urskiljas i den tidigare samhällsvetenskapliga och humanistiska fetmaforskningen (se Maurer & Sobal 1999). Den ena kan definieras som dokumenterande och den andra som problematiserande. Den första utgår från övervikt som ett stigma och dokumenterar innehållet i och konsekvenserna av det. Den andra problematiserar uppfattningen om övervikt som ett "naturgivet" ont genom att uppmärksamma de sociokulturella processer som gör och har gjort den till ett problem.

Den dokumenterande forskningen

Olika forskare är tämligen eniga om att överviktiga och feta i den västerländska kulturen utsätts för negativ diskriminering (se Puhl & Brownell 2001; Puhl & Heuer 2009). Diskrimineringen förekommer i både privata och offentliga sammanhang. Den kan inbegripa allt från sporadiska misskrediterande kommentarer till systematisk mobbing och social exkludering. Studier har bland annat visat på att överviktiga ofta utsätts för misskrediterande kommentarer i vardagslivet (Sobal 2006), nekas arbete (Puhl & Brownell 2006), får sämre vård (Hebl & Xu 2001) och sämre betyg (Harris, Washull & Walters 1990) än normalviktiga. Övervikt har även visat sig ha negativ inverkan på lönenivåer och befordringsutsikter (Baum & Ford 2004).

Diskriminerande handlingar anses ofta vara kopplade till en så kallad "anti-fet attityd" (Schwartz et al. 2006; O'Brien et al. 2008). Den är baserad på förutfattade meningar om feta och överviktiga och har av vissa benämnts "anti-fet-fördomar" (Teachman & Brownell 2001) eller "viktfördomar" (Sobal 2006). Fördomar har dokumen-

terats under årtionden (Cahnman 1969, Allon 1982). Exempelvis har förutfattade meningar om att överviktiga är odisciplinerade, omotiverade, viljesvaga, okontrollerade, impulsiva och mindre kompetenta dokumenterats (Puhl & Brownell 2001). Överviktsrelaterade fördomar förekommer inom flera offentliga sfärer, som i utbildningsvärlden, på arbetsplatser, inom vården och i media (Puhl & Brownell 2001; Puhl & Heuer 2009). Men de förekommer även i privata sammanhang, bland familjemedlemmar, sexuella partners, vänner, främlingar och arbetskamrater (Sobal 2006; Puhl & Heuer 2009).

Stigmat och det sociala bemötandet har också visats inverka på den överviktigas eller fetas identitet och handlingar. I det första fallet har fokus legat på uppkomsten av en internaliserad identitet; en identitet som innebär att den överviktiga personen införlivar antifet-attitydens innehåll som en central del av självbilden och upplever sig som, först och främst, fet och sekundärt som något annat (Wang, Brownell & Wadden 2004; Puhl et al. 2007). I det andra fallet har de strategier som individer använder för att hantera sitt stigma uppmärksammats. Dessa kallas ibland coping-strategier (Puhl & Brownell 2006).

Den problematiserande forskningen

Den problematiserande forskningen analyserar olika beståndsdelar såsom de diskurser, framställningssätt och mer omfattande föreställningssystem som gör övervikt och fetma till ett stigma. Exempelvis har forskare undersökt hur feta framställs i massmedia och synliggjort att den feta kroppen framställs som osensuell och oattraktiv (McKinleys 1999), farlig och riskfylld och mer sjuklig och dödlig än den smala kroppen (Kent 2001; Braziel 2001). Den som har en fet kropp anses inte leva ett fullvärdigt liv och betraktas inte som en fullvärdig person menar Le'a Kent (2001). Hon eller han framställs som ett missfoster (Mazer 2001), grotesk (Mosher 2001), instinktiv, djurisk (Kuppers 2001), patetisk och tragikomisk (Kunze 2013). Det är inte bara i massmedia som sådana representationer förekommer. Samantha Murray (2008) visar att bilden av starkt överviktiga kvinnor som ohälsosamma, lata, sexuellt oattraktiva, orena, ointelligenta och ovilliga att förändra sig också reproduceras i medicinska praktiker. Enligt Jana Evans Braziel (2001) är den vanligaste representationen av feta kroppar att de är ohälsosamma och sjukliga. Den föreställningen finns både i vardagliga och vetenskapliga sammanhang (Davies 1998).

Enligt LeBesco (2004, 2011) betraktas feta, kulturellt sett, som vår tids misslyckade och felande samhällsmedborgare. Det beror enligt många på att de ses som ansvariga för sitt tillstånd (Cahnman 1968; Allon 1982). Betraktas man som ansvarig för sina handlingar betraktas man samtidigt som skyldig till sin situation. Flera studier har visat att överviktiga, i både vardagliga och medicinska sammanhang, anses vara både ansvariga och skyldiga (Crandall & Martinez 1996, LeBesco 2009).

I en del problematiserande forskning betraktas de sociala olägenheter som överviktiga och feta står inför som en fråga om förtryck (se t.ex. Rothblum 1992; LeBesco 2001). De nedgraderande och kränkande handlingarna betraktas inte som enstaka och orsakade av individuellt oförstånd eller fördomar utan som strukturellt betingade

(LeBesco 2001; Rogge, Greenwald och Golden 2004). För att öka förståelsen för situationen har paralleller dragits till andra förtryckande strukturer och benämningar som "fetism" (fatism), "viktism" (weightism) eller "storlekism" (sizeism) använts (Sobal 1995). Allra vanligast är att de olägenheter som överviktiga utsätts för betraktas som en del av förtrycket av kvinnor (Murray 2008; Royce 2009; Fikkan & Routblum 2011). En del har fokuserat på de grundläggande drivkrafterna. LeBesco (2004:10–28) betraktar, liksom vi själva, övervikt som ett ordningsproblem och analyserar hur smala görs till ordning och feta till oordning. Andra har kopplat den medicinska uppmärksamheten på fetma och de kontrollerande, disciplinerande och reglerande praktiker som feta utsätts för till en strävan efter "normalisering" (Jutel 2006; Murray 2008). Hannele Harjunen (2003) visar att skolan är en viktig plats för viktövervakning och regleringsambitioner. Den institutionellt grundade normaliseringen äger således inte bara rum i medicinska sammanhang. Smalhet eftersträvas ofta också av människor på egen hand, vilket visar på normaliseringssträvandets genomträngande makt (Seid 1989; Bodro 2003).

Flera forskare (t.ex. Mazer 2001; Asbill 2009) har lyft fram hur feta kan vägra förlika sig med definitionen av fetma som något problematiskt, genom att definiera vikten som självvald och något att vara stolt över.

Mot en karaktäristik av viktordningen

Å ena sidan smalhet som ett väl etablerat ideal, å andra sidan en mängd aktörer och aktiviteter som tycks bygga på det idealet. Underförstått i aktiviteterna finns det eller de som ännu inte överensstämmer med idealet, de som motsätter sig och de som på olika sätt faller ifrån. Hade idealet varit fullt ut och permanent realiserat, hade heller inget fortsatt arbete, inga ytterligare aktiviteter, varit nödvändiga. Idén om en viktordning bygger på dessa enkla iakttagelser. Låt oss som förberedelse för en preliminär karaktäristik av viktordningen reflektera över ordningar och ordnande i allmänhet för att på så sätt komma i bättre position för att karaktärisera just viktordningen.

Ordningar kan till att börja med vara lokala, regionala eller närmast globala. De kan vara tillfälliga eller mer bestående, under utveckling eller närmast kristallina, formaliserade eller informella, starkt tvingande eller mer tillåtande, enbart sorterande eller rangordnande/graderande, baserade på föregående observationer eller visionära/utopiska, detaljerade eller grova och existera i relativ isolering från andra ordningar eller interagera med sådana. En del ordnar människor, en del ordnar andra ting.

Ordningar kan vidare framstå som bisarra eller närmast naturliga. Den av Michel Foucault (1994) nämnda indelningen av djur som a) tillhörande kejsaren b) balsamerade c) tama d) diande grisar e) sirener f) berömda g) vilsekomna hundar h) inkluderade i den föreliggande klassifikationen i) vanvettiga j) oräkneliga k) målade med en mycket fin kamelhårsborste l) et cetera m) sådana som just har förstört vattenkannan n) sådana som på långt avstånd liknar flugor, är ett berömt exempel på en ordning som slår oss som just bisarr. Genusordningen och trafikförordningen kan visserligen

ifrågasättas och utmanas av många men är exempel på ordningar som ofta uppfattas som naturliga, fullt begripliga eller "normala" (jämför Butler 2006). Man kan också tala om stora och små ordningar. En stor ordning är, i den betydelse vi lägger i ordet, en ordning i spännvidden mellan regional och global, som är sociokulturellt framträdande och som tenderar att ha ett avgörande inflytande på den enskildas position och livsöde. Genusordningen och den ekonomiska ordningen är exempel på "stora" ordningar. Små ordningar är individspecifika vanor och tankemönster utan större kulturell eller social betydelse.

Alla ordningar är i någon mån föreskrivande i meningen att de rymmer någon form av idé om hur människor eller ting bör vara eller uppföra sig (Douglas 2002). De går därför ofta hand i hand med värderande och moraliserande omdömen och med nedgradering, exkludering och till och med försök till exterminering av den eller det som inte står i samklang med den grundläggande ordningsidéen (se t.ex. Bauman 1993; Butler 2006). Erving Goffmans klassiska formulering av en maskulinitetsstandard är ett exempel på hur många ordningsidéer vi samtidigt kan känna oss tvungna att uppfylla för att betraktas som fullvärdiga människor och samhällsmedborgare.

In an important sense there is only one completely unblushing male in America: a young, married, white, urban, northern, heterosexual, Protestant father of college education, fully employed, of good complexion, height and weight, and a recent record in sports...Any male who fails to qualify in any of these ways is likely to view himself – during moments at least – as unworthy, incomplete and inferior: at times he is likely to pass and at times he is likely to find himself being apologetic or aggressive concerning known-about aspects of himself he knows are probably seen as undesirable (Goffman 1986:128).

Citatet är ett tidigt exempel på, eller åtminstone en antydning av, vad som har kommit att kallas intersektionalitet; hur olika ordningar och ordningsidéer tillsammans kan komma att forma den enskildas identitet och livsöde (se t.ex. de los Reyes & Mulinari 2005). En intressant detalj är också att Goffman här, redan för 50 år sedan, nämner vikt som en statusformande egenskap. Vad "god vikt" är tydliggörs dock inte och heller inte de förhållanden som gör den till en sådan.

Exemplifieringen av olika ordningar och deras egenskaper ger lätt intrycket av att de är kristallina och oföränderliga. Men så är det inte. Var och en som någon gång har flyttat in i en tom bostad, inrett den och sedan bosatt sig där, är väl bekant med det arbete och kunnande som krävs för att utforma en primär idé, försöka realisera den och att sedan upprätthålla ordning. På liknande sätt är det, så långt vi som författare kan överblicka, med andra ordningar. Det finns oftast, kanske alltid, en skillnad mellan den ideala och den faktiska ordningen. Det tenderar med andra ord att uppstå "smuts" i den vida mening som Mary Douglas (2002/1966) talar om – och som pockar på att elimineras.

(We) are left with the old definition of dirt as matter out of place. This is a very suggestive approach. It implies two conditions: a set of ordered relations and a contravention of that order. Dirt then, is never a unique, isolated event. Where there is dirt there is system. Dirt is the by-product of a systematic ordering and classification of matter, in so far as ordering involves rejecting inappropriate elements. (Douglas 2002:36)

Ordning innebär alltså alltid ordnande och ordnandet är som Strauss (1993) påpekar alltid pågående.

Viktordningen som idé

Viktordningen är, som den framtonar ur både vardagliga och vetenskapliga observationer, en av många kroppsrelaterade ordningar. Genus- och rasordningen är exempel på tidigare analyserade ordningar av sådan karaktär. Viktordningen bygger på (den ständigt producerade och reproducerade) visionen/utopin om ett samhälle där alla är "smala". Ur medicinsk synvinkel, men också i vardagslivet, är det i regel den subjektivt eller med objektiva medel definierade normalviktiga kroppen som utgör idealet. Både för tunna och för frodiga kroppar är därför, strängt taget, störningar av den ideala ordningen. Men de står i olika relation till den. Den anorektiska kroppen förknippas med alltför mycket kontroll och disciplin (Liukko 1996). Den feta kroppen förknippas med för lite eller total avsaknad av kontroll och disciplin. Den överviktiga kroppen är således inte bara en begreppslig motsats till den extremt smala utan också en motsats till systemlogiken. Alltför smala representerar ideal och värden i extrem överdrift och behandlas därför med relativ välvilja och förståelse. Överviktiga representerar total avvikelser från idealet, normen och smalhet som värde och behandlas därefter (LeBesco 2001, 2004). De har en absolut motpolsstatus. Den statusen är inte bara något som överviktiga tilldelas. De strävar ofta både efter att inordna sig och efter att ordna sig på sätt som förväntas av dem (Ekman 2012). Även när de inte gör det är de införstådda med att de avviker från det ideala (Leppänen & Linné 2007; Harjunen 2009).

Viktordningen samspelar med andra ordningar och görs i likhet med dem i ständigt pågående interaktioner mellan människor och andra "ting". Den är med den terminologi vi har introducerat en stor, alltmer globalt spridd, naturaliserad, relativt kristallin, starkt tvingande men ändå förhållandevis grov och ytterst sett rangordnande ordning. Den ordnar basalt alla horisontellt, som underviktiga, normalviktiga, överviktiga och feta. Men den ordnar oss också vertikalt, genom att överordna oss beroende på vilken viktkategori vi tillhör. Överviktiga och feta är en kategori som i västvärlden tenderar att både underordnas och missgynnas.

Viktordningen inrymmer aktörer, diskurser, ideal och normer och har, som vi har konstaterat, studerats från sådana utgångspunkter, men är inte reducerbar till något av dessa element. Den produceras och reproduceras av en mängd olika "ting" och kan ses som ett omfattande maskineri, eller nät, av människor, interaktioner, viljor, situationer, möten, föreställningar, antaganden, diskurser, handlingar, normer, värdering-

ar, teknologier, kommersiella produkter, sociomateriella ting, vetenskaplig kunskap, standardiserade praktiker och enstaka handlingar. Viktordningen består således av många element och processer. En del samspelar med varandra. Andra finns där, vid sidan av varandra, och kompletterar varandra. Den kan, på grund av sitt samspel med andra ordningar, i varierande utsträckning influera den enskildas livsöde samt sociala och personliga identitet. Men den finns där, alltid och överallt. En eventuell förändring i den viktordning vi känner till skulle troligen inte eliminera den, bara göra den annorlunda.

I ”Ett fett liv” (Ekman 2012) beskrivs, några av de huvudsakliga elementen och processerna i viktordningen, mer bestämt: viktordningens värde och normsystem, viktordningens kategoriseringssystem, fysiskt viktiggörande, socialt viktiggörande, samvetsgenererat viktiggörande, inordnande viktiggörande, teoretiserande av misslyckanden (med viktminskning), självbestämt viktiggörande och socialt oviktiggörande samt de former dessa processer kan anta. Termernas innebörd klargörs i Ekman (2012). Vi hoppas i det här sammanhanget att de är tillräckligt välvalda för att i någon mån ”tala för sig själva” och begränsar oss till en redogörelse för två övergripande aktivitetsformer, vad man kan kalla ”*hålla ordning*” och ”*göra i ordning*”. I det efterföljande avsnittet om *alternativt viktiggörande*, redogör vi kortfattat för en viktig och vanlig motkraft till viktordnandet. Syftet är att ge en bild av viktordningens väldiga täthet och komplexitet.

Hålla ordning

Hålla ordning handlar om att vidmakthålla smalhet som ideal. Föreskrifter (inklusive skapande och framlyftande av konkreta förebilder), övervakning genom viktmätning och kategorisering, tillrättavisande och, om det senare inte räcker, nedgradering och i sista änden exkludering av den som avviker är basala medel i den ordningsupphållande processen. De inriktar sig primärt på individen men har med tiden även antagit formen av offentliga skådespel. I program som ”Biggest Loser” och ”Du är vad du äter” kan vi från tv-soffan ta del av processen i starkt kondenserad form. I det förra utesluts de som inte lyckats gå ner i vikt från deltagande. I det senare programmet brukar programledaren ertappa deltagarna med att inte hålla den diet hon har föreskrivit. Vi får sedan bevittna hur ordningsbrytarna tillrättavisas och förmanas. Att tillrättavisandet och straffandet av överviktiga till och med anses vara underhållning illustrerar hur spridd och omfattande viljan att hålla ordning är. Genom bevittnandet informeras vi dels om hur man kan och kanske bör förhålla sig till överviktiga, dels om vad som potentiellt väntar den som inte lyckas manifesteras smalnormen.

Normalvikt, undervikt och olika grader av övervikt har successivt etablerats som kroppstillstånd som kan bestämmas med hjälp av så kallad BMI-mätning och Quételets viktskalor (Bray 1989). Idag används ofta sex viktintervall: undervikt, normalvikt, övervikt, fetma, svår fetma och sjuklig fetma (Håglin et al. 2006). Den normala vikten definieras som ett läge inom det så kallade normalviktsintervallet. Det är i första hand i relation till det, men också i relation till det estetiska idealet som överviktiga blir avvikare. I vardagslivet pågår ett närmast kontinuerligt viktmätande med ett

allt mer diversifierat utbud av personvågar, men även med olika former av okulärbesiktning och andra sensoriska tekniker. Oavsett om vi vill det eller inte mäts och klassificeras vi också av de vardagliga tingen, som stolar, kläder, bilsäten o.s.v. Det mesta är designat och utformat med den normalviktiga kroppen som förebild (se vidare Ekman 2012).

Det är mycket som står på spel för den som är starkt överviktig. Som antytts i inledningen anses den överviktiga också bryta mot ett komplex av andra värden. För den som anses tillhöra de övre viktintervallen stannar nedgraderingen inte vid att han eller hon frånskrivs sådana goda egenskaper utan tenderar att löpa vidare till tillskrivande av rent djuriska eller demoniska sådana; till ett förnekande av mänsklighet. Enligt Douglas (2002) men även Butler (2007) är det just genom att överdriva skillnader som social ordning skapas. Enligt LeBesco (2004) är det genom att feta på ett symboliskt plan görs till smuts och smala till renhet som ordning skapas, i betydelsen att feta kroppar särskiljs eller separeras från smala och normalviktiga. Diskriminering är ett av flera exempel på en särskiljande praktik. Den starkt överviktiga utesluts från deltagande i en eller flera sociala världar. Diskrimineringen förutsätter inte alltid en konkret närvarande mänsklig aktör. Enligt Sobal (2006) har inte kraftigt överviktiga tillträde i alla sammanhang på grund av storleken och tyngden på sin kropp. Flygplansstolar, bussäten och stolar på offentliga platser är illustrativa exempel på sådana uteslutande arrangemang. Men särskiljandet kan också ge sig till känna i form av mer subtila begränsningar. När starkt överviktiga besöker Mc Donalds eller tar en fika på ett kafé stör de den förväntade ordningen. Zdrodowski (1996) menar att det nästintill är förbjudet för feta att äta offentligt. Mosher (1999) hävdar att det närmast är ett informellt krav att feta ska hålla sig undan från offentliga sammanhang. Även överviktiga själva medverkar på olika sätt till att hålla ordning. Detta blir särskilt synligt i forskning som lyfter fram att feta ofta lever i avskildhet (se t.ex. Berg, Simonsson & Ringqvist 2005). Modern Bonnie i filmen *Gilbert Grape* illustrerar hur ett sådant liv kan te sig. Hon kan ta sig ur hemmet men gör det bara när hon finner det absolut nödvändigt. Alla lever inte i sådan omfattande social isolering, men det är vanligt att överviktiga och feta drar sig undan från sammanhang som uppfattas som särskilt problematiska. Att bada, dansa och gå på gym är exempel på aktiviteter som många undviker eller håller sig ifrån (Degher & Hughes 1999).

Göra i ordning

Det finns en slags missriktad barmhärtighet, eller snarare en skiktning, i det viktordnande systemet, i bemärkelsen att den starkt överviktiga innan och parallellt med vad Jean Baudrillard (1993) troligen skulle kalla ett försök till exterminering, erbjuds hjälp och en uppsjö olika teknologier för att reglera vikten och transformeras till smal. Termer som exterminering, eller för att använda Goffman (1983) "mortifikation", kan verka drastiska, men fångar vad som kan stå på spel för den som är starkt överviktig. Den som betraktas som mindre än mänsklig eller djurisk är på ett symboliskt plan också exterminerad eller dödförklarad, som just människa. Problemet med barmhärtigheten är att de erbjudna metoderna ofta inte fungerar. Överviktiga är, som flera

av våra informanter formulerade det, ofta experter på att banta. En av dem sa sig ha provat allt, till och med sådana udda dieter som ”ägg och rödvin” och att ”banta på chokladkakor” (Ekman 2012:137).

Göra i ordning handlar om att överviktiga ska göras smala och om att redan smala ska behålla sin vikt. Det handlar om viktreglering, kanske mest välbekant i form av bantning, men också om tillrättavisande kommentarer och olika typer av rådgivning, från läkare, olika myndigheter med hälsoansvar, vänner, bekanta och anhöriga. Syftet är ikoniserande (Richt 1992); att transformera den överviktiga till en åtminstone avlägsen efterbild av idealet, och integrerande, att inlemma den överviktiga i det normalviktiga kollektivet. Det är således i dubbel bemärkelse inordnande. Och genom försök att reglera vikten reproduceras både idealet och de viktreglerande praktikerna.

Det primära ansvaret för viktkontrollen ligger på personen själv (Allon 1982; Rothblum 1992; LeBesco 2009) men det finns också ett tydligt kollektivt ansvar. I vård-sammanhang erbjuds överviktiga livsstils- och beteendemodifierande behandling i olika former, allt ifrån diverse kost- och motionsråd till mer tvångsmässiga metoder för att förändra ätbeteendet, som medicinering och operativa ingrepp (SBU 2002). Det kollektiva viktansvaret sträcker sig även utanför vården. Enligt WHO (2000) bör hela samhällen, regering, media och livsmedelsindustri, arbeta för att bekämpa övervikt och fetma.

Viktminskningsindustrin verkar inte bara för att göra i ordning feta och hålla smala smala utan till och med för att göra redan smala ännu smalare. Media tar sin del av ”ansvaret” genom skrämmande reportage om fetmans utbredning och risker, men även genom att erbjuda otaliga dieter och tips om hur man går ner i vikt (Sandberg 2004). I televisionen förekommer mest smala personer. När feta då och då syns i rutan framställs de ofta antingen på ett särskilt sätt (Mosher 2001; Kunze 2013) eller så är de föremål för viktreglering (Silk, Francombe & Bachelor 2011).

Inordnande praktiker problematiseras sällan i socialvetenskapligt orienterad fetmaforskning, annat än när överviktiga med egen röst berättar om nedslående erfarenheter (Polivy & Herman 1999; Byrne, Cooper & Fairburn 2003). Kanske beror det på att de är så naturaliserade att de närmast är osynliga, kanske beror det på att de är förvirrande många. Direkta påpekanden om vikten, antydningar, råd, tillrättavisningar, diskreta fingervisningar och direkta interventioner i ätande och fysiska vanor är vanliga inslag i vardagen för många överviktiga och även normalviktiga. Ibland och särskilt i nära relationer kan sådana försök till beteendepåverkan resultera i långvariga konflikter (se Ekman 2012). Grundidén i de direkta viktreglerande teknikerna är att kroppen ska tillföras mindre energi än den förbränner (Astrup 1999). Aktiviteter med sådant syfte kan kallas ”energireglerande”. Vem eller vilka som utför regleringen, var, när, med vilken frekvens och varaktighet samt under vilka omständigheter varierar. En sammanställning av de vanligaste principiella formerna av viktreglerande arrangemang skymmer sikten för den väldiga mångfalden, men ger ändå en god bild av det viktreglerande systemets ständigt växande omfattning och täthet (se Ekman 2012:136–144 för mer detaljerad analys).

Diet på egen hand är den vanligaste formen av energireglering. Uttrycket syftar på alla

former av viktminskningsinriktade tekniker som tillämpas i vardagliga sammanhang, oavsett om de är självutvecklade eller adopterade från andra. De tekniker som används vid diet på egen hand utgår från många olika källor, som media, viktväktarna och receptsamlingar. Diet på egen hand kan även ske med hjälp av kommersiella dietprodukter som Naturdiet, Viktkontroll och Nitrulett. Att teknikerna oftast inte är självutvecklade förtar inte termen ”på egen hand”. Den viktreglerande personen håller sig vanligtvis väl orienterad samt provar och utvärderar olika tillgängliga alternativ.

Internering innebär att de energireglerande aktiviteterna genomförs i slutna miljöer under konstant instruktion, övervakning och kontroll, samt (med undantag av behandlarna) i avskildhet från det smal- och normalviktiga kollektivet. Bantningsläger, inläggning på sjukhus, bantningsklinik och, för barn, bantningskollo är exempel på internering. Termen associeras i dagligt tal till den inspärning på obestämd tid som länge tillämpades på brottslingar, men används här närmare den grundläggande språkliga betydelsen. Den juridiska associationen tydliggör också karaktären som ”inläggningen” kan ha. Internera, härstammar från den latinska termen *inter'nus* och betyder innesluta, innesluta, inspärma, avspärma. Bestämningarna fångar viktiga aspekter av vad ”inläggningen” innebär. Den inlagda spärras visserligen inte in i den starka betydelsen av en inlåsning, men väl i betydelsen av att han eller hon tas i förvar och berövas delar av sin frihet, innesluts i det sociala livet och rutinerna på institutionen och avspärras från vad Alfred Schütz (2002) kallar ”den ordinära vardagsverkligheten” och de frestelser som den rymmer.

Ofrivillig internering innebär att man tas i förvar av andra, man intas och hålls kontinuerligt kvar i internatet genom olika procedurer och arrangemang. Sådana förekommer knappast idag, men tillämpades tidigare på överviktiga barn. (Bantningskollo eller bantningsläger kan dock säkert upplevas som tämligen ofrivilliga). Frivillig internering innebär att personen själv ber om att bli internerad, för att därefter antas. Han eller hon stannar sedan kvar genom en kombination av inneslutande arrangemang och egna viljeanstängningar. Interneringen avbryts om den egna viljan inte längre finns.

Energireglering under halvslutna omständigheter är en hybrid mellan ”på egen hand” och ”internering”. Den som bantar på egen hand lever, enkelt uttryckt, kvar i den ordinära vardagsverkligheten och sköter sig själv. Den som är på internat är avskild från den ordinära vardagen. Den internerade äter, sover, rör sig och umgås helt och hållet inom internatets väggar och övervakas, instrueras, regleras och kontrolleras oavbrutet av andra. Energireglering under halvslutna omständigheter innebär att personen rör sig mellan den ordinära vardagen och påbjuden eller frivillig åsidosätthet. Dagpatienter på vikt-klinik är ett exempel. Instruktion, reglering och övervakning av vikten äger under den vakna tiden i huvudsak rum i ett slutet sammanhang. Personen ges permission att vistas i ett öppet sammanhang under en del av dygnet, under påbudet att han eller hon under permissionen följer de regler som gäller i internatet. Proceduren upprepas regelbundet och under en längre tidsperiod. Det kan framstå som om avsikten med den här typen av arrangemang bara är att få den överviktiga att minska i vikt under tiden som aktiviteten pågår. Men en lika viktig funktion är att habituera till god kosthållning och ökad fysisk aktivitet (Zachwieja 1996).

Viktväktarmodellen innebär att man får äta vad man vill så länge man håller sig under ett visst energiintag eller ett antal "points" per dag och vecka. Modellen kombinerar element från diet på egen hand och institutionellt präglade modeller. Den som vill gå ner i vikt kan äta vad, när och var den vill och ansvarar själv för att övervaka födointaget, precis som vid diet på egen hand. Däremot står vikten i fokus när den övervakas kontinuerligt av andra. För deltagarna förs noggrann dokumentation av viktförändringar, vecka för vecka. I ett tidigare skede utnyttjades gruppen av medbröder och medsystrar som en extra press till följsamhet. Rutinerna har numera modifierats. Deltagarna står fortfarande i kö för att bli invägda och få veta exakt hur många kilo och hekto deras vikt har minskat eller ökat. Däremot behandlas viktförändringarna inte längre offentligt, de basuneras inte ut, utan viskas och skrivs ned för enbart den berörda att läsa.

Energireglering genom kroppsligt omöjliggörande har blivit allt vanligare som åtgärd, när diet och motion inte ger långsiktig viktminskning (SBU 2002). Sådana metoder går i sin tur att dela in i två varianter. Olika operativa ingrepp är den ena. Olika former av är medicinerings den andra. "Gastric bypass" innebär att magsäcken kopplas bort och födoämnen går direkt ut i tarmsystemet. En specialist i gastroenterologisk kirurgi skriver att operationen "tvingar patienten till goda matvanor, att äta långsamt och tugga väl. Mättnadskänslan kommer fortare. Dessutom lär sig patienten att undvika alltför fetrika och söta livsmedel, då ett för stort intag av sådana produkter lätt leder till dumpingsyndrom (hjärtklappning, svettning och diarré, m.m.)" (Viktorzon 2008:25). Skillnaden mot de övriga metoderna är radikal. Medan övriga förutsätter yttre aktörer för att vara verksamma, innebär det operativa ingreppet att smalnormen och regleringen av övervikten närmast bokstavligen inkorporeras i organismen. Det behövs inte längre några personer för att införliva den överviktiga i ordningen. Kroppen själv fungerar både som instruktör och övervakare. Principen är densamma när det gäller medicinerings. Likheten mellan operativa ingrepp och medicinerings är att de är frivilliga. De innebär att den starkt överviktiga läses in i, nära nog, kroppsliga omöjligheter. Skillnaden är att operationen är irreversibel, medan medicinerings när som helst kan avbrytas på den överviktigas eget initiativ.

Alternativt viktgörande

"Göra i ordning" bygger på att personen som undergår aktiviteterna i någon mån accepterar både målet (en smal kropp) och de kulturellt tillhandahålla medlen. Metoderna syftar till att skapa normalviktiga kroppar men leder inte till att alla överviktiga blir smala. Många blir ännu kraftigare (Garner & Wooley 1991; Ekman 2012). I spåren på sådana misslyckanden, personliga, bevittnade eller förmedlade via hörsågen, kan den överviktiga eller den som hotas av övervikt, komma att ägna sig åt vad man kan kalla alternativt viktgörande. Alternativt viktgörande innebär en mer eller mindre radikal distansering från antingen målen eller medlen, eller en distansering från bådadera.

Självbestämt viktgörande är en grundform av alternativt viktgörande och innebär att personen i formell mening slutar banta (eller avstår från det redan från början).

Han eller hon lever inte nödvändigtvis i öppen opposition mot smalnormen, men i en mer distanserad relation till den. Smalhet kan fortfarande vara ett ideal men är mindre betydelsefullt än vid inordnande viktgörande. Kroppsvikten formar inte lika påtagligt självbilden och strävan efter viktminskning ockuperar inte vardagslivet. Målet är att leva ett bra och fullvärdigt liv med, eller kanske oftare trots, den överviktiga kroppen. Man kan säga att självbestämt viktgörande är ett förhållningssätt där det bearbetade förflutna integreras med nya krav på livet och framtiden. Självbestämda metoder innebär att alternativa handlingssätt och vanor i relation till mat och ätande skapas. Självvalda riktlinjer och rutiner, mer tillåtande hållning till traditionellt sett ”förbjuden” föda och självbestämd kostkomposition är exempel på sådana självvalda metoder (Ekman 2012:161–167). De inkorporerar ofta element från traditionella viktminskningsmetoder, men följer dem inte slaviskt utan på ett sådant sätt att de utgör hållbara lösningar på problemen när, var, hur och vad man ska äta. Självbestämda mål innebär att alternativa viktmål, som att undvika viktökning eller att gå i gamla kläder, upprättas eller att målet blir att avhjälpa det uppfattat bakomliggande problemet istället för själva övervikten (Ekman 2012:167–171).

Revolt och aktivism är ytterlighetsformer av alternativt viktgörande och innebär en direkt opposition mot både smalnormen och viktminskande metoder. Kent (2001) har analyserat skrifterna *FaT GiRL* och *Women En Large* och synliggör att författarna i dessa vägrar framställa sina kroppar som ”symptomatiska”. De betraktar dem snarare som vapen mot ett uppfattat fetmaförtryck (Kuppers 2001). Cecilia Hartley (2001) och Anna Johansson (1999) talar om kvinnlig fetma som en form av maskerad makt; som ett sätt att göra motstånd på. LeBesco (2001) definierar fetma som en politisk situation (political situation) som ger utrymme för både motstånd och revolt. Hon bygger på idéer inom genus- och queerforskning, men även på fetma-accepterandepörelsens agenda. Motståndet, menar hon, ger sig till känna både i revolterade handlingsmönster och i nya former av identitetsskapande (se även Kent 2001; Asbill 2009).

Leanne Joannis och Anthony Synnott (1999) visar hur överviktiga kan göra aktivt motstånd mot ”fet-fobin” eller ”sizeismen”. Ett sätt som de lyfter fram är accepterandet av den feta kroppen. John Germov och Lauren Williams (1999) menar på liknande sätt att det är en form av motstånd att *sluta banta*. I antologin *Shadow on a Tightrope* (1983) behandlas andra exempel på hur kvinnor kan välja att leva i den feta kroppen, istället för att sträva efter att ändra på den. Eve Sedgwick (1994) argumenterar för att det går att ”komma ut” som fet. Hennes resonemang har fått genomslag i fetma-accepterandepörelsen i USA och Storbritannien och innebär i korthet att man som fet ska gå ut i världen och vara stolt och insistera på att bli accepterad som man är. Fetma definieras då som en självvald identitet och något att vara stolt över (LeBesco 2004, Murrey 2005). Genom ett sådant förhållningssätt utmanas även den egna och omgivningens föreställningar om fetma som en ”spolierad identitet” (Kent 2001).

Avslutning

Teoretiserandet av viktordningen i den här artikeln och "Ett fett liv" är en vidareutveckling av LeBescos (2004) tankar om övervikt som ett ordningsproblem. Den anknyter till tidigare samhällsvetenskapligt orienterad fetmaforskning och särskilt till tidigare forskning inom området "fat studies", men rör sig både inom, bredvid och bortom den. Inom för att den kopplar samman "levd" övervikt och fetma med sociala och kulturella omständigheter. Bredvid för att den bryter mot tendensen att betrakta övervikt som ett enbart kvinnligt problem. Bortom för att den analyserar systemet i sin helhet, delar av samspelet mellan olika element och erbjuder en syntetiserande ram för tidigare forskningsresultat.

Viktordningen förtjänar, som vi ser det, att uppmärksammas på samma villkor som genusordningen och andra stora kroppsrelaterade ordningar, det vill säga som en ordning i sig. Den tämligen starka tendensen i tidigare forskning, att betrakta övervikt som ett specifikt kvinnligt problem, är olycklig för att den kommit att skymma sikten för just *viktens* betydelse som formare av mellanmänskliga relationer och individuella livsöden. Av det mesta att döma är vikten lika betydelsefull som genus och andra statusformande egenskaper, kanske till och med väl så betydelsefull. Det finns lagar som förbjuder diskriminering och trakasserier på bas av kön, sexuell läggning, ras, etnisk tillhörighet, handikapp och trosföreställningar och det finns en relativt omfattande respekt för dessa, men det finns ingen motsvarighet när det gäller vikt (se även Rössner 2002; Puhl et al 2008). Den ytligt sett genusneutrala positionen står inte i strid med studier som visar att övervikt länge har varit och fortfarande är ett större bekymmer för kvinnor än för män (se t.ex. Fikkan & Rothblum 2011; Saguy 2011). Att överviktiga kvinnor tenderar att vara extra missgynnade är i själva verket ett uttryck för att de är ordningsbrytare i flera avseenden. De missgynnas både för sitt kön och för sin övervikt och dessutom för att de inte gör sitt kön på rätt sätt, det vill säga uppfyller förväntningarna på hur en kvinna ska se ut (Rothblum 1992; McKinley 1999). Att beskriva och förstå övervikt och fetma ur feministiskt perspektiv är fortsatt angeläget. Men det är inte tillräckligt. Kristen Bell och Darlene McNoughton (2007) och Lee F. Monaghan (2007) menar att den starkt överviktiga mannen har fått alldeles för liten uppmärksamhet. En del studier med utgångspunkt i feta mäns erfarenheter har genomförts, men synliggör inte män som upplever sig som socialt utsatta. Den fokuserar snarare på speciella kontexter och grupper av män där övervikten eller fetman ses som en tillgång (Bunzl 2005; Gross 2005) eller på att män tolkar (Nilsson 2009) och gör (Monaghan 2007) sin övervikt på mindre problematiserande sätt än flertalet kvinnor. Sådan forskning ökar inte förståelsen för den socialt utsatta starkt överviktiga mannen utan tenderar att reproducera bilden av övervikt som ett specifikt kvinnoproblem. Så är det enligt våra erfarenheter och observationer inte. Flera av de starkt överviktiga män som vi har varit i kontakt med har upplevt sig socialt utsatta och rapporterat omfattande sociala problem på grund av sin fetma. Möjligen är det så att toleransen för avvikelser är större till en viss gräns, men någonsans går den gränsen och då spelar det nog ingen större roll om personen är man eller

kvinnor. I förlängningen av den situationen finns också anledning att frigöra fetmaforskningen från ett alltför starkt beroende av genusteoretiska och feministiska perspektiv och utveckla en teoretisk förståelse för just vikten. Studier av intersektionalitet har i viss mån påbörjats i den internationella forskningen (se t.ex. Herndon 2005; Sykes 2011) och är som vi ser det en viktig uppgift för framtiden, men förutsätter om det ska vara fruktbart att viktordningen och andra ordningar först studeras och analyseras var för sig.

Begreppen hålla ordning och göra i ordning, som används i den här artikeln, är abstraktioner av den huvudsakliga terminologin i "Ett fett liv". Hålla ordning skulle i en mer detaljerad framställning än vad som här har varit möjligt innefatta viktordningens kategoriseringssystem, fysiskt-, socialt- och samvetsgenererat viktgörande, samt ett stort antal underformer. Göra i ordning sammanfaller med vad som i avhandling- en kallas inordnande viktgörande, men pekar tydligare på aktiviteternas ändamål. Fördelen med den mer abstrakta terminologin är att den lyfter fram de två grundläggande aktivitetsformerna i det viktordnande systemet. Vi tror också att den har potential att användas i analysen av andra ordnande system än just viktordningen. Nackdelen är just att begreppsparet tenderar att skymma sikten för detaljer.

Hålla ordning relaterar till etablerade begrepp som särskiljande, annorlundagörande, diskriminering och exkludering, men också till en allmänt omfattad strävan efter ordning och ett accepterande av ordning som värde. Göra i ordning är nära förbundet med inordnande praktiker ämnade att göra överviktiga smala(-re) och uttrycker en vilja att införliva överviktiga i det smala och normalviktiga kollektivet; ett slags villkorat accepterande. För att hänvisa till samma strävan talar man vanligen om normativa praktiker, som är en term som tenderar att skymma det ordnande systemet. Hålla ordning och göra i ordning förklarar eller ger, som vi ser det, förståelse för den relativa foglighet varmed överviktiga låter sig diskrimineras, exkluderas et cetera och utsätter sig för viktreglering. Ingen tycker om att behandlas illa, men de allra flesta uppfattar ordning som ett värde att sträva efter och få kan effektivt värja sig mot den antydda välviljan i de reglerande praktikerna. Den överviktiga befinner sig, med andra ord, vanligtvis i ett liminalt tillstånd; står på samma gång både utanför och innanför gemenskapen. Det är när värdet av ordning och förhoppningarna om framgång krackelerar som överviktiga kan komma att ägna sig åt vad vi i artikeln har kallat alternativt viktgörande.

Är allt viktigt därmed sagt? Nej, idén är full av lakuner som behöver fyllas och är förmodligen i behov av korrigeringar, kanske även radikala revideringar. I förlängningen behöver exempelvis frågor om graden av övervikt och om förändring studeras och analyseras mer ingående. Termen "analytisk" i artikelns undertitel har sin grund i just det. Vi har påbörjat utvecklingen av en möjlig ram för fortsatta studier och ett språk för att göra viktordningen gripbar. Artikeln har huvudsakligen fokuserat på övervikt och hur den betraktas, värderas och hanteras, individuellt och kollektivt, helt enkelt för att överviktiga tenderar att missgynnas i den viktordning som råder i den västerländska och i av västerländska värderingar präglade kulturer. För att undanröja eventuella missförstånd vill vi påängta teoretiserandet av viktordningen inte

enbart är ett bidrag till kritiskt orienterad övervikts- och fetmaforskning. Den funktionen hoppas vi det kan fylla, både genom att tillföra området det som Herbert Blumer (1998) kallar generiska begrepp – begrepp som kan betraktas som specifika och grundläggande för forskningsområdet – och genom att fylla ut en del blanka områden i den tidigare överviktsrelaterade forskningen, men också för att försöka till (vidare) utveckling av ett ordnings-/ordnandeperspektiv på övervikt stått testet som det perspektiv som bäst förmått fånga och förklara den förvirrande mångfalden i ”empirin”. Den största möjligheten i idén om en viktordning är emellertid att den sträcker sig bortom överviktsproblematiken. Det finns en tendens i den forskningen att betrakta övervikt som bara en variabel i en ojämlikhetskorrelation, eller som en individuell egenskap som på olika sätt formar individuella livsöden – och så är det. Men teoretiserandet av viktordningen sätter inte specifikt övervikten i centrum utan handlar om ordningar och ordnande av den levda kroppen på bas av vikt. Kroppsvikt betraktas inte huvudsakligen som en variabel utan som grundläggande för ett alldeles eget ordnande system, i sig intressant och väl värt att studera. I förlängningen öppnar sig ett fält som man skulle kunna kalla viktens sociologi och antropologi.

Referenser

- Ackard, D.M., J.K. Croll & A. Kearney-Cooke (2002) ”Dieting frequency among collage females: Association with disordered eating, body image and related psychological problems”, *Journal of Psychosomatic Research* 52:129–136.
- Allon, N. (1982) ”The Stigma of Overweight in Everyday Life”, 130–174 i B.B. Woldman (red.) *Psychological aspects of obesity*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Asbill, D.L. (2009) ”’I’m Allowed to Be a Sexual Being’: The Distinctive Social Conditions of the Fat Burlesque Stage”, 299–304 i E. Rothblum & S. Solovay (red.) *The Fat Studies Reader*. New York: New York University Press.
- Astrup, A. (1999) ”Energibalans” i T. Andresen, A. Rissanen & S. Rössner (red.) *Fetmalfedme – en nordisk lärobok*. (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Bartky, S.L. (1990) *Femininity and Domination, Studies in the phenomenology of oppression*. London: Routledge.
- Baudrillard, J. (1993) *Symbolic Exchange and Death*. London: Sage
- Bauman, Z. (1993) *Modernity and ambivalence*. Oxford: Polity Press
- Baum, C. L. & W.F. Ford (2004) ”The wage effects of obesity: a longitudinal study”, *Health Economics* 13 (9):885–899.
- Bell, K. & D. McNaughton (2007) ”Feminism and the Invisible Fat Man”, *Body & Society* 13 (1):107–131.
- Berg, I.-M., B. Simonsson & I. Ringqvist (2005) ”Social background, aspects of lifestyle, body image, relations, school situation, and somatic and psychological symptoms in obese and overweight 15-year-old boys in a community in Sweden”, *Scandinavian Journal of Primary Health Care* 23:95–101.
- Blumer, H. (1998) ”What is Wrong with Social Theory?”, 140–152 i *Symbolic Interaction, Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.

- Bordo, S. (2003) *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture and the Body*. (10 uppl.) Berkeley: University of California Press.
- Bray, G.A. (1989) "Historical Framework for the Development of Ideas About Obesity", i G.A. Bray, C. Bouchard, W.P.T. James (red.) *Handbook of Obesity*. New York, Basel: Mercel Dekker.
- Braziel, J.E (2001) "Sex and Fat Chics: Deterritorializing the Fat Female Body", 231–254 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bunzl, M. (2005) "Chasers", 199–210 i D. Kulick & A. Meneley (red.) *Fat: The Anthropology of an Obsession*. New York: Penguin Group.
- Butler, J. (2006) *Genus ogjort. Kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Butler, J. (2007) *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos.
- Byrne, S., Z. Cooper & C. Fairburn (2003) "Weight maintenance and relapse in obesity: a qualitative study", *International Journal of Obesity* 27:955–962.
- Cahnman, W.J. (1968) "The stigma of Obesity", *Sociological Quarterly* 9:283–299.
- Charmaz, K. (2005) "Grounded Theory in the 21st Century. Applications for advancing Social Justice Studies", kap 20 i N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (red.) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. (3 uppl.) Thousand Oaks: Sage Publications.
- Clarke, A. (2005) *Situational Analysis, Grounded Theory After the Postmodern Turn*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Colls, R. & B. Evans, (2009) "Introduction: Questioning Obesity Politics", Antipode. Symposium: *Critical Geographies of Fat/Biggness/Corpulence* 41(5):1011–1020.
- Cooper, C. (2010) "Fat Studies: Mapping the Field", *Sociology Compass* 4:1020–1034.
- Crandall, C.S. & R. Martinez (1996) "Culture, Ideology, and Antifat Attitude?", *Personality and Social Psychology Bulletin* 22(11):1165–1176.
- Crawford, R. (1984) "A cultural account of "Health": control, release, and social body" i I J. B. McKinaly (red.) *Issues in the political economy of health*. London: Tavistock.
- Davies, D. (1998) "Health and the discourse of weight control", i A. Petersen & C. Waddell. (red.) *Health Matters: A Sociology of Illness, Prevention and Care*. Buckingham: Open University Press.
- Degher, D. & G. Hughes (1999) "The Adoption and Management of a 'Fat' Identity", 11–28 i J. Sobal & D. Maurer (red.) *Interpreting Weight: The social Management of Fatness and Thinness*. New York: Aldine de Gruyter.
- de los Reyes, P. & D. Mulinari (2005) *Intersektionalitet – kritiska reflektioner över (o) jämlikhetens landskap*. Malmö: Liber.
- Douglas, M. (2002/1966) *Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Ekman A. (2012) *Ett fett liv: En artikulering av viktordningen på bas av överviktiga människors erfarenheter*. (diss) Linköpings universitet: Dissertations on Health and Society No. 22..

- Fikkan, J.L. & E.D. Routhblum (2011) "Is Fat a Feminist Issue? Exploring the Gendered Nature of Weight Bias", *Sex Roles* 66(9–10): 575–592.
- Foucault, M. (1994) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Vintage Books.
- Gard, M (2011) *The end of the obesity epidemic*. London: Routledge.
- Garner, D.M. & S.C. Wooley (1991) "Confronting the failure of behavioral and dietary treatments for obesity", *Clinical Psychology Review* 11:729–780.
- Germov, J. & L. Williams (1999) "Dieting Women: Self-Surveillance and the Body Panoptical", 117–132 i J. Sobal and D. Maurer (red.) *Weighty Issues: Fatness and Thinness as Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Gill, R., K. Henwood & C. McLean (2005) "Body Projects and the regulation of Normative Masculinity", *Body and Society* 11 (1):37–62.
- Gilman, S.L. (2004) *Fat Boys. A Slim Book*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Goffman, E. (1983) *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets social villkor*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Goffman, E. (1986) *Stigma: Notes on management of spoiled identity*. New York, London, Toronto: Simon and Schuster.
- Gross, J. (2005) "Phat" i D. Kulick & A. Meneley (red.) *Fat: The Anthropology of an Obsession*. New York: Penguin Group.
- Harjunen, H. (2003) "The Construction of an Acceptable Female Body in Finnish Schools", i V. Sunnari, J. Kangasvou & M. Heikkinen (red.) *Gendered and Sexualized Violence in Educational Environment*. (2 uppl.) Oulu: Oulu University Press.
- Harjunen, H. (2009) *Women and Fat. Approaches to the Social Study of Fatness*. (Diss.) Jyväskylä University. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 379.
- Harris, M.B., S. Washull & L. Walters (1990) "Feeling Fat: motivation, knowledge, and attitudes of overweight woman and men", *Psychological Reports* 67:1191–1202.
- Hartley, C. (2001) "Letting Ourselves Go: Making Room for the Fat Body in Feminist Scholarship", 60–73 i J.E. Brazier & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Helb, M.R. & J. Xu (2001) "Weighing the care: physicians' reactions to size of patient", *International Journal of Obesity* 25 (8):1246–1252.
- Herndon, A. (2005) "Collateral damage from friendly fire? Race, nation, class, and the "War against Obesity", *Social Semiotics* 15(82):127–141.
- Hänninen, S. (2010) "Abstract", i *Lihavuus ja laihguttaminen laihdutusmainonnassa ja vaikeasti lihavien ihmisten kokemana*. (Diss.) Tampere: Tampere University Press.
- Håglin, L., W. Becker, A. Andersson & B Hagren (2006) "Kost och hälsa i Sverige och världen", 29–57 i L. Abrahamsson, A. Andersson, W. Becker & G. Nilsson (red.) *Näringslära för högskolan*. Stockholm: Liber AB.
- Joanisse, L. & A. Synnott (1999) "Fighting Back: Reactions and Resistance to stigma of Obesity", 49–70 i J. Sobal & D. Maurer (red.) *Interpreting Weight: The social Management of Fatness and Thinness*. New York: Aldine de Gruyter.

- Johansson, A. (1999) *Elefant i nylonstrumpor – om kvinnlighet, kropp och hunger*. Göteborg: Anamma.
- Jutel, A. (2001) "Does size really matter? Weight and values in public health", *Perspectives in Biology and Medicine* 44 (2): 283–296.
- Jutel, A. (2006) "The emergence of overweight as a disease entity: Measuring up normality", *Social Science and Medicine* 63 (9):2268–2276.
- Kent, L. (2001) "Fighting Abjection: Representing Fat Women", 130–150 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Kunze, P.C. (2013) "Send in the Clowns: Extraordinary Male Protagonists in Contemporary American Fiction", *Fat Studies: An interdisciplinary Journal of Body Weight and Society* 2:17–29.
- Kuppers, P. (2001) "Fatties on Stage: Feminist Performances", 277–291 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- LeBesco, K. (2001) "Queering Fat Bodies/Politics", 74–87 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- LeBesco, K. (2004) *Revolt Bodies: The Struggle to Redefine Fat Identity*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press.
- LeBesco, K. (2009) "Weight managements, good health and the will to normality", 147–155 i H. Malson & M. Burns (red.) *Critical feminist approaches to eating disorders*. London: Routledge.
- LeBesco, K. (2011) "Neoliberalism, public health, and the moral perils of fatness", *Critical Public Health* 21 (2):153–164.
- Leppänen, V. & S. Linné (2007) "Överviktens betydelse", *Sociologisk Forskning* 1:6–28.
- Liukko, A. (1996) *Mat, kropp och social identitet*. (Diss.) Stockholms universitet. Pedagogiska institutionen.
- Maurer, D. & J. Sobal (red.) (1999) "Preface", vii–x i *Weighty Issues: Fatness and Thinness as social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Mazer, S. (2001). "'She's so fat...': Facing the Fat Lady at Coney Island's Sideshows by the Seashore", 257–276 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- McKinley, N.M. (1999) "Ideal Weight / Ideal Woman: Society Constructs the Female", 97–116 i J. Sobal & D. Maurer (red.) *Weighty Issues: Fatness and Thinness as Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Monaghan, L. F. (2007) "Body Mass Index, masculinities and moral worth: men's critical understandings of 'appropriate' weight-for-height", *Sociology of Health & Illness* 29 (4): 584–609.
- Mosher, J. (2001) "Setting Free the Bears: Refiguring Fat Men on Television", 166–193 i J.E. Braziel & K. LeBesco (red.) *Bodies out of Bounds, Fatness and Transgression*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Murray, S. (2005) "(Un/Be) Coming Out? Rethinking Fat Politics", *Social Semiotics* 15 (2):153–163.
- Murray, S. (2008) *The 'fat' female body*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nilsson, F. (2009) *Ett fett problem? En kulturanalytisk studie av övervikt och maskulinitet*. Region Skåne, Centrum för Livsstilsfrågor nr 4.
- O'Brien, K.S., J.D. Latner, J. Halberstadt, J.A. Hunter, J. Anderson & P. Caputi (2008) "Do Antifat Attitudes Predict Antifat Behaviors?", *Obesity* 16:87–92.
- Olin Lauritzen, S. & L. Sachs (2001) "Normality, risk and the future: implicit communication of threat in health surveillance", *Sociology of Health & Illness* 23 (4):497–516.
- Oliver, J. E. (2006) *Fat Politics: The Real Story Behind America's Obesity Epidemic*. Oxford: Oxford University Press.
- Polivy, J. & C.P. Herman (1999) "Distress and Eating: Why Do Dieters Overeat?", *International Journal of Eating Disorders* 26(2):153–164.
- Puhl, R.M. & K.D. Brownell (2001) "Bias, Discrimination, and Obesity", *Obesity Research* 9:788–805.
- Puhl, R.M. & K.D. Brownell (2006) "Confronting and Coping with Weight Stigma: An Investigation of Overweight and Obese Adults", *Obesity* 14:1802–1815.
- Puhl, R.M., C.A. Moss-Racusin & M.B. Schwartz (2007) "Internalization of Weight Bias: Implications for Binge Eating and Emotional Well-being", *Obesity* 15 (1):19–24.
- Puhl, R.M., T. Andreyeva & K.D. Brownell (2008) "Perceptions of weight discrimination: prevalence and comparison to race and gender discrimination in America", *International Journal of Obesity* 32:992–1000.
- Puhl, R.M. & C.A. Heuer (2009) "The Stigma of Obesity: A Review and Update", *Obesity* 17:941–964.
- Rich, E. & J. Evans (2008) "Learning to be healthy, dying to be thin: The representation of weight via body perfection codes in School", 60–76 i S. Riely, M. Burns, H. Frith, S. Wiggins, P. Markula (red.) *Critical Bodies: Representations, Identities, and Practices of Weight and Body Management*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Richt, B. (1992) *Mellan två världar: Om konflikten mellan livets krav och doktors önskningar*. (Diss) Linköping University.
- Rogge, M.M., M. Greenwald & A. Golden (2004) "Obesity, stigma, and civilized oppression", *Advances in Nursing Science* 27 (4):301–315.
- Rothblum, E.D. (1992) "The Stigma of Women's Weight: Social and Economic Realities", *Feminism & Psychology* 2 (1):61–73.
- Royce, T. (2009) "The Shape of Abuse: Fat Oppression as a Form of Violence Against Women" 151–157 i S. Solovay & E Rothblum (red.) *The Fat Studies Reader*. New York: New York University Press.
- Rössner, S. (2002) "Utbredd diskriminering av feta", *Läkartidningen* 49 (99):4996–4998.
- Saguy, A. (2011) "Why Fat is a Feminist Issue", *Sex Roles* 66:600–607.

- Sandberg, H. (2004) *Medier & fetma: En analys av vikt*. (Diss.) Lunds Universitet. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- SBU (2002) *Fetma – problem och åtgärder: en systematisk litteraturoversikt*. SBU– Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- Schoenfelder, L. & B. Wieser (red.) (1983) *Shadow on a Tightrope: Writings by Women on Fat Oppression*. San Francisco: Aunt lute books.
- Schütz, A. (2002) ”Den vetenskapliga och den vardagliga tolkningen av mänskliga handlingar”, i J. Bengtsson (red.). *Alfred Schütz, Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Schwartz, H. (1986) *Never Satisfied: A Cultural History of Diets, Fantasies and Fat*. New York: Doubleday.
- Schwartz, M.B., L. Vartanian, B. Nosek & K.D. Brownell (2006) ”The influence of one’s own body weight on implicit and explicit anti-fat bias”, *Obesity Research* 14:440–447.
- Sedwick, E.K. (1994) *Tendencies*. London: Routledge.
- Seid, R.P. (1989) *Never too thin: Why Women Are at War with Their Bodies*. New York: Prentice Hall Press.
- Shilling, C. (2003) *The Body and Social theory*. (2 uppl.) London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Silk, M.L. & J. Francombe & F. Bachelor (2011) ”The Biggest Loser: The Discursive Constitution of Fatness”, *Interactions: Studies in Communication and Culture* 1 (3):369–389.
- Sobal, J. (1995) ”Medicalization and Demedicalization of Obesity”, i D. Maurer & J. Sobal (red.) *Eating Agendas. Food and Nutrition as Social Problems*. New York: Aldine De Gruyter.
- Sobal, J. (2006) ”Social Consequences of Weight bias by Parents, Friends, and Strangers”, 150–164 i K.D. Brownell, R.M. Puhl, & M.B. Schwartz (red.) *Weight Bias: Consequences, and Remedies*. New York: The Guilford Press.
- Stearns, P. N. (1997) *Fat History: Bodies and Beauty in Modern West*. New York and London: New York University Press.
- Strauss, A. L. (1993) *Continual Permutation of Action*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sykes H.J. (2011) *Queer Bodies: Sexualities, Gender, and Fatness in Physical Education*. New York: Peter Lang Publishing.
- Teachman B.A. & K.D. Brownell (2001) ”Implicit anti-fat bias among health professionals: is anyone immune?”, *International Journal of Obesity* 25 (10):1525–1531.
- Victorzon, M. (2008) ”Kirurgisk behandling av sjuklig fetma”, *Finska Läkaresällskapets Handlingar* 168 (1):22–29.
- Wang, S.S., K.D. Brownell & T.A. Wadden (2004) ”The influence of the stigma of obesity on overweight individuals”, *International Journal of Obesity* 28 (10):1333–1337.
- WHO (2000) *Obesity: preventing and managing the global epidemic*. Report of a WHO Consultation, Geneva.
- Zachwieja, J.J. (1996) ”Exercise as Treatment of Obesity”, *Endocrinology and Metabolism Clinics of North America: Obesity* 25 (4):965–988.

Zdrodowski, D. (1996) ”Eating Out’: The experience of Eating in Public for the ‘Overweight’ Women”, *Women’s Studies International Forum* 19 (6):655–664.

Författarnas tack

Författarna riktar ett stort tack till de av Sociologisk Forskning utsedda granskarna för värdefulla kommentarer på vårt ursprungliga manus.

Författarepresentation

Aimée Ekman akademiska bakgrund är tvärvetenskaplig, med fokus på medicinsk sociologi/antropologi. Hon disputerade hösten 2012 och arbetar som biträdande lektor i socialt arbete vid Hälsohögskolan i Jönköping. Hennes forskning kretsar kring socialt ordnande, sociala processer och handlings-/interaktionsformer kopplade till kroppsvikt i allmänhet och överviktiga/feta kroppar i synnerhet.

Bengt Richt disputerade 1992. Han är docent vid Avdelningen för Hälsa och Samhälle, Linköpings Universitet och har vid och lång erfarenhet som lärare, handledare och forskare inom området Hälsans och sjuklighetens sociologi. I sin forskning har han framför allt intresserat sig för vardagliga erfarenheter och föreställningar om sjuklighet och hälsa. Han medverkar för närvarande bland annat i ett projekt och kroppsmedvetenhet och kroppsliga attityder bland habiliteringspersonal.

Korresponderande författare

Aimée Ekman, Avd. för beteendevetenskap och socialt arbete, Högskolan Jönköping
Hälsohögskolan, ABS, Box 1026, 551 11 Jönköping
E-post: aimee.ekman@hhj.hj.se
Tel: 036-10 12 25

Pensionärsjävlar – revolt mot eller ett upprepande av negativa ålderskoder?

Janicke Andersson

Institutionen för Hälsa, vård och samhälle, Lunds universitet

Old bastard – rebellion against or a repetition of negative age codes?

In contemporary media and scientific contexts, it has become increasingly popular to launch today's elderly as different from previous generations of older people, especially emphasized is that today's elderly will have more attitude and set higher demands on society. The TV-series *Pensionärsjävlar* is based on this idea of today's and tomorrow's elderly as different and more rebellious than previous generations. The purpose of this article is to analyze and discuss how age and age codes are used as a prerequisite for, but also are challenged in the series. The result shows that chronological age is almost absent in the series, instead age coding is performed by physical attributes and verbal acts. Most common attributes are those connected to decreased functionality, such as walker, wheelchair, walking stick etcetera. The most common taboo joked about is sexuality, and other common themes are decreased functionality, child/youth-like behavior and traffic. In the article I discuss how these themes and attributes are negotiated in relation to age.

Key words: age, age coding, pensioner, youth

”Pensionärsjävlar” är ett program som sändes i kanal 5, svensk television under 2010 och 2011 och fick mycket bra gensvar från publiken. Framförallt unga tittare i åldern 10–17 år verkar ha uppskattat programmet. Ansvariga för innehållet i den svenska versionen var de två skådespelarna Gunvor Pontén och Viktor Friberg. Sammanlagt består gruppen av åtta personer i åldern 70+ som utför dolda kameran-inspirerade lustigheter mot människor i offentliga miljöer:

Pensionärsjävlar är dolda-kameranprogrammet där ett gäng sköna 70-plussare får den yngre generationen att tappa hakan och mer därtill.

Glöm allt som har med rara, snälla och skröpliga morfar och mormor att göra för när Pensionärsjävlar går loss på stan går ingen i den yngre generationen säker: här ligger till och med En jobbig jävul från Ballar av stål i lä. Med dold kamera har vi följt ett gäng 70-plussare när de rör sig ute på stan bland vanligt folk för att se vad som händer när generationerna möts. Det blir pensionärer med sprayflaska, pensionärer med snuskiga konversationer på parkbänken och det blir pensionärer med trimmade rullatorer (Pensionärsjävlar 1).

Så här presenteras programmet Pensionärsjävlar på Kanal 5s hemsida. Av texten framgår tydligt att det i första hand är generationsmötet mellan äldre och yngre som man är ute efter. Det finns flera intressanta nyckelord i texten som betonar programmets karaktär och framhäver just motsättningen mellan yngre och äldre. Det handlar om att *"den yngre generationen tappar hakan"* och att när de äldre kommer *"går ingen i den yngre generationen säker"*. Det handlar också om ungdomsattribut som *"pensionärsanpassats"*, som *"snuskiga konversationer på parkbänk"* och *"trimmade rullatorer"*. I dessa uttryck möts stereotypa föreställningar av kategorierna unga och gamla: unga pratar snusk och äldre sitter på parkbänk, unga kör trimmade fordon och äldre går med rullatorer.

Texten väcker funderingar kring ålderskodning och hur vi egentligen gör äldre och yngre, samt hur dessa roller kan hamna i förhandling och omvärdering, vilket är fokus för föreliggande artikel. Intressant i citatet är också kommentaren att de äldre *"rör sig bland vanligt folk"*. Vad är då äldre? Ovanligt folk?

De bilder som målas upp av äldre och unga i media är av betydelse eftersom det är dessa bilder som sedan påverkar hur vi förstår oss själva och andra; de påverkar vår självbild och de påverkar andras bild av oss som tillhörande ett kollektiv (Lumme-Sandt 2011:45; Featherstone & Hepworth 2007; Tulle-Winton 1998:287). I dagens mediala och även i vetenskapliga sammanhang har det blivit populärt att lansera dagens äldre som annorlunda än tidigare generationers äldre. Framförallt betonas att dagens äldre kommer att ha mer attityd och ställa högre krav på sin omgivning (Nils-son 2010:3). Men även om det ibland kan framstå som att *"de nya äldre"* är ett helt nytt fenomen som lite överraskande dykt upp i samhället så har diskussionen om *"de nya äldre"* förts länge i forskningssammanhang. Redan i boken *Images of Aging* problematiserades bilder av de nya äldre och Tamara K Hareven tillhör dem som sedan sjuttioalet framsynt pekat på en strukturell utveckling i samhället som leder mot en växande grupp äldre som kommer att ha allt större utrymme för konsumtion och fritid (Hareven 1976, 1995). Hareven påpekar också att *"the emergence of 'old age' as a social, cultural, and biological phenomenon can be best understood in the context of other stages of life"* (Hareven 1995:121). I den här artikeln är det livsfaserna unga och äldre som kontrasteras för att synliggöra ålderskodande praktiker framförallt som rör kategorin äldre, men även ålderskoder kring unga kommer att beröras.

Språkvetaren Jenny Magnusson lyfter i sin avhandling *Fokus ålder* fram hur dagspressen börjat utmana åldersnormer genom att göra kopplingar mellan fyrtilialister och tonåringar, eller ha rubriker som *"Pensionärerna blir de nya tonåringarna"* etc. där det istället för yngre människor är äldre människor som blir benämnda som tonåringar (Magnusson 2008). I dessa fall blir tonåring ett beteende och inte en ålder, något som kan ställas i relation till programidén Pensionärsjävlar.

Syfte

Syftet med den här artikeln är att analysera och diskutera hur ålder och ålderskoder används som en förutsättning för, men också utmanas i programmet Pensionärsjäv-

lar. Valet av just Pensionärsjävlar som program i sammanhanget är intressant eftersom det på ett tydligt sätt lyfter äldre som subjekt i mötet med yngre människor. Därmed skapar programmet en arena för att studera uttryck av ålder och förhållande till åldersstereotyper samt hur dessa stereotyper omförhandlas och reproduceras. Diskussionen förs utifrån ett perspektiv med ålder som performativitet i fokus. Hur görs ålder och hur görs åldersuppror i programmet? Vad är de förväntade beteenden som man försöker bryta? Utifrån vilka åldersstereotyper konstrueras sketcherna i programmet?

Material

Materialet i den här studien består av samtliga program från den första säsongen (2010) av Pensionärsjävlar. Sammanlagt är det 10 program som har analyserats. Del 9 och 10 har dock inte analyserats lika ingående eftersom dessa program är en samling av tidigare visade sketcher kombinerat med inslag från den danska och norska motvarigheten till Pensionärsjävlar. Samtliga avsnitt av programmet finns att se på Kanal 5 play och det är denna sida jag använt mig av för att komma åt materialet.

Ålder som kategori och görande

I den inledande texten omnämndes åldersstereotyper i relation till innehållet i Pensionärsjävlar. Stereotyper är i sig kulturella uttryck som skapas utifrån en förhandling i interaktioner människor emellan. Det är stereotyperna som bildar vår förståelse av rätt och fel och som hjälper oss att finna struktur i vår vardag som ett slags förgivettagande om hur världen omkring oss är organiserad och kan förstås (Hazan 1994:1, 13). Synnerligen tydlig blir denna ordning i mötet mellan konstrasterande stereotyper (Hazan 1994:1), i detta fall, yngre och äldre.

Enligt Hazan är anpassandet till stereotyperna ett sätt att skapa ett socialt accepterat 'Jag', vilket kan ge till resultat att äldre framställer sig som ointresserade av erotik, harmlösa och tillbakadragna, inte för att de är det men för att det förväntas av dem att de skall vara det (Hazan 1994:34). Likaså används dessa ålderskoder i Pensionärsjävlar för att göra det motsatta, det vill säga framställa äldre som sexuellt utlevande, platstagande och aggressiva. I varje situation finns en möjlighet att göra annorlunda och omförhandla givna mönster och ålderskoder. För detta finns olika strategier och en av dessa strategier är det som Hazan beskriver som rebelliskhet, vilket är det som bäst stämmer in på ambitionerna med programmet Pensionärsjävlar. Det vill säga ett uppror eller ett fjärmande från de förtryckande strukturer som verkar i den dagliga miljön genom att skapa en "motkultur".

Möjligheten att göra annorlunda kan också beskrivas enligt Laz teoretiserande kring "accomplished age" och "doing age" som bygger på West och Zimmermans artikel "Doing gender från 1987. Grundtanken är att ålder liksom kön är något som uppstår i interaktion med andra snarare än fasta biologiska positioner. Biologi är en faktor av flera som används eller finns med som aktör i skapandet av ålder (Laz 2003; Laz 1998; Wes & Zimmerman 1987). Andra faktorer kan vara kläder, val av samtals-

ämnen och hur man samtalar, vilka attribut vi omger oss med, val av aktiviteter etcetera. Själva görandet av ålder eller kön behöver inte alltid vara medvetet, men i de fall vi agerar åldersmedvetet så förhåller vi oss till normer kring vad som är passande för vår ålder respektive opassande för vår ålder. Ålder är således inte något som är biologiskt manifesterat i våra individuella kroppar utan något som skapas kollektivt i interaktion med såväl andra människor som med sociala strukturer (Laz 2003; Laz 1998; Andersson et al. 2011).

Clary Krekula menar vidare att görandet av kön och ålder förutsätter en gemensam kunskap om de förväntningar som existerar kring könets performativitet och det individuella handlandet. Begreppet performativitet är i sig hämtat från Judith Butlers teorier om genus och kön. Butler kallar den sociala representationen av kroppen för "performativitet". Enligt Judith Butler konstruerar och rekonstruerar vi genom våra kroppsliga praktiker betydelse av manligt och kvinnligt. En återkommande tanke i hennes genusteori är att könsidentiteter uppkommer, eller formuleras genom en upprepning av akter. Dessa akter är styrda efter samhällliga normer för det socialt accepterade (Butler 2006). Akternas sociala varaktighet vilar på upprepningarnas stabilitet, samtidigt som upprepningarna i sig innebär möjlighet till förändring eftersom det inte går att kopiera eller imitera något exakt likadant varje gång. Varje ny upprepning leder därför till förskjutningar (Butler 2006). Vi spelar upp en identitet genom talakter och kroppslig representation. Det är genom dessa normativa tillblivelser som könets materialitet konstitueras. På så sätt menar Butler att även kroppen kan läsas som en konstruktion, att materia kan tolkas utifrån ett maktperspektiv (Butler 1990, 1998). I gemensamma normer konstrueras identitetens "rätt" och "fel" där kunskap och makt leder till definitionsföreträde i omförhandlandet och upprätthållandet av normer. Via individens agerande förmedlas föreställningarna vidare till omgivningen (Krekula 2006, 2007; Andersson et al. 2011).

Att betrakta ålder och kön som ett görande lyfter det från individen och förändrar det till en interaktiv process. Praktikerna går att tolka utifrån två perspektiv, dels individens handlande och dels som övergripande normer och förväntningar kring manligt och kvinnligt, ung och gammal, det vill säga samhällliga diskurser om kön och ålder. Den internaliserade dimensionen av kön och ålder påverkar inte enbart normer och förväntningar på individens beteenden, det påverkar också individens konstruerande av ett Jag i förhållande till ålder, kön, etnicitet etc. Av den konstruerade självbilden följer ett möjligt handlingsregister utifrån vilket man läser handlingar som mer eller mindre lämpliga för den egna personen (Krekula, 2006, 2007; Laz 1998: 99; Andersson et al. 2011).

Uppfattningar om lämplighet är i sin tur kopplade till sociala normer och makt att definiera dessa normer. Närvänen (2009) lyfter fram den sociala kategoriseringen som ålder utgör och hävdar att denna kategorisering alltid innebär en koppling till makt och social status. Det sistnämnda manifesteras i en ständigt pågående process i vilken det utspelas en kamp om maktpositioner inom det sociala fältet. Processen innebär att åldersindelningar och innebörden vi tillskriver olika åldrar också förändras och skiljer sig åt mellan olika kulturer och samhällen, och därmed varierar också

olika åldersgrupper och individers handlingsutrymmen och handlingsmöjligheter. Vidare menar Närvänen att konstruktionen av livet som indelat i olika livsfaser automatiskt leder till att de olika livsfaserna tolkas som åtskilda från varandra och att individer i de olika livsfaserna tillskrivs på förhand definierade egenskaper. I ett samhällsligt perspektiv kan man därför säga att de olika ålderskategorierna (livsfaserna) förhåller sig relativa till varandra i ett maktspel om sociala positioner (Närvänen 2009). I Pensionärsjävlar synliggörs detta maktspel då pensionärerna utmanar spelets regler och agerar utanför ramarna; men vad är det då i de äldres beteende och görande av ålder som får omgivningen att reagera och vad blir reaktionerna?

Ålderskodning och ålderstabun

Det är en ganska spretig uppsättning av sketcher och inslag i programmet. Vissa inslag, som till exempel bagaren som kommer upp ur en markbrunn, är svåra att kategorisera utifrån tema eller koppling till ålder och jag har därför valt att inkludera en kategori som heter ”övrigt” i tabellen nedan.

Tema	Antal
Sex/Attraktion	75
Nedsatt förmåga/Förvirring	60
Bete sig som barn/Unga	58
Trakasserier/Vandalism/Stöld	33
Trafik	31
Fest/Droger	22
Döden	6
Övrigt	35

*Ett inslag kan innehålla flera tematiker och därför är summan av tematiker här större än antalet inslag.

Som synes i tabellen är det absolut vanligaste att man skämtar om sex och attraktion. Det handlar både om sexuell förmåga hos äldre och attraktion över generationsgränserna där äldre stöter på yngre människor. Värt att notera är att det i dessa inslag aldrig är en äldre man som stöter på en yngre kvinna utan antingen ett äldre par som tillfrågar en yngre man om han vill vara med på trekant, ett äldre par som tillfrågar ett yngre par om de vill byta partner eller en äldre kvinna som stöter på en yngre man. Inslagen avslöjar något om kombinationen av kön och ålder i hur ålder kan göras. Ålder kodas olika beroende på om det agerande subjektet är en man eller en kvinna (Krekula 2006; Andersson et. al 2011). Att det inte finns några inslag som bygger på att en äldre man stöter på en yngre kvinna kan tolkas som att detta skulle vara mer socialt och kulturellt accepterat än att som kvinna offentligt visa att man är attraherad av en yngre man. Här kan man också tänka sig att genusmaktordningen spelar in och att

kvinnans relativa underordning gör att det blir lättare att driva skämtet utifrån att det är en kvinna som stöter på en man än vice versa.

I vissa fall ackompanjeras skämt om sex med skämt om nedsatt förmåga, som är det näst vanligaste temat, t.ex. när det äldre paret frågar efter en ”snuskbuske” eftersom det inte går att checka in på hotell per timme och mannens Viagra snart kommer att sluta verka. Ett annat exempel i samma anda är den äldre mannen behöver hjälp med att läsa ett sms. I samtliga fall uppstår förvecklingar eftersom mannen hör illa och förvränger det som läses upp till olämpliga ord som: fitta, hästballar, kuksmärtor, hora, knulla, flata, böj, trekant, bajskorv. I ett av inslagen handlar det istället om att han hör fel och tror att ”Sten är död” men det är det enda inslaget som inte rör sex.

Vad gör en ”pensionärsjävlar”?

Utifrån programmets titel och syftet med denna artikel är en relevant fråga: Vad gör en pensionärsjävlar? Det vill säga vad är det för ålderskoder som skapar rollen som just pensionärsjävlar och hur förhåller sig denna roll till andra pensionärer och andra livsfaser? Det är inte det vanliga positiva åldrandet, aktiva åldrandet eller framgångsrika åldrandet som porträtteras i serien. Pensionärsjävlar bygger på något annat. Det kan inte sägas att pensionärernas beteende är önskvärt och i vissa fall inte ens socialt accepterat. Därmed skiljer de sig från andra mediala skildringar av ”de nya äldre” som lyfts fram i tidigare forskning (se t. ex. Featherstone & Hepworth 1995; Andersson et al. 2011; Degnen 2007; Lumme-Sandt 2011; Lövgren 2009, etc.). Bilderna av äldre i programmet Pensionärsjävlar ställer inga krav på produktivitet eller aktivt deltagande i samhället, tvärtom bygger flera av inslagen på destruktiva handlingar och beteenden.

På Kanal 5s hemsida beskrivs programmet Pensionärsjävlar som

en humorserie med ett gäng excentriska pensionärer (Pensionärsjävlar 2)

och undertexten lyder

Får en pensionär vandalisera och stjäla? Får två gamla tanter prata dildos? De här pensionärerna tar sig friheter. Med trimmade rollatorer, vassa skateboards, svordomar och spår av ekivoka aktiviteter ger de sig ut på stan för att se hur människor reagerar. (Pensionärsjävlar 2).

När texten i detta citat jämförs med texten i citatet i inledningen framstår den här texten som lite mer försiktig i sitt upplägg med frågor istället för påståenden och här finns inga uttalanden om ”vanligt folk” versus pensionärer. Den försiktigare framtoningen syns även i formuleringen ”ekivoka aktiviteter”. Å andra sidan beskrivs pensionärerna i det här fallet som excentriska, det vill säga att de som medverkar i programmet är inga ”vanliga” pensionärer, de är extraordinära, eller om man vill, avvikande. Avvikande inte bara från ”vanligt folk” utan även från ”vanliga pensionärer”. Genom

denna formulering skapas ett avståndstagande från gruppen pensionärer liknande det som Maria Sjölund beskriver i sin studie av ålderspositioneringar hos äldre dansare som har svårt att känna igen sig i de bilder som presenteras av äldre och därför tar avstånd från dem genom att beskriva sig som annorlunda än andra äldre (Sjölund 2012). Avståndstagande kan användas för att framställa sig själv i mer positiv dager än det kollektiv som man förmodas tillhöra och som antas associeras till negativa egenskaper (Nilsson 2010; Hurd 1999; Degnen 2007). Emellertid skulle avståndstagandet också kunna få effekten att gruppen förminsкас och fråntas makt genom att den utmålas som avvikande från normen och det socialt accepterade (Närvänen 2009; Krekula 2006).

Programmets namn "Pensionärsjävlar" är i sig dubbeltydigt. Å ena sidan har det betydelsen av ett nedvärderande skällsord som används om jobbiga äldre. Något som också angavs som skäl av PRV för att avslå Kanal 5s patentansökan på just ordet "Pensionärsjävlar". Å andra sidan är det ett ord som kan verka emancipatoriskt, likt grey panthers, i formen pensionärs-jävlar, det vill säga, pensionärer som utmanar andra åldersgrupper och bråkar med dem i egenskapen av "djävlar".

Det går också att spåra en emancipatorisk ådra i programmet vars funktion är att ifrågasätta åldersnormer i synnerhet kring äldres beteenden. I ifrågasättandets iscensättning och retorik används motstånd och konflikt som två centrala faktorer. Pensionärsjävlarerna är en grupp som står i konflikt med samhället men kanske i synnerhet med ungdomar. Konfliktskapandet i förhållande till ungdomar blir tydligt redan i vinjetten till programmet där följande utspelar sig:

Vinjetten inleds med att någon vrider om startnyckeln till en eloped. I nästa scen ser vi hur en äldre dam kommer åkandes på eloped. Hon passerar strax en äldre man som står med sprayburk och klottrar på en husvägg. Han avslutar sin aktivitet och följer istället med henne och i nästa scen ser vi hur han står bak på hennes eloped och hytter med käppen när de passerar en bil. Bredvid dem åker ytterligare en kvinna och en man på varsin eloped. De fortsätter ner mot en park där några unga killar åker skateboard på en ramp. När de passerar dem hytter mannen med käppen igen och den andre mannen knuffar ner en av de unga killarna i rampen och vi ser en närbild på den skrattande äldre mannen. Pensionärerna, som nu förstärkts med en rollator framförd av en man och en kvinna sittandes därpå, fortsätter sin färd längs en gågata och kör på folk och deras kassar. Till slut närmar de sig parken. I fronten visas nu ett yngre par. Kvinnan matar mannen med en jordgubbe. De är på en romantisk picknick. I bakgrunden ser man hur hotet tornar upp sig i form av gruppen av pensionärer på sina elopeder, rollator och med käpparna i luften. De kör rakt mot paret som förskräckta slänger sig åt sidan när elopederna kör rakt över deras picknick filt.

Samtliga scener i vinjetten går ut på att detta är en grupp som trakasserar sin omgivning och då i första hand ungdomar. De gör saker som associeras till ungdomsgång; de vandaliserar, klottrar och trakasserar människor genom att kroppsligen eller med sina fordon medvetet skada dem. I vinjetten görs de äldre till aktörer som utsätter sin

omgivning för maktspel. Maktspelet riktar sig i första hand mot ungdomarna som framställs som passiva mottagare av de äldres aktiviteter. Vad man gör i vinjetten är således att man vänder på manifesterade stereotyper (fördomar) av unga och äldre för att skapa en humoristisk effekt men kanske också för att ifrågasätta dessa fördomar. Det som gör pensionärsjäveln till pensionärsjävel är följaktligen att han eller hon som äldre person tar plats i det offentliga rummet och använder sig av de (i många fall) negativa ålderskoder som kopplas till ungdomar nämligen vandalism, trakasserier och ovårdat språk, men även faktorer som synlig och aktiv sexualitet och synligt motstånd finns med. Pensionärsjäveln är en person som gör ålder "fel" eller på ett olämpligt sätt (Butler 2006; Laz 1998; Andersson et al. 2011) och därmed utmanar rådande åldersnormers stabilitet och trovärdighet.

Utöver nämnda aspekter är Pensionärsjäveln ett program som sänds i en kommersiell kanal, kanal 5, vars främsta intention är att sälja och roa. I många fall i programmet görs detta genom att förstärka snarare än att ifrågasätta existerande fördomar om äldre. Därför är pensionärsjäveln likaledes en äldre person som irriterar sin omgivning, fast inte i egenskapen av rebell utan endast i egenskapen av att vara äldre. Det finns således inget enkelt svar på vem pensionärsjäveln är eftersom iscensättningarna av pensionärsjäveln i programmet rör sig tillsynes obehindrat (och oreflekterat?) mellan det emancipatoriska och det exkluderande och förminskande.

Ålderskodning och generationsmöten

Som tidigare konstaterats är Pensionärsjäveln som program ett spel med åldersnormer och generationsmöten, likväl är det ytterst sällan ålder nämns i programmet. Av de 247 inslagen i serien är det endast i 19 som åldersuttryck som gammal, pensionär och ung används och det hänvisas aldrig till kronologisk ålder. Majoriteten av inslagen bygger således på andra ålderskoder än verbalt formulerad ålder.

Hur vet vi då att de som utsätter sin omgivning för dessa trakasserier är äldre, pensionärsjäveln? Det vill säga: vilka attribut används för att signalera tillhörande till gruppen äldre? Hur representeras ålderdom? I samtliga program använder skådespelarna samma kläder så det är rimligt att anta att kläderna är valda utifrån att de skall representera kläder för äldre. Kvinnorna bär antingen löst sittande, vadlånga/fotlånga klänningar med blommönster eller dräkt och till det har de lågskor och en liten handväska. I några scener används även Frälsningsarmens uniformer som klädsel för kvinnorna. Enligt tidigare studier kring äldre kvinnors ålderskoder skulle detta vara kläder som kan anses typiska och socialt accepterade för äldre kvinnor. Av dessa studier framgår just att äldre kvinnors kläder bärs upp av koder som förespråkar det formlösa som snarare döljer än framhäver kroppsformer och mörka eller diskreta färger (Twigg 2007). Männerna bär beige eller svarta tygbyxor och skjorta. Till det har de slips, hängslen eller fluga. Tre av männen har den så kallade "gubbekepsen" på huvudet. Vad gäller människens kläder så kan det påpekas att de följer samma sociala logik som kvinnornas kläder nämligen de mörka eller nedtonade färgerna samt löst sittande former som döljer kroppen. Utöver kläderna används attribut som signalerar nedsatt rörlighet som

eloped, käppar, rollatorer, gåbockar och rullstolar. Den så kallade dra-maten (en shoppingväska på hjul) används också i några scener. För att signalera att de är äldre använder sig skådespelarna också av framlutad stapplande gång och långsamma rörelsemönster i flera av inslagen. Ålderskoderna görs också verbalt i talakter genom val av personnamn, uttryck och att verbalt hänvisa till nedsatt förmåga eller hjälplöshet.

Vanligast i programmet Pensionärsjävlar är således att ålder kodas via kläder och attribut som associeras till nedsatt rörlighet som rollatorer, rullstol, eloped, käpp etcetera, men i vissa sketcher saknas även dessa och då framstår kroppen och ordförrådet som förmedlare av ålderskoder via grått/vitt hår, rörelsemönster, kläder och rynkor etc. I fallet med den nedsatta rörligheten kan det kopplas till vad Katz menar när han diskuterar den funktionella kroppen i relation till åldrande. Så länge kroppen förmår vara aktiv och funktionell så ses den inte heller som gammal. Föreställningen har sin grund i samtidens starka värdering av aktivitet som något positivt och associationerna till funktionell kropp, aktivitet och självständighet (Katz 2000; Katz & Marshall 2004). En föreställning som också manifesteras i Sjölund's studie av de äldre i norra Sverige. Informanterna i studien fäster uppmärksamheten på att de känner sig unga i de sammanhang de är funktionella och kroppen är frisk och stark och att de känner sig gamla när kroppen sviker dem och brister i sin hälsa och funktionalitet. Att vara äldre erfars som att förlora sin självständighet och bli beroende av andra (Sjölund 2012).

Vad som uttrycks och drivs med i programmet Pensionärsjävlar är således inte den kronologiska åldern i sig utan normerna för ålderskategorierna, som enligt Laz kan förklaras som de kulturellt bestämda identifieringssystem som vi använder oss av för att tillskriva personer i vår omgivning en viss ålder och därmed också bestämda egenskaper. Som Laz påpekar är det ytterst sällan vi tillfrågar en person om dess ålder utan vi förlitar oss helt enkelt på de synliga (ofta kroppsliga) tecknen på ålder (Laz 1998:93).

På samma sätt förlitar sig programmakarna på dessa kulturella identifieringssystem när de formulerar villkoren för inslagen och de förväntade utfallen emedan skämten bygger på en föreställning om hur unga personer skulle reagera på de äldres beteenden. I de allra flesta fall fungerar det också, de som blir utsatta för skämten reagerar som förväntat. Endast i två av inslagen ser man att skådespelarna blir påtagligt ställda och kommer av sig då personerna inte agerar enligt förväntat mönster. Här är det dock värt att påminna om att detta är ett inspelat program där inslag väljs och sorteras bort enligt redaktionens uppfattningar om vad som utgör bra TV och inte. En artikel i Expressen om hur ett inslag upprört snarare än roat och hur en av skådespelarna blivit jagad av en man som skrikit ”kärringjäväl” antyder att det funnits fler inslag som inte blivit som planerat men dessa får tittarna inte se (Expressen).

Enligt Krekula kan ålderskoder användas på fyra sätt: 1) som åldersnormer, 2) för att legitimera, förhandla eller reglera symboliska och materiella resurser, 3) som en resurs i interaktion med andra, 4) för att skapa normalitet i förhållande till ålder och därmed även skapa avvikande (Krekula 2009:7) I programmet är det framförallt punkt 1, 3 och 4 som görs tydliga. Skådespelarna och programmakarna använder sig

av existerande åldersnormer dels som ett sätt att skapa normalitet men också för att skapa avvikande. Förhandlingen om normalitet och avvikande sker hela tiden i interaktion, antingen med oss tv-tittare eller direkt med de människor som utsätts för skämten. Den kronologiska åldern på de som utsätts för skämten presenteras inte någonstans i programmet men utifrån vinjetten och reklamtexten kan man utläsa att det är två möten som framhålls: möte med yngre generationen och möte med "vanligt folk". Utifrån vinjetten och reklamtext 1 får man vidare intrycket av att det är möte med den "stökiga ungdomen" som avses eftersom de skall häpna av att pensionärerna betar sig som dem eller värre. Det sistnämnda är dock inget som ses i programmet. Om man gör en försiktig analys utifrån deltagarnas performativitet och vilka attribut de använder så blir slutsatsen att det i de flesta scener handlar om unga personer, men inte nödvändigtvis ungdomar (enligt ungdomsstyrelsens definition 13–25 år, Ungdomsstyrelsen). En vanlig kategori är unga barnfamiljer och det förekommer också människor som ser ut att vara i yngre medelåldern. I några av inslagen är de som utsätts för skämten medelålders eller äldre. Tonåringar är relativt sällan förekommande i programmet.

I de 58 inslag som spelar på det humoristiska och oväntade i att äldre betar sig som unga/barn används två olika uppsättningar av attribut. När äldre skall bete sig som unga används accessoarer som bergsprängare, tuggummi, skateboard och kroppsspråk som high five, lunkande gång, halvliggande positionering etc. för att signalera tillhörande till gruppen ungdom. I de inslagen äldre betar sig som barn är karusellerna och leksakerna attribut för att signalera barndom. De sistnämnda inslagen är intressanta i relation till ordet "pensionärsjävlar" ur två aspekter, dels eftersom den så ofta görs kopplingar mellan ålderdom och barndom. Att bli gammal är att gå i barndom. Som Hazan påpekar så jämförs många gånger äldre med barn och de råkar ut för samma fräntagande av agens och tillförlitlighet. Gruppen äldre framställs som något harmlöst och förminskat, nästan på samma sätt som vi kan tänka om små barn (Hazan 1994). Dels för att denna harmlöshet och brist på agens kontrasterar till programmets syfte att skapa uppror och framställandet av pensionärer som jävlar. Resultatet visar således att även om programmets uttalade syfte är att ifrågasätta och göra uppror samt att framställa äldre som rebelliska så finns det en hel del inslag i programmet som gör det motsatta.

Sex som det stora kulturella tabu

Vad som uppfattas som tabu i relation till ålderskategorier är beroende av kultur (Krekula 2006; Hazan 1994) och skall man göra en tolkning utifrån programmet Pensionärsjävlar är det sex som är det stora tabu i Sverige, kanske en aning överraskande eftersom Sverige ändå ses som det förmodade frigjorda landet som genomgick den sexuella revolutionen i slutet av 60-talet.

En sketch som återkommer i olika versioner i fem av programmen är en äldre kvinna som pratar mobil. I den första versionen ser vi kvinnan sitta på en trappa omgärdad av olika grupper av unga människor. Hon tar upp mobiltelefonen och ringer

Hej. Jag heter Maggan. Hörrodu, jag vet inte om du kommer ihåg mig men vi träffades på kräfts-kivan hos Gösta. Ja. Och vet du jag tror att vi låg med varann där förstår du för jag har fått sånt kli i pälsen vet du. Ja. Ja jag tänkte att jag skulle berätta det här för dig så att du ja e medveten om det för min läkare sa att du måste gå och kolla dig också. För jag tror faktiskt att vi låg med varandra men jag har inte nåt minne riktigt av det. Ja så du får nog gå och kolla dig du också vet du. Mmm. Så nu håller jag på och ringer runt till alla jag har legat med så att de får kolla upp det så om du ville göra det också så vore jag glad.

När hon reser sig upp och går brister de som suddigt nära och hört samtalet ut i skratt.

I den andra versionen kommer kvinnan och sätter sig bredvid några ungdomar och plockar upp sin telefon:

Ja hej, Gudrun. Du jag måste fråga dig en sak. Kommer du ihåg det där panikragget jag hade på Kvarnen en gång? Asså, jag tror att jag e på smällen vet du, ja, ja, det blev så vet du. Ja, nej jag vet inte vad jag ska göra. Ja den där långa killen. Vet du jag tänkte höra med dig, jag e så orolig. Jag tänkte höra, sån här..Va sa du? Eh, jaha? Dagen efter piller? Kan man köpa det? Ja men då så. Var då nånstans? Ja men gu va snällt du vet jag e ju jätteorolig. Du vet jag kan ju inte ha nå barn nu i den här åldern. Ja visst e dom men herregud vet du jag e ju ute och partar på kvällarna. Vafan jag har inte tid med sånt. Ja, nä, men jag sticker och köper det på apoteket då. Heter det bara dagen-efter-piller?Men då sticker jag till apoteket då, usch jag e så orolig,. Hej då! Tack, hej!

Som synes i citatet så refereras till ”i den här åldern” men inga närmare uppgifter om ålder ges. Istället är det kvinnans attribut såsom grått hår, rynkor, kläder och den lilla handväskan som signalerar att hon är äldre. Språket i konversationen å andra sidan innehåller flera uttryck som snarare talar mot ålderskoden äldre, det är ordval som ”panikragget”, ”på smällen”, ”ute och partar”.

När kvinnan avslutat samtalet, reser sig och går därifrån ser man hur den ene killen, som lyssnat på samtalet, kommenterar med orden ”helt sjukt” upprepade gånger. I de andra liknande inslagen ser man hur de som sitter bredvid börjar titta på varandra och fnissa redan när hon yttrar ordet gravid. Fnissandet och yttrandet ”helt sjukt” visar att personerna reagerar på något som de uppfattar som avvikande. Det är tydligt i interaktionen att det är något som uppfattas som fel eller opassande i kvinnans beteende. Hon gör inte ålder på ett socialt accepterat sätt.

I en tredje version är dialogen följande:

Nämen jag ringde till dig serru för jag var på fest igår och jag var så brakfull för vi delade på en 75:a jag och Styrbjörn, ja och massa drinkar drack vi och ja usch, det var mo[xx] och det var gin och tonic och Margarithas och en salig blandning vet du. Jag mår så dåligt idag. Ja och så poppade vi lite piller där på slutet så jag har ju inte en aning om vad jag har fått i mig. Ja och sen så hängde ju Styrbjörn med mig hem på natten och vet du han, vet du hur han är när han blir full? Helt värdelös. Usch. Ja. Nä men så

att jag mår inte så bra. Vad sa du? Jo, jo, men vi kan ju ses på bingon ikväll. Ja, ja, ja jag ska schyssta till mig lite då vet du, fy fan. Bara jag får bort med huvudvärken. Ja men vi säger så då. Puss och kram. Hej, hej.

Kvinnan reser sig och går därifrån. Den kvinna i medelåldern som suttit på bänken bredvid henne skrattar inte. Istället tittar hon långt efter den äldre kvinnan med en besvärad och ogillande min. Även här är det tydligt av kvinnans reaktion att det är något i den äldre kvinnans agerande (performativitet) som hon uppfattar som opassande.

I den här versionen har ytterligare faktorer lagts till. Utöver drinkarna så ”poppas det piller”. Kontrasten kommer i slutet av samtalet där kvinnan säger ”Jo, jo men vi kan ju ses på bingon ikväll”. Från ungdomsmarkörer såsom festande, droger och sex vänder kvinnan raskt till en typisk pensionärsmarkör: bingon. Strategin är utmärkan- de för många av inslagen i programmet. Det handlar om att blanda ålderskoder för att skapa förvirring (Hazan 1994; Laz 2003) hos de som utsätts för skämtet.

Vad är det då som gör att de som lyssnar reagerar och tycker att kvinnans beteende är löjeväckande eller rent av skamligt? Under sitt samtal bryter kvinnan mot flera ålderskoder. En äldre kvinna förväntas inte festa vilt med alkohol och droger och ha one-night-stands och hon förväntas absolut inte sitta och prata om det högt och of- fentligt. När kvinnan berättar att hon tror att hon är gravid bryter hon dessutom mot biologiska koder om menopaus och kvinnans åldrande kropp.

Även könssjukdomar är något som förknippas med ungdomar. Enligt Smittskydds- institutet är vanliga könssjukdomar som klamydia och gonorré starkt överrepresenterade i gruppen 20–29 år (som utgör ca 50–60% av fallen) och förekommer knappt alls i gruppen äldre (för klamydia: ålder 60–69 0,1 % och från 70 år och uppåt 0 %, för gonorré: ålder 60–69 1, 1 % och från 70 år och uppåt 0 %) (Smittskyddsinsti- tutet). Könssjukdomar är alltså något som både enligt sociala normer och statistiken hör den unga kroppen till. Att en äldre kvinna berättar om aktiviteter och upplevelser som i vanliga fall tillskrivs unga väcker naturligtvis reaktioner i omgivningen.

Stereotyperna i inslagen spelar på samma kulturella föreställningar som Hazan lyf- ter i *Old Age, Constructions and Deconstructions* och det är äldre som konservativa, och obenägna att följa med i utveckling och förändringar, samt att de äldre är om inte in- fertila så i alla fall ointresserade av sex och erotik (Hazan 1994: 28f). När dessa roller vänds till det motsatta och de äldre använder sig av sexuella uttryck, vandaliserar och stör uppstår de humoristiska situationerna. Om det istället hade varit ungdomarna som hade stått och pratat högljutt om sexuella erfarenheter eller sprayat graffiti på väggarna så hade det inte framstått som humoristisk och oväntat utan bara som ett förväntat, om än förargelseväckande beteende hos ungdomar. Sketcherna kan tolkas som ett sätt att använda sig av stereotypernas flexibilitet (Hazan 1994) för att ifråga- sätta deras innehåll och fylla dem med ny mening. När de äldre betar sig på ett sätt som krockar med stereotyperna så sätts stereotyperna ur spel och de yngre måste agera i relation till något annat, det vill säga den faktiska händelsen. I de flesta fall bemöts agerandet med skratt eller som i vissa fall med ogillande miner. Båda uttrycken är en

form av icke-godkännande och kanske även skambeläggande av det agerande beteendet. Ett sätt att via social kontroll påpeka det ålders-opassande (age-inappropriate) i kvinnans beteende (Sjölund 2012, Krekula 2006). I hennes ålder borde hon bete sig annorlunda!

Den ålderskodade kroppen i det offentliga rummet

Kroppens plats i det offentliga rummet och ålderskoder används på ett tydligt sätt i de inslag som på ett direkt sätt handlar om att utmana unga om platstagande och agerande:

Två unga, en tjej och en kille sitter och samtalar på en soff-formation. Fram kommer fem äldre med rullatorer och omringar de två ungdomarna. Två av de äldre kvinnorna slår sig ner tätt intill den unga killen och en äldre man ställer rollatorn precis framför killen så att han blir helt instängd. De pratar livligt och hälsar med high five. De andra två äldre ställer sig framför tjejen och en äldre man sätter sig så nära tjejen att han mer eller mindre tvingar henne att ställa sig upp. När tjejen reser sig upp reser sig även killen och de båda går därifrån.

Sketchen återkommer i flera program i lite olika tappning, i ett fall är det tre unga tjejer som sitter och pratar på en trappa och blir omringade av fem äldre varav en har rollator. De sätter sig så nära så att tjejerna blir instängda. På filmen syns att tjejerna börjar titta på varandra och fnissa. I program sju finns det två exempel av sketchen. I det ena fallet är sketchen en förstärkning av de två nämnda:

Två ungdomar sitter och äter hämtmat på en bänk, en tjej och en kille. Fram kommer fyra äldre. De ställer sig framför de unga och hälsar på varandra genom att göra high five. En av de äldre sitter i rullstol och han har med sig en bergsprängare i vilken det spelas rapmusik. Han ställer rullstolen bredvid killen och en av de andra äldre som har käpp halvlägger sig bredvid honom. De två andra äldre sätter sig bredvid tjejen. Där placerar de också den rollator som en av dem har med sig. Den unga killen tittar på dem och börjar skratta. Man hör att tjejen och killen pratar lågt med varandra och skrattar. Båda sitter kvar.

I det andra inslaget är det istället en kvinna som står med barnvagn på Sergels torg som blir omringad av en grupp med äldre.

Det är en ensam kvinna med barnvagn och fem pensionärer som närmar sig henne långsamt från varsitt håll. Två av dem har rollatorer, en har käpp och en har rullstol. Allteftersom de närmar sig varandra så börjar de hälsa på varandra varpå kvinnan backar med barnvagnen och kör därifrån. De äldre möter då upp varandra och gör high five. Kvinnan går därifrån och skrattar. Man ser också hur hon ställer sig med barnvagnen en bit därifrån, tittar åt de äldres håll och kliar sig i huvudet. I det här in-

slaget används inga attribut som bergsprängare, tuggummi eller kroppsspråk för att signalera ungdomlighet, tvärtom verkar det som att man i den här versionen valt att helt spela på de äldres rörelserepertoar och attribut.

Gemensamt för samtliga dessa inslag är att de handlar om mötet mellan unga och äldre och kroppens plats i det offentliga rummet. Det handlar om vem som får ta plats och var och det handlar framförallt om att ta plats från någon annan som ett utövande av makt över den andre. I två av fallen flyttar de unga på sig när de äldre kommer och inkräktar på deras utrymme och i två av fallen sitter de kvar. I de fall de unga sitter kvar reagerar de med lågmälda skratt och blickar sinsemellan. Vad är det som händer? Hur skall vi bemöta detta? Sketcherna bryter ett tabu som rör det privata rummet i offentligheten. I de flesta kulturer finns uppfattningar om hur nära man får sätta sig respektive stå i närheten av andra och speciellt tabu är att ställa sig för nära någon man inte känner. I inslagen kan man säga att de äldre utmanar de yngre genom att kränka deras bekvämlighetsavstånd och på så sätt hota dem eller få dem att känna sig obekväma i situationen. I dessa föreställningar ligger ett maktförhållande där de äldre antas vara den svaga gruppen och ungdomarna den starka (Hazan 1994). Det är därför programidén fungerar så väl när de äldre driver med de yngre eftersom det utmanar maktförhållandena samtidigt som det gör så på ett relativt oskyldigt sätt. Att göra tvärtom hade dock inte fungerat eftersom det inte är lika socialt accepterat när den starke driver med den svage. Det finns således flera sociala och kulturella förutsättningar som krävs för att programmet skall fungera och det krävs att de som utsätts för skämten i programmen samt vi som tittar delar dessa värderingar och därigenom kan relatera till det humoristiska i situationerna (Krekula 2006, 2007; Andersson et al. 2011).

Att spela på och förstärka ålderskoder som vanligen tillskrivs äldre är också vanligt i de många inslag som har med trafik att göra. I samtliga fall av dessa trafiksketcher hänvisas till de äldres bristande funktionalitet, något som också behandlas i Satu Heikkinens avhandling om bilder av äldre i trafiken där hon lyfter normativa diskurser om äldres bristande funktionalitet och ifrågasättandet av äldres möjligheter att framföra fordon i trafiken (Heikkinen 2008). I dessa inslag handlar det inte om att skapa förvirring i förhållande till ålderskoderna utan snarare om att befästa och understryka redan existerande fördomar mot äldre. Inslagen kan egentligen delas upp i två: de som handlar om självgående eller exceptionella eloper och de som handlar om äldre som hinder och problem i trafiken.

Mannen som långsamt kör med sin eloped mitt i vägen och stoppar all trafik eller mannen som långsamt kämpar sig över övergångsstället med sin gåbock och därmed blockerar bilarna från att köra är två sketcher som bygger på en form av platstagande och på att förstärka redan existerande ålderskoder om äldre som långsamma och besvärande hinder i trafiken. I sketcherna märks också hur bilisterna blir uppenbart irriterade och till och med dristar sig till brott mot trafikreglerna för att komma vidare och undan den besvärliga "gamlingen". I en av sketcherna får händelseförloppet en rolig vändning då mannen, när han kommit till andra sidan övergångsstället slänger

iväg sin gåbock och fortsätter att gå i normal gångtakt utan hjälpmedel. Den gamle mannen har förvandlats från hjälplös, besvärlig och långsam till uppkäftig rebell som medvetet retat sina medtrafikanter och återigen ifrågasätts våra fördomar om äldre.

Diskussion

De senaste decennierna har inneburit stora förändringar inom arbetsmarknad, sociala relationer, social omsorg, demografi och pensionsmönster, vilket har gjort att de tidigare markerade gränserna mellan medelålder och äldre eller för den delen ungdom och vuxen har börjat lösas upp i mer diffusa förhandlingar om aktivitet, livsstil, utseende och så vidare (Katz & Marshall 2003:4). Utvecklingen har orsakat ett ökat intresse för gruppen äldre som konsumenter av nöjen, skönhetsprodukter, finansiella placeringar med mera; ofta med betoning på det ungdomliga som ett slags överföring av ungdomen in i ålderdomen eller om man vill en nyupptäckande av en period då man kan vara fri från ansvar, barn och jobb (Nilsson 2010:8).

Somliga hävdar att en ny livsfas uppstått dels på grund av våra förändrade utbildningsmönster men också på grund av att vi lever allt längre samtidigt som pensionsåldern varit relativt intakt, vilket innebär att majoriteten har fler friska år kvar efter pensioneringen. När dessutom barnen har flyttat hemifrån så uppstår en situation där egentid och fritid är två centrala begrepp. För detta har det myntats flera populära begrepp som "boomers", "empty nesters" och "third agers". Gemensamt för begreppen är att de fokuserar på motbilder till de tidigare bilderna av åldrande och äldre. Det är det aktiva, ungdomliga, oberoende, hälsosamma och sexuella som lyfts fram (Katz & Marshall 2003:5). De nya möjligheterna och bilderna av äldre kan ses som ett omförhandlande av vad äldre egentligen skall innebära och därmed också nya möjligheter för äldre att definiera sig själva. Å andra sidan kan den nya positiva hypen med betoning på ungdomlighet innebära en press på äldre att, så att säga, bli äldre utan att åldras.

Parallellt med att denna nya grupp av yngre äldre har växt fram så har villkoren för unga förändrats. Idag studerar vi längre, börjar arbeta senare och skaffar barn senare i livet. Även ungdomsperioden kan därför sägas ha blivit mer utdragen och fått andra villkor (Kugelberg 2000). Betydelsen av att vara ung, åldras och bli äldre har således förändrats i takt med att de strukturella och kulturella förutsättningarna omvandlas (Tulle-Winton 1999:282; Kugelberg 2000). Som jag skrev i inledningen så har det blivit populärt i media att beskriva de nya äldre som ungdomliga och till och med som 'de nya ungdomarna'. Till viss del kan man säga att programmet Pensionärsjävlar spelar på denna föreställning men det finns många andra inslag i programmet som gör analysen mer komplex. Samtidigt är det, som tidigare påpekats, inte den aktiva, hälsosamma och produktiva delen av "de nya ungdomarna" som kommer fram i programmet. Snarare har man fokuserat på det negativa och destruktiva i stereotyper av ungdomar.

I artikeln lyfter jag sexualitet som det stora tabu i förhållande till äldre. Sketcherna bygger på en vanlig historisk föreställning om åldrande som synonymt med ett avta-

gande intresse för och minskad förmåga att utöva sexuell aktivitet (Katz & Marshall 2003:4). För att göra revolt bryter pensionärerna i programmet mot denna bild. Samma strategi används i "successful aging"-retoriken och lanseringen av de nya äldre som förmodat annorlunda från tidigare generationer äldre. I motsats till bilden av sexuell minskad förmåga lyfts det sexuellt aktiva (Katz & Marshall 2003:4). I sexualiteten ligger således en dubbeltydighet som å ena sidan är något negativt och löjeväckande och å andra sidan är något som signalerar framgång och ett positivt annorlundaskap.

Programmet Pensionärsjävlar spelar på vad vi i Sverige har för fördomar kring äldre och vad vi uppfattar som tabu eller ekivokt och som nämnts är det just sex, nedsatt förmåga, förvirring, att bete sig som ungdomar/barn och trafik som är de stora ämnena. Som Hazan (1994) påpekar är åldersnormer och stereotyper kulturellt betingade. I andra länder kan innehållet i programmet te sig annorlunda. En viss skillnad anses också i de norska, respektive danska inslagen i program 9 i och 10 och jag kan även se tendenser i de amerikanska programmen som sänts i svensk tv som stöder tesen att en komparativ studie skulle påvisa kulturella skillnader i hur äldre kan göras. Det skulle vara intressant med fler studier kring programmets utformning och innehåll i andra länder som skulle göra det möjligt med liknande komparativa analyser.

Ålder, liksom humorn i programmet skapas i interaktion mellan skådespelarna, de som utsätts för skämten och tittarna. Det humoristiska i inslagen handlar om huruvida personerna är "age appropriate" eller "age inappropriate", det vill säga huruvida de gör sin ålder rätt eller fel i denna interaktion (Laz 2003, 1998; Krekula 2006, 2007). I många av inslagen är poängen och det humoristiska att skådespelarna gör ålder fel; de är för ungdomliga, pratar för mycket sex, tar för mycket plats och så vidare. Samtidigt förekommer många inslag där existerande normer istället försärks för att skapa den humoristiska effekten, det vill säga där de äldre gör vad som är kulturellt förväntat men det är just detta som blir det roliga. Det synes också som att programmakarna inte helt litar på det ålderskodade och därför rör sig många av inslagen med ageranden som hade varit in-appropriate oavsett ålder. Damen som poppar piller är ett sådant exempel där missbruk är in-appropriate oavsett ålder. Kanske förstärks effekten ytterligare av att det är en äldre kvinna som berättar om händelsen men det är svårt att hävda att det hade uppfattats som normalt om en ung kvinna hade agerat likadant. Utifrån ett performativitetperspektiv där vi antar att vägen till förändring är de sätt på vilket något upprepas fast görs annorlunda (Butler 2006; Hazan 1994; Krekula 2006, 2007) så kan man säga att programmet förvisso tillhandahåller sätt att göra ålder annorlunda gentemot rådande åldersstereotyper. Pensionärsjävlar kan således ses som ett iscensättande av alternativa repertoarer för äldre. Å andra sidan möts dessa handlingar i de flesta fall av skratt och i vissa fall av öppet ogillande och frågan är om inte betoningen på dessa reaktioner snarare befäster existerande normer. Vad jag menar är att uppvisandet av exkluderandet av det annorlunda kan vara ett sätt att definiera det 'normala', det skulle i sådana fall motverka syftet att ifrågasätta ålderskategorier.

Det finns också ålderskoder som inte aktivt ifrågasätts, utan kanske snarare bekräftas, i programmet. Äldre kontrasteras gentemot uppfattningar om unga och barn

och dessa ålderskoder problematiseras inte utan framställs snarare som låsta även om få av de unga som faktiskt medverkar i programmet lever upp till de koder som programmet utgår ifrån, det vill säga att de skall vara aggressiva, vandalisera, stjäla, ha dåligt språk, ”prata snusk” och syssla med droger. Snarare framstår de unga som välskötta och propra i förhållande till de utlevande pensionärerna. Möjligen skulle man kunna tolka detta tysta och implicita uttryck som ett ifrågasättande även av ålderskoderna kring unga. Å andra sidan nämns två målgrupper i reklamtexterna för programmet: unga och ”vanligt folk. Kanske är det i huvudsak ”vanligt folk” som utsätts för pensionärernas skämt där vanligheten får representeras av heterosexuell tvåsamhet, familjebildning och skötsamhet?

Det till synes ogenomtänkta eller i alla fall ambivalenta förhållandet till åldersstereotyper i programmet väcker frågan kring vilken påverkan programmet kan tänkas ha på sin publik och kanske i vidare bemärkelse på bilder av äldre och yngre i samhället. Att lyfta ålderskategorin pensionärer kan å ena sidan vara ett sätt att väcka frågor kring denna grupps rättigheter och skyldigheter i det offentliga rummet. Kategoriseringen äldre och yngre är således inte bara av ondo utan kan användas för kollektiva krav på ökade rättigheter och högre social status (Jönson och Nilsson 2007:29). Man skulle kunna tänka sig att Pensionärsjävlar skulle kunna vara en väg för att mobilisera äldre och eventuellt även få uppmärksamhet och stöd för äldre frågor i allmänheten; men det finns ett problem med programmet som vi redan varit inne på. Eftersom Pensionärsjävlar lyfter sig själva som ett slags undantag från normen så riskerar de att undergräva det emancipatoriska inslaget i programidén. Istället riskerar programmet att hamna i det obskyra särskilt om pensionärerna i reklamtexten beskrivs som excentriska, vilket är ett ord med negativ laddning.

En annan möjlig reaktion på programmet skulle kunna vara att det är just dessa pensionärer som är konstiga; normen, ålderskoderna för pensionärer är fortfarande giltig, det här är bara undantagen som bekräftar normen. Effekten av programmet blir i sådana fall att istället för att förändra stereotyper så bidrar programmet de facto till att förstärka redan existerande stereotyper kring yngre och äldre genom att framställa annat beteende som humoristiskt och avvikande. Som redan påpekats så visas programmet på en kommersiell kanal där det primära syftet inte kan antas vara emancipatoriskt utan snarare att roa och sälja och det får också genomslag i programmets innehåll. Samtidigt är det intressant hur många av inslagen som faktiskt utmanar existerande ålderskoder och hur många av reaktionerna på programmen (som går att läsa på diverse bloggar och inlägg på kanal 5s hemsida) som visar att tittarna uppfattat programmet som något stärkande för gruppen pensionärer, eller i alla fall ett program som ifrågasätter rådande normer kring äldre och yngre.

Referenser

- Andersson, J. (2007) *Konsten att leva länge*, (Diss.) Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Andersson, J., M. Lukkarinen Kvist, M. Nilsson & A-L. Närvänen (2011) *Att leva med tiden. Samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande*, Lund: Studentlitteratur.
- Butler, J. (2006) *Genus ogjort: kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Butler, J. (1998) "Subjects of Sex/Gender/Desire" 273–295 i Phillips A. (red.) *Feminisms and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Butler, J. (1990) *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Calasanti T.M.& K.F.Slevin (2001) *Gender, Social inequalities, and Aging*, Oxford: Altamira press.
- Degen, C. (2007) "Minding the gap: the construction of old age and oldness amongst peers." *Journal of Aging Studies*. 21:69–80.
- Featherstone M & M. Hepworth, (1995) "Images of positive aging: a case study of *Retirement choice* magazine", 29–47 i M. Featherstone & A. Wernick (red) *Images of Aging. Cultural Representations of later life*. London: Routledge.
- Ginn, J. & S. Arber, (1995) "Only connect: Gender relations and ageing", 1–14 i S. Arber & J. Ginn (red.) *Connecting gender and Ageing*, Buckingham: Open University Press.
- Hareven, T.K (1976) "The last stage: historical adulthood and old age" *Dedalus: American Civilization: New Perspective* 105 (4): 13–27
- Hareven, T.K. (1995) "Changing Images of Aging and the Social Construction of Life Course", 119–134 i M. Featherstone & A. Wernick (red). *Images of Aging. Cultural Representations of later life*, London: Routledge.
- Hazan, H. (1994) *Old Age, Constructions and Deconstructions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heikkinen, S. (2008) *Att köra eller inte köra. Hur de äldre, åldrande och bilkörning har diskuterats i svensk transportpolitik*. (Diss) Uppsala: Uppsala universitet.
- Hurd, L. (1999) "'WE'RE NOT OLD!': Older women's negotiation of aging and oldness." *Journal of Aging Studies*. 13 (4): 419–439
- Featherstone, M. & M. Hepworth, (2007) "Images of Aging", 735–742 i J.E. Birren (red.) *Encyclopedia of gerontology*. Amsterdam: Elsevier
- Jönson, H. & M. Nilsson, (2007) "Are Old People Merited Veterans of society? Some Notes on a Problematic Claim", *Critical Social Studies*, nr 2, s. 28–43.
- Katz, S. & L. B. Marshall, (2004) "Is the Functional 'Normal'? Aging, Sexuality and the Bio-marking of Successful Living", *History of the Human Sciences*, 17:53–75.
- Katz, S. & B. Marshall, (2003) "New sex for old: lifestyle and the ethics of aging well", *Journal of Aging Studies* 17: 3–16
- Katz, S. (2000) "Busy Bodies: Activity, Aging and the Management of Everyday Life", *Journal of Aging Studies*, 14(2): 135–155

- Krekula C. (2009) "On age coding and lived experiences of old age". *Language and Society News* 6
- Krekula C. (2007) "The intersection of age and gender: Reworking gender theory and social gerontology", *Current Sociology*, 55(2): 155–171.
- Krekula C. (2006) *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsformeringar*. (Diss.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Kugelberg, C. (2000) "Young adult Life with and without limits. Different discourses around becoming adult among Swedish young people". *Young*, 8(1): 36–53.
- Laz, C. (2003) "Age embodied", *Journal of Aging Studies*, 17: 503–519.
- Laz, C. (1998) "Act your age" *Sociological Forum*, 13(1): 85–113.
- Lumme-Sandt, K. (2011) "Images of ageing in a 50+ magazine", *Journal of Aging Studies*, 25: 45–51.
- Lykke, N. (2005) "Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 2–3, s. 7–17.
- Lövgren, K (2009) "*Se lika ung ut som du känner dig*". *Kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40*. (Diss.) Linköping: Linköping studies in Arts and Science No. 477, Linköpings universitet.
- Magnusson, J. (2008) *Fokus ålder. Betydelserelationer och betydelseförändring i användning*. (Diss.) Linköping: Linköping studies in Arts and Science No 440, Linköpings universitet.
- McMullin, J.(1995) "Theorizing age and gender Relations" 173–179 i S. Arber. & J. Ginn (red.) *Connecting Gender and Ageing: A Sociological Approach*, Buckingham: Open University Press.
- Nilsson, G. (2010) *Frisk, aktiv och välbärgad? Om livet som nybliven pensionär i Simrishamn*. Centrum för Livsstilsfrågor nr 6.
- Närvänen, A-L. (2009) "Ålder, livslopp, åldersordning", 18–29 i Jönson, H. (red.) *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Linköping: Linköping University Interdisciplinary Studies.
- Sjölund, M. (2012) *Levd erfarenhet av ålder. Föreställningar om och erfarenheter av att vara och bli äldre*. (Diss.) Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Tulle-Winton, E. (1999) "Growing old and resistance: towards a new cultural economy of old age?" *Ageing and Society*, 19: 281–299, Cambridge University Press.
- Twigg, J. (2007) "Clothing, age and the body: a critical review", *Ageing and Society* 27 (02): 285–305.
- West C. & D. Zimmerman, (1987) "Doing Gender" *Gender & Society*, 1: 125–151.

Källor från Internet

- Expressen: (<http://www.expressen.se/noje/tv/anfalls-under-inspelningen-av-pensionarsjavlar/> 2013-06-07).
- Pensionärsjävlar 1: (<http://kanal5.se/web/guest/pensionarsjavlar/-/artikel/avdsC5/1097/4373813/1.0> 2013-06-07)
- Pensionärsjävlar 2: (<http://webb-tv.nu/pensionarsjavlar-kanal-5-play/> 20130529)

Smittskyddsinstitutet: <http://www.smittskyddsinstitutet.se/statistik/klamydiainfektion/?t=age#statistics-nav>, <http://www.smittskyddsinstitutet.se/statistik/gonorre/?t=age#statistics-nav> .

Ungdomsstyrelsen: <http://www2.ungdomsstyrelsen.se/butiksadmin/showDoc/ff80808127e2ac1901282afd60340018/Ungdom%20och%20ungdomspolitik%20ett%20svenskt%20perspektiv.pdf> 2011-08-21

Författarpresentation

Janicke Andersson är fil.dr. i äldre och åldrande och anställd forskare vid CASE, Lunds universitet. Den pågående forskningen där inriktas på föreställningar kring och iscensättande av ”det nya åldrandet och de nya äldre”. Hon disputerade 2007 vid NISAL (dåvarande Tema Äldre och åldrande), Linköpings universitet, med avhandlingen *Konsten att leva länge – Föreställningar om livets förlängning i handböcker 1700–1930*.

Korresponderande författare

Janicke Andersson, Inst. för hälsa, vård och samhälle, Lunds universitet
Baravägen 3
Box 157
221 00 LUND
E-post: janicke.andersson@med.lu.se

Biopolitik, civilsamfund og 'politisk eskatologi'

– *Foucaults mistillid over for befolkningens indre kræfter*

Kaspar Villadsen

Department of Management, Politics & Philosophy, Copenhagen Business School

Biopolitics, Civil Society and Political Eschatology: Foucault's distrust in the population's inherent forces

Michel Foucault's scepticism toward discourses on the organic vitality of populations is not only explainable by his attention to the dark 'underside of biopolitics – the risks of persecution of individuals, who threaten the population's vitality from the inside. Moreover, it should be understood in light of Foucault's acute sensitivity to the deep-seated, conflict-ridden nature of the population in terms of its inherent potential for cultural clashes, violent struggles, suspicions, hatred, or, in short, the perpetual conflicts of civil society. Foucault's work led him to a position of ambiguous support for the state and to a more evident distrust in the forces of the population. He used the term "political eschatologies" about antipolitical visions that pronounce the end of politics in a final accord where social contradictions dissolve and the community will prevail over the state. Foucault played on the religious significations of the term, especially in regard to the religious, fanatic rejection of the duality between state and civil society, a rejection that rests on the belief in a completion of historical and political time and the final salvation of all in "the city of God". The article demonstrates Foucault's highly ambiguous view of civil society, it examines his discussion Ferguson's work on civil society, and it considers Foucault's use of the term "political eschatologies" to indicate the dangers of extreme, anti-state, political movements. It challenges the image of Foucault as an unequivocal proponent of grass roots and identity politics.

Key words: Foucault, civil society, biopolitics, political eschatology, the state.

Foucaults påstand om, at opdagelsen af 'den levende befolkning' var en afgørende begivenhed i de vestlige samfunds politiske historie, udgør den centrale pointe i hans forelæsninger om guvernementaltet fra slutningen af 1970'erne. I disse forelæsninger beskriver Foucault, hvordan den politiske styrings genstand i det 17. og 18. århundrede begynder at blive beskrevet i biologiske termer og ved brug af allegorier over liv, vitalitet og det naturlige. Foucault anvender således flittigt udtryk som 'samfundets natur', 'cirkulationen og selvorganiserings naturlige principper', 'den naturlige markedspris', og 'tingenes naturlige forløb' i disse forelæsninger. Ved nærmere eftersyn udgør disse konstruktioner dog ikke en entydig, biologisk diskurs. De er snarere resultatet af en sammensmeltning af biologiske termer med principper, der stammer fra politisk økonomi og filosofi. I 1978 og 1979-forelæsningerne optegner Foucault

fremkomsten af et nyt episteme for politisk regulering, som formuleres af en bred vifte af tænkere, herunder fysiokrater, demografer, hygiejnere og politiske økonomer. I dette episteme blev biologiske allegorier over befolkningens selvregulerende mekanismer sammenkædet med økonomiske principper vedrørende markedsoptimering og grundsætninger fra den liberale, politiske filosofi om den politiske magts nødvendige selvbegrænsning.

Blandt Foucault-kommentatorer og mængden af empiriske undersøgelser inspireret af Foucault står de tre ovennævnte temaer helt centralt – dvs. den moderne politiske styrings biopolitiske karakter, dens tætte sammenvævning med økonomisk viden og dens fundamentale liberale arv. Det biopolitiske tema er blevet forfulgt i teoretiske og empiriske studier af de måder, hvorpå menneskets liv i dets mangfoldige afskygninger er blevet underlagt politisk (og stadig mere omfattende kommerciel) kalkulation og intervention (Bauer og Wahlberg, 2009; Rose, 2007; Larsen, 2007; Rabinow og Rose, 2006). Temaet om økonomisk viden har givet anledning til undersøgelser af udbredelsen af økonomiske vidensformer og teknologier til ledelse af organisationer såvel som individer, med henblik på at fremme bl.a. økonomisk effektivitet, budgetansvar og entreprenørskab (McNay, 2009; Power, 1996; Miller, 1992). Og temaet om liberalisme er blevet udforsket i bidrag om de historiske varianter af liberalismen, om liberalismens autoritære dimension samt om fremkomsten af en ny form for “avanceret liberalisme” (Hindess, 1996; Valverde, 1996; Rose, 1999; Dean, 2012).

Disse temaer stemmer stort set overens med Foucaults egne fokuspunkter i hans forelæsninger fra slutningen af 1970'erne. Her afdækker han historiske forestillinger om race, blod og vitalitet, antagelser vedrørende populationens indre mekanismer, samt neo-liberale, teoretiske skoler og disses principper om markedseffektivitet og den rationelle aktør. Den Foucault-inspirerede forskning har imidlertid været langt mindre opmærksom på de problemstillinger af kulturel og social karakter, der ledsagede opdagelsen af befolkningen som den politiske styrings ultimative reference og begrundelse. Mit fokus i denne artikel vil derfor ligge et andet sted, idet jeg vil anvende civilsamfundsbegrebet (i dets politiske, kulturelle og kvasi-religiøse dimensioner) som indgang til en diskussion af, hvilken rolle “befolkningens vitale kræfter” spiller i et Foucaultsk perspektiv. Samtidig med opdagelsen af den levende befolkning blev der formuleret en ny dualitet mellem stat og civilsamfund, som især blev central for 1700-tallets politiske filosofi. Hovedspørgsmålet var, hvordan en statsledelse, der ikke længere havde rekurs til den religiøse kosmologi, kunne regulere et civilsamfund i henhold til dets iboende, naturlige kræfter og mekanismer. Fremkomsten af en sådan 'sekulariseret statsledelse' blev samtidig ledsaget af en række ekstreme eller utopiske bevægelser, som delte troen på et fremtidigt fællesskab, som ikke var reguleret af nogen statsmagt. Disse inkludererede kommunitære teologer, utopiske socialister, libertarianere og senere fascisme, stalinisme og nationalsocialisme, som alle nærrede et håb om, at staten en dag ville opløses i et forenet, organisk samfundsfællesskab.

I vores samtid indtager de sociale kræfter, der arbejder for en opløsning af staten i en eller anden form for organisk samfundsorden, en central plads i sociale forandringsprocesser. Der har været en kraftig opblomstring af etnisk nationalisme på tværs

af dele af Østeuropa og i staterne i det tidligere Sovjetunionen ledsaget af borgerkrige, som er drevet af et begær efter at rense territoriet for "skadelige" fremmedelementer. Det bemærkelsesværdige er, at de succesfulde, folkelige opstande mod et-partistaten i Østeuropa, især i Polen i 1980'erne, først blev set af især vestlige iagttagere som en manifestation af civilsamfundets ukuelige progressive vitalitet. Men i stedet for at etablere de forventede demokratiske institutioner, reagerede de frisatte folkelige kræfter på den post-totalitære overgangstilstand med etnisk vold, national ekstremisme og fremmedhad. Dominique Colas bemærker således: "Even in those formerly communist societies where transformations favouring political pluralism and institutionally guaranteed economic competition are the most advanced, citizenship seems to be a privilege based on belonging to a particular ethnic community, a privilege from which any others are excluded – one example being the case of the gypsies in the Czech Republic" (Colas, 1996: xxvi–xxvii). Samtidig har vi været vidne til ekstremistiske, religiøse grupperes afvisning af den sekulære stats autoritet i form af et stigende antal voldelige angreb på statslige institutioner i Mellemøsten og andre steder verden over. Endelig har der fundet en demontering af nationale velfærdssystemer og sociale rettigheder sted på tværs af en række velfærdsstater. En proces, som har udspillet sig parallelt med (men ikke nødvendigvis kausalt forbundet til) den postmoderne teoris betoning af samfundsmæssig fragmentering, kulturel diversitet og dekonstruktion af den objektive viden, der hidtil har understøttet nationalstatslige politikker og planlægning.

Det grundlæggende problem i disse opstande drejer sig om, hvilke normative vurderinger der bør informere udøvelsen af politisk suverænitet rettet mod befolkninger, herunder hvilke aktører og myndigheder der tildeles ret til at udtale sig sandfærdigt om samfundet og menneskelivet. Hvilke vitale kendetegn ved den menneskelige eksistens er i øjeblikket på spil i kampene (parlamentariske eller udenomsparlamentariske) om at bestemme statsmagtens legitime opgaver og interventionsfelter? Og hvilke analytiske redskaber kan Foucault tilbyde til belysning af den nuværende situation, hvor tvetydigheden i befolkningens 'vitale kræfter' med al tydelighed manifesterer sig? Var han en "antifoundationalist" med hensyn til staten (Bevir og Rhodes, 2010), på linje med de postmodernister og poststrukturalister, der hævder, at statens suveræne autoritet er blevet afgørende svækket? Det synspunkt vil jeg betvivle. Jeg vil i stedet argumentere for, at Foucaults tænkning fremviser en tvetydig opbakning til staten og en mere klar og entydig mistillid overfor befolkningens iboende kræfter. Mit formål med denne artikel er ikke at forsøge at fastlåse Foucault i en entydig og solid, politisk position. Det er snarere at forsøge at afsøge Foucaults tænkning for redskaber til at indkredse og tage bestik af den ovenfor skitserede kontekst.

Ved første øjekast indebærer Foucaults udsagn en tvetydig position over for fremkomsten af 'den levende befolkning' som den politiske styrings hovedgenstand. På den ene side skildrer han, hvordan moderne biopolitik havde en gruppvækkende 'bagside', som bestod i en tendens til at eliminere de elementer i befolkningen, der kunne hævdes at true dens renhed, vitalitet og styrke indefra, og derfor udsattes for normaliserende disciplinering, racehygiejne eller politisk forfølgelse. Foucault blotlagde dette morderiske potentiale for intern 'race-krig', som stater kan praktisere mod deres egne

befolkninger som indbygget i både totalitære regimer og i mere midtsøgende politiske regimer (Foucault, 2003: 253–264). Såvel fanatisme som en normaliserende tendens var i Foucaults optik historiske følgesvende til opdagelsen af befolkningen som politikens ultimative genstand og begrundelse.

Ikke desto mindre kan man også finde øjeblikke af begejstring i Foucaults betragtninger over biopolitikens fremkomst. Dette er tilfældet i hans beskrivelse af, hvordan den moderne, politiske økonomi, fra det 18. århundrede og fremefter, begyndte at udfordre den politiske magt med henvisning til befolkningens iboende, selvregulerende mekanismer, som enhver styring måtte modelleres efter. Fremkomsten af den politiske økonomi – og oplysningstidens politiske tænkning generelt – åbnede således op for muligheden for at anfægte den politiske magt med reference til 'samfundets sandhed'. Hvor nøglereferencen i det 16. og 17. århundredes regeringsrationalitet var en kosmisk naturlighed og suverænens plads heri, får begrebet om samfundets naturlige orden en helt anden karakter med fremkomsten af politisk økonomi. Befolkningen skal nu undersøges ved hjælp af videnskabelige metoder, der objektive repræsenterer samfundets iboende mekanismer, som antages at være delvist uigennemskuelige for den politiske magt. Det er denne nye viden, som de regerende nu konfronteres med: "Det er altså overhovedet ikke en erkendelse, der er regeringskunsten iboende, det ikke bare en kalkule, der opstår i og med de regerendes praksis. Det er derimod en videnskab, der så at sige står ansigt til ansigt med regeringskunsten" (Foucault, 2008: 380). Muligheden for "tale sandt overfor magten" (Larsen, 2007), som fulgte i kølvandet på opløsningen af fyrstemagtens selv-referentialitet, udgjorde en afgørende begivenhed for Foucault, fordi forholdet mellem magt og viden blev grundlæggende ombrudt i mere mobile og taktisk reversible relationer.

Hvad kan vi så lære af den stærkt tvetydige holdning, som Foucault indtog i forhold til fremkomsten af moderne biopolitik? Særlig interessant er her Foucaults ironiske og kritiske bemærkninger i relation til de politiske ideologier, der baserer sig på en utopi om folkets forening i en enkelt, vital enhed, som fuldbyrder dets vitalitet. Disse ideologier deler håbet om en sammensmeltning af stat og civilsamfund i en harmonisk enhed, for eksempel i form af 'Guds rige på jorden', 'et-parti-staten', 'folkestyre', 'national enhed' eller 'det grænseløse marked'. Sådanne løfter om samling i enighed, vitalitet og harmoni er, efter Foucaults opfattelse, nøgleelementer i politiske eskatologier, der bærer et løfte om en endelig forsoning, hvor alle modsætninger opløses i en tilstand af perfektion. Jeg vil her vise, at Foucaults skepsis over for diskurserne om befolkningens organiske vitalitet ikke kan forklares alene med udgangspunkt i hans påvisning af risikoen for forfølgelse og udryddelse af 'inferiøre' eller 'farlige' individer, der truer befolkningens vitalitet indefra. Foucaults skepsis bør i lige så høj grad forstås i lyset af hans skarpe blik for befolkningens iboende konfliktpotentialer – dvs. dens risici for kulturelle sammenstød, voldelige magtkampe, mistillid, had, angiveri eller, kort sagt, de konflikter som er iboende i det, den politiske filosofi og samfundsvidenskaben normalt betegner som 'civilsamfundet'.

Foucault brugte sjældent udtrykket civilsamfund, og når han gjorde, var det primært med det formål at distancere sig fra det. Foucaults kritik drejede sig om, at

'civilsamfundet' er låst til alt for mange fastlagte betydninger og dermed udgør en af disse "universalier", som leverer en allerede givet forståelsesramme og hermed blokerer for analyse af konkrete praksisser (Foucault, 2009: 16–17; Villadsen, 2008). Foucault formulerede aldrig en eksplicit og konsistent politisk position i relation til civilsamfundet, og Foucault-kommentatorer har da også fremsat fuldstændig modsatrettede fortolkninger af Foucault i denne henseende. I de mest kritiske fortolkninger, anskuer Foucault angiveligt civilsamfundet som gennemsyret af mikro-magt, præget af gensidig overvågning, hvor alle står i potentiel konflikt med alle. Således indebærer Foucaults position, ifølge Cohen og Arato, at det moderne, demokratiske samfunds hjørnesteen, såsom individuel autonomi, rationel dialog, frivillig indgåelse af forpligtelser og foreningsdannelse ganske enkelt er umuligt i et samfund, som anskues som et 'strategisk felt konstitueret af disciplinære mekanismer' (Cohen og Arato, 1992: 295). Omvendt fremhæver Flyvbjerg Foucaults tænkning som særlig sensitiv overfor forskellighed og marginalisering, hvilket knytter ham til ikke-statslige aktører, såsom græsrodsbevægelser og lokal aktivisme: "Foucault's emphasis on marginality makes his thinking sensitive to difference, diversity and the politics of identity, something which today is crucial for understanding civil society and for acting in it" (Flyvbjerg, 1998: 225).

I stedet for at eftersøge en generel position eller søge at rekonstruere en udtømmende holdning til civilsamfundet ud fra Foucaults udsagn, undersøger vi nogle af de værker, hvor han konkret og møjsommeligt beskriver civilsamfundets iboende kræfter. Dette sker på basis af en antagelse om, at Foucaults indfaldsvinkel til civilsamfundet fulgte hans overordnede strategi for analytisk kritik, som bestod i en 'genealogisk fremvisning' snarere end normativ domsfældelse (Owen, 1995). På den ene side kaster Foucaults værk et (velkendt) kritisk perspektiv på den moderne velfærdsstat, som integrerer suveræn juridisk magt, disciplinær normalisering og pastoral omsorg i en spidsfindig matrix (Foucault, 1982: 213). På den anden side fremviser Foucault også en dyb (langt mindre kendt) mistillid over for de sociale bånd, der ofte betragtes som civilsamfundets iboende, demokratiserende potentiale. I det følgende læser vi Foucault fra begge sider og påviser, at der både findes en stats-skeptisk tendens som en kritik af civilsamfundet i hans tænkning.

Foucaults kortvarige 'flirt' med civilsamfundet

Det moment i Foucaults tænkning, hvor han er mest pro civilsamfundet, kan udforskes gennem en kort afstikker til de første forelæsninger fra 1976 benævnt *Society Must Be Defended* (Foucault, 2003). Her forsvarer Foucault en slags autonom vidensproduktion, der står i modstrid til den autoriserede videnskab og dens formelle institutioner. Foucault fremfører en række metodiske bemærkninger, som understreger værdien af at finde frem til "lokale", "marginaliserede", "diskvalificerede", "udstødte" og "underkuede" vidensformer og sætte dem i cirkulation (Foucault, 2003: 6–13). I disse forelæsninger betoner Foucault gentagne gange, at det er af en afgørende opgave at producere viden, der ikke uden videre kan annekteres af globale og ensrettende

former for teoretisering, idet den bør "modsætte sig og kæmpe imod den unitære, formelle og videnskabelige diskurs' tvang" (Foucault, 2003: 10). At kritikken er begyndt at antage en grundlæggende lokal karakter muliggør ifølge Foucault "something resembling a sort of autonomous, non-centralized theoretical production, or in other words, a theoretical production that does not need a visa from some common regime to establish its validity" (Foucault 2003: 6).

Foucault taler endvidere om at bryde den ensartede, institutionaliserede diskurs' tyranni ved at mobilisere lokal, diskvalificeret, og inferior viden imod den. Men hvordan skal vi forstå betoningen af det lokale og diskvalificerede over for det centraliserede og autoriserede i denne sammenhæng? En fortolkningsmulighed ville være at relatere den til Foucaults tidligere involvering i ikke-institutionaliseret, radikal aktivisme, og særligt hans ledende rolle i den Mao-inspirerede aktivistgruppe, som arbejdede for forbedring af fangernes forhold, GIP (Groupe d'information sur les prisons) (Hoffman, 2012: 22). Adskillige kommentatorer har således argumenteret for, at Foucaults praktiske erfaringer fra GIP efterlod væsentlige spor i hans tanker om magt og kritisk praksis (Hoffman, 2012; Woolin, 2010; Karlsen & Villadsen, 2013). I opposition til den to af datidens dominerende kritiske vidensformer, nemlig psykoanalysen og marxismen, som Foucault betragtede som abstrakte og enhedssøgende, fremhævede han en mere autonom, lokalt forankret viden. Denne vidensdannelse var ifølge Foucault blevet mulig i kraft af en stadig stærkere "lokal kritik", som var dukket op (Foucault, 2003: 6). Foucaults fremhævelse af "lokale" og "diskvalificerede" vidensformer genklinger tydeligt af maoistisk-inspirerede principper, der gik ud på at basere enhver kritik på konkrete undersøgelser ("enquêtes") af de undertryktes reelle forhold frem for at teoretisere over dem.

En anden mulig inspiration til Foucaults betoning af "diskvalificeret" viden er Foucaults kritiske vurderinger af samtidige marxistiske intellektuelle og det franske kommunistparti, især deres forfægtelse af en hierarkisk rangordning af teoretisk sandhed over folks hverdagsviden. Denne stræben efter teoretisk sandhed var ifølge Foucault karakteristisk for parti-organisationen med dens hierarkier, dogmatisme og påberåbelse af privilegeret videnskabelig diskurs. Parti-organisationen var et led i en strategi rettet mod at indsnævre den politiske kamp til en bestemt privilegeret og autoriseret arena. Desuden afspejler Foucaults kritiske referencer til "centraliseret" og "uniform" diskurs hans opfattelse af, at franske, marxistiske intellektuelle stræbte efter at vinde de etablerede videnskabelige institutioners anerkendelse. Ifølge Foucault kæmpede disse for at opnå universiteternes og etablissementets accept: "Consequently, they found it necessary to pose the same theoretical questions as the academic establishment" (Foucault, 1980b: 110). Som led i denne stræben overtog marxistiske intellektuelle modeller og forklaringsmåder hentet i de mere "noble" positivistiske videnskaber. Heraf fulgte, ifølge Foucault, en blindhed i forhold til de mindre agtværdige spørgsmål om institutioners vidensproduktion og magtudøvelse, såsom psykiatriens magteffekter eller medicinens politiske funktion (1980: 110). Denne "universitetsmarxismes" stræben efter at etablere videnskabelig totaliserende og overlegen politisk viden bidrager til at forstå Foucaults betoning af en lokaliseret, kritisk praksis,

der ikke umiddelbart kan opsuges af, og give næring til, de magtstrukturer – hierarkisk partiorganisation og teoretisk ensartet og institutionaliseret diskurs – der udgjorde en af den politiske aktivismes angrebspunkter.

I løbet af de første forelæsninger fra 1976 advarer Foucault således gentagne gange mod risikoen for, at lokal viden kan blive erobret, indskrevet og indordnet under centraliserede, statsautoriserede institutioner (Foucault, 2003: 7, 9–12). Genealogen bør konstant være opmærksom på risikoen for en sådan annektering af viden og bør bekæmpe “the centralizing power-effects that are bound up with the institutionalization of and workings of any scientific discourse” (Foucault, 2003: 9). Det er ikke helt klart, hvad Foucault mener med ’centraliseret institution’, men udtrykket henviser øjensynligt til den videnskabelige institution, partiet og måske partistaten. Angrebet på autoriserede, videnskabelige institutioner skyldes formodentlig Foucaults opdagelse af, at de var uegnede til at undersøge magtens faktiske udøvelse i mikropraksisser og sociale konflikter, fordi de tog udgangspunkt i forfatningen, formelle love og institutionaliserede videnskaber såsom arbejds sociologi, statskundskab, retsvidenskab, medicin etc. Disse institutioner opererer ved at omkode den viden, der stammer fra sociale kampe og udgjorde dermed et angrebspunkt for en kritisk praksis, hvis formål var at muliggøre marginaliserede gruppers selv-repræsentation.

En anden mulig inspirationskilde kunne være Foucaults markante kritik af det franske kommunistparti for dets hierarkisering af teoretisk viden overfor dagligdags praksis.

I denne kontekst afspejler Foucaults sprogbrug hans mere generelle optagethed af problemet med repræsentation (teoretisk såvel som politisk). Denne indebar en modstand imod ideen om, at det er muligt at teoretisere sig frem til de kodifikationer, som regulerer folks adfærd uden at de selv er bevidste herom (Foucault, 1991a: 79). Foucault ønskede at give marginaliserede grupper mulighed for selv at give udtryk for deres problemer og bekymringer snarere end at optræde som deres talsmand. Han ønskede at udøve en ’immanent’ eller ’indlejret’ kritik i form af en analytisk virksomhed, der var nært forbundet med konflikter i udkanten af samfundet og med presserende dilemmaer, som praktikerne inden for psykiatrien, hospitalsvæsenet, fængselsvæsenet osv. selv gav udtryk for. Således talte Foucault om at lave analyser, som forstyrrer profeters og lovgiveres totaliserende domfældelser ved at præsentere problemerne i deres fulde kompleksitet og i relation til folks faktiske liv:

It is at that moment that the complexity of the problems will be able to appear in its connection with people’s lives; and consequently, the legitimacy of a common enterprise will be able to appear through concrete questions, difficult cases, revolutionary movements, reflections, and evidence (Foucault, 1991b: 159).

Tilsammen kan alle de ovennævnte udsagn bestemt give indtrykket af Foucault som en bannerfører for civilsamfundets kræfter. Hans betoning af det lokale og konkrete som afsæt for enhver undersøgelse i modsætning til universelle kategorier (karakteristisk for den juridisk-politiske diskurs), påpegningsen af den nødvendige forbindelse

mellem lokal viden og sociale kampe med en større rækkevidde, kritikken af repræsentationstænkningen og især tanken om, at 'specialister' kan optræde som repræsentanter for undertrykte grupper. Endvidere kunne Foucaults udtrykte foragt for den abstrakte parti-dogmatisme ('universitets-marxismen') tolkes som en samtidig opbakning til sociale bevægelser, der står i direkte forbindelse med almindelige menneskers problemer, især fanger og folk, der er blevet afmægtiggjort af magtstrukturerne (Traïnor, 2003).

En konsekvens af Foucaults angreb på autoriserede videnskabelige institutioner synes at være en afvisning af de vidensformer, som hidtil har understøttet statscenteret politik og offentlig planlægning, såsom befolkningsstatistik, folkesundhedsvidenskab, arbejds sociologi, kriminologi etc. Videre kunne den politiske konsekvens af Foucaults formulerede præference for lokale, diversificerede 'bottom-up' vidensformationer være en utvetydig tilslutning til en diversificering af de offentlige politikker i et brugerdrevet, community-baseret form for demokrati. En sådan læsning ville fuldende tolkningen af Foucault som bannerfører for civilsamfundet ved at tildele ham en variant af en kommunitaristisk demokratiteoretisk position (Connolly, 1993). I det følgende vil jeg imidlertid vise, hvorfor en sådan position er uforenelig med Foucaults syn på politik, stat og civilsamfund.

Foucaults blik for civilsamfundets antagonismer

Opmærksomme læsere har allerede bemærket, at Foucault udviser en gennemgående mistillid over for civilsamfundets sociale bånd og magtrelationer. Colin Gordon (1996) påpeger således, at receptionen af Foucault i Storbritannien var præget af skuffelse blandt venstreorienterede intellektuelle fordi han nægtede at 'tage samfundets side i opposition til staten'. Ifølge Gordon nægtede Foucault at acceptere tanken om, at der skulle være en iboende godhed i civilsamfundet, som var i stand til at modvirke statens onder. Ifølge Gordon indebar Foucaults magttænkning en afvisning af sådan en politisk grundforestilling, idet Foucault opererede med

a conception of power, outlined here and there, in which all are in virtual conflict with all; an acute sensitivity to contemporary residues and recurrences in French society of the Pétainist collaboration; a clear refusal, finally, to recognize in civil society – as defined by left or right – a principle of good opposable to the evil of the State (Gordon, 1996: 263).

Gordon forklarer, at Foucaults holdning til civilsamfundet rent faktisk fornærmede de engelske kritikere. Foucaults position var imidlertid ikke båret af foragt, men af en konstant årvågenhed og dyb mistillid over for samfundets sociale bånd. I flere dele af sit værk påpeger Foucault tydeligt civilsamfundets indre modsætninger, dets iboende konfliktpotentiale og vanskelighederne ved at indtage en entydig rolle som fortaler for civilsamfundet, uanset hvordan det end defineres. Et særligt tydeligt eksempel er *De infame menneskers liv*, som Foucault skrev som introduktion til en antologi om

fængselsarkiverne i Hôpital Général og Bastillen (Foucault, 1995; for en tilsvarende analyse, se Foucault, 2000b: 64–81). Teksten introducerer et udvalg af sagsakter og anmodninger af tilsyneladende ubetydelig karakter, hvor meget 'jævne' mennesker er sigtet for forskellige småforbrydelser, moralsk stødende adfærd og slette hensigter. Foucault bruger i første omgang disse sager til at illustrere forandringer i kontrollen af lovovertrædere og syndige fra det 17. og 18. århundrede til den moderne tidsalder. Bevægelsen går fra en religiøs diskurs og en magt centreret i suverænen kongelige eller fyrstelig autoritet – ikke mindst i form af kravet om bekendelse af det syndige – til etableringen af et moderne netværk bestående af overvågning, internering og korrigerende afretning af dem, der repræsenterede videnskabeligt bestemte abnormiteter og afvigelser: "Den magt som udfolder sig i dagligdagen [...] udgøres i stedet af et fint, differentieret og kontinuert netværk, hvor de forskellige retslige, politimæssige, medicinske og psykiatriske institutioner arbejder på skift" (Foucault, 1995: 166).

Jeg vil gerne fremhæve et element, der spiller en central rolle i Foucaults analyse – nemlig at det er civilsamfundets aktører, som i mange tilfælde udfører, og aktivt iværksætter, en udstødelse af naboer, familiemedlemmer eller andre i deres omgangskreds ved at sende anmodninger til kongen. Kongens suveræne magtudøvelse blev orkestreret som var der tale om hans egne viljeshandlinger, men i virkeligheden var de ofte en reaktion på anmodninger 'nedefra', fra folket. Foucault forklarer:

Kongelige forordninger" slog kun meget sjældent ned ovenfra som tilfældige tegn på monarkens vrede. I de fleste tilfælde havde nogen i en persons omgivelser anmodet om dem: en mor, en far, en slægtning, familien, sønner eller døtre, nogle gange stedets præst eller en højtstående person [...] Den kongelige arrestordre, der fremstod som kongens udtrykkelige og egne vilje til at spærre en af hans undersåtter inde uden for det almindelige retsvæsens muligheder var blot svar på denne anmodning, som kom nedefra (Foucault, 1995: 163).

Foucault beskriver, hvordan anmodninger indgivet af meget jævne mennesker, "ofte de mest ydmyge" (1995: 163), typisk var skrevet i et komisk, formelt, men klodset formuleret, sprog, der stod i skurrende disharmoni med de ofte ubetydelige overtrædelser, de ønskede at se straffet. Hvis anmodningerne blev imødekommet, blev der udstedt kongelige arrestordrer, *lettres de cachet*, hvilket medførte, at den pågældende, foragtelige person blev dømt uden forsvar eller rettergang. Straffen var fængsel, forvaring i et kloster eller et hospital eller udvisning til kolonierne. Foucault identificerer således, hvordan enevældens suveræne magt kunne bringes i spil i selv de mest nære sociale relationer – og dét på borgernes egen foranledning:

Den politiske suverænitet trænger sig ind på det sociale legemes mest elementære niveau: Mellem undersåtter (og det drejer sig nogle gange om de mest ydmyge), mellem familiemedlemmer, i forholdet til naboerne [...] kan man foruden autoritetens og lydighedens traditionelle våben gøre brug af ressourcer, der ligger i en politisk magt, som har absolutismens form (Foucault, 1995: 163).

Den kongelige magt slog således kun ned på folk, der allerede var blevet marginaliseret inden for deres egne sociale grupperinger, som dermed udførte en slags cementserende marginalisering: "It was as if the individual was told, 'Since you separated yourself from the group, we are going to separate you definitely or temporarily from society'" (Foucault, 2000b: 78). Ved at beskrive dette system af anmodninger fremviser Foucault, at Kongens magt ikke udstråler fra toppen og nedefter som et symbol på hans transcendent magt. Den suveræne magt blev snarere investeret i et felt af immanente magtrelationer. Den blev snarere hidkaldt, påpeger Deleuze, "like an immanent public service that can settle family or conjugal arguments" (Deleuze, 2006: 25). I denne forbindelse antager Foucaults velkendte udsagn om, at staten kun regulerer på basis af mikro-magtrelationer i samfundet en temmelig gruppevækkende betydning.

Foucault beskriver tilsvarende, hvordan overvågningspraksisser, kontrol og sanktioner af normbrud opstod "nedefra" i det sociale legeme i hans Rio-forelæsninger fra 1973 (2000b). Han afdækker her, hvordan en række praksisser, der havde det formål løbende at kontrollere individets adfærd, opstod "på en obskur måde" i det 18. århundredes England og Frankrig (Foucault, 2000b: 59). Det obskure bestod i, at kontrol-praksisserne, især i England, voksede udenfor og uafhængigt af det statsregulerede retssystem: There formed, at relatively low levels of the social scale, spontaneous groups of persons who assigned themselves, without any delegation from a higher authority, the task of maintaining order and of creating new instruments for ensuring order, for their own purposes (Foucault, 2000b: 60). Faktisk påviser Foucault i denne sammenhæng, at den berygtede 'panoptisme' og disciplin, der normalt er blevet forbundet med statslige institutioner – skolen, kasernen, fængslet og hospitalet – har sin oprindelse i religiøse grupper, filantropiske foreninger og selvbestaltede værn til beskyttelse af handel og ejendom. Disse udøvede smålig moralisme, udstedte forbud og sanktionerede mindre foreteelser og umoralsk adfærd; de etablerede således et ekstra-juridisk kontrol- og overvågningsystem. Hermed udgjorde 'gemeinshaft' en grobund for pionerer inden for politi-foranstaltninger. Foucault fremviser således opkomsten af biopolitiske foranstaltninger "nedefra", i civilsamfundet, der banede vejen for efterfølgende statskontrollerede biopolitik (Foucault, 2008: 397).

Foucaults opmærksomhed på civilsamfundets magtmæssige konstitution kan næppe isoleres til de nævnte enkeltstående tekster. Også Foucaults hovedværker – f.eks. *Galskabens historie* (Foucault, 2006: 47, 125, 420) og *Overvågning og straf* (Foucault, 1977: 214) – fremviser, hvordan almindelige mennesker forsøger at skaffe moralsk anløbne og 'afvigere' af vejen, især gennem det udbredte angiveri. I alle disse tilfælde fremviste Foucault en holdning, som britiske og amerikanske intellektuelle, ifølge Gordon, havde svært ved at forstå: Foucault udviste et demokratisk og politisk engagement, som nærede meget ringe tillid til samfundets iboende godhed (1996: 265). På denne baggrund kan Foucault næppe karakteriseres som en entydig bannerfører for civilsamfundets kræfter, såsom "fri foreningsdannelse", "græsrodde", "glade amatører", "sociale pionerer" eller en "eksemplarisk etik".

Foucaults fremgravning af diskursen om 'racekrig' bidrager yderligere til belysningen af hans blik på samfundets sociale kræfter. I forelæsningsrækken, *Society must*

be defended (Foucault, 2003), opsporer og fremviser Foucault historiske forestillinger om samfundet som gennemsyret af en permanent krigstilstand. Disse repræsenteres af en gruppe sytten- og attenhundredtals-forfattere, der skrev om 'racekrige' – et begreb, der lidt misvisende betegnede rivaliserende, sociale grupper, der kæmper om kontrollen over et territorium. Her præsenterer Foucault krigen som en velegnet prisme til at forstå statsdannelse og politik: "[W]e have a generalized war that permeates the entire social body and the entire history of the social body" (Foucault, 2003: 162). En del af tiltrækningen ved denne prisme bestod for Foucault formentligt i, at diskursen om 'racekrig' har tydelige paralleller til et nietzscheansk syn på historien som et endeløst spil mellem stridende kræfter. Foucault påpeger, at diskursen om 'racekrig' viser, hvordan der bagved statens og forfatningens tilsyneladende naturlighed og funktionalitet skjuler sig sociale kampe, dominansforhold og midlertidigt fikserede konflikter. Diskursen afslører, at samfundet ikke er reguleret af naturlove, nedarvede, legitime hierarkier eller funktionelle mekanismer, men af rivaliserende sociale kræfter og deres tilfældige, uophørlige spil gennem historien. Race-krigens skribenter fremviser netop, at staten er grundlagt på de sociale kriges historie; at: "beneath the formal facade of the State, there were other forces and that they were precisely not forces of the State, but the forces of a particular group with its own history, its own relationship with the past, its own victories, its own blood, and its own relations of domination" (Foucault, 2003: 224).

Et andet motiv bag Foucaults interesse for 'racekrigs-skribenterne' i 1976 kan øjensynligt også henføres til en række nogenlunde samtidige begivenheder, som fandt sted i civilsamfund rundt om i verden. Disse inkluderer bl.a. ungdomsoprøret i Frankrig i 1968, studenter-uroligheder i Portugal i 1971, flere tilfælde af politivold i Frankrig i 1971–72, som blev ignoreret af retssystemet, de samidige krav om "folkedomstole" rejst af franske maoister, terrorisme begået af ekstreme venstre- og højrefløjsaktivister i Italien i løbet af 1970'erne, diktator Francos død i Spanien i 1975, Khmer Rouge's masse mord i Cambodja i slutningen af 1970'erne og borgerkrige i Libanon, Peru, Argentina og forskellige afrikanske lande i samme periode (Fontana og Bertani, 2003: 275; Elden, 2002: 132). Hvis man tager Foucaults stærke optagethed af sin samtid i betragtning, er det svært at forestille sig, at han ikke var påvirket af – og tog bestik af – disse voldelige omvæltninger, som spændte over progressive oprør, totalitære regimers effektive dominans og befolkninger, der rejste sig mod tidligere kolonimagter. Alle disse begivenheder syntes ikke blot at afsløre civilsamfundet som slagmark for heftige kampe; de fremviste også, at udfaldene af disse kampe var højst usikre og risikofyldte.

Faktisk tog Foucault en aktiv stilling til flere af disse begivenheder. Han underskrev bl.a. en protestskrivelse imod USA's bombninger i Vietnam, ligesom han støttede en udtalelse fra franske forskere, som fordømte de amerikanske styrkers skånseløse anvendelse af moderne våbenteknologi (Macey, 1993: 292). Foucault var dybt involveret i debat med franske maoister om "folkedomstole" – en idé han først støttede men siden tog afstand fra (Macey, 1993: 301–305). Og i 1976 kommenterede Foucault Francos død og dens symbolske betydning som på én gang et udtryk for biopolitikkens suveræne og medicinsk-regulerende dimension (Foucault, 2003: 248). Fou-

caults tænkning fandt tydeligvis ikke sted i et historisk-politisk vakuum. Men selvom mange kommentatorer har fremhævet hans engagement i en række politiske sager især igennem 1970'erne har forbavsende få søgt at forbinde Foucaults politiske erfaringer til hans teoretiske udvikling (Karlsen & Villadsen, 2013).

Man kan overveje, om disse forskellige indsigter udgør en form for konsistent position hos Foucault, eller om de snarere forbliver separate, kontekstbaserede interventioner og isolerede forskningsfragmenter. Besvarelsen på dette spørgsmål vedrører flere aspekter. For det første er det muligt, at interventioner på én gang er situationsbestemte og samtidig rummer et kritisk potentiale, der rækker ind i andre sammenhænge, herunder vores egen samtid. For det andet er det slående, at Foucault afslutter alle sine tre forelæsningsrækker fra henholdsvis 1976, 1978 og 1979 med at tale om civilsamfundet. Civilsamfundet er altså næppe blot en impulsiv eftertanke, men et temmelig vedvarende anliggende for Foucault. I 1976 behandler han det biopolitiske, 'stats-racistiske' imperativ for udrensning af skadelige elementer i civilsamfundet, i 1978 taler han om 'politiske eskatologier' om civilsamfundet, og i 1979 diskuterer han Adam Fergusons idé om civilsamfundet som en økonomisk-kulturel virkelighed. Vi skal i det følgende se på denne sidstnævnte bestemmelse af civilsamfundet, før vi afslutningsvis behandler Foucaults kommentarer om politiske eskatologier.

Civilsamfundet som løsning på et regeringsparadoks

Foucault behandler begrebet om civilsamfundet mest direkte i sin sidste forelæsning fra 1979 i en læsning af attenhundredtals-forfattere, der skriver om civilsamfundet, navnlig Ferguson (2008, forelæsning 12). Her blotlægger Foucault i detaljer begrebets tvetydighed, dets ikke-substantielle karakter og dets funktion som svar på et bestemt styringsmæssigt dilemma. Han peger desuden på, hvordan civilsamfundet kan anerkendes af såvel demokratiske som ekstreme, politiske dagsordener.

Liberala, politiske tænkere har fremstillet civilsamfundet som en fundamental modsætning til staten, som et domæne af kræfter uden for staten, der udøver en begrænsende kontrol overfor regeringer og bureaukratier. Foucault vender denne opfattelse på hovedet. Han understreger, at civilsamfundet fungerer som et restriktivt princip inden for den liberale regeringsrationalitet. Det 17. og 18. århundredes politiske filosoffer betragtede civilsamfundet som en selvregulerende sfære, befolket af entreprenante grupper, som udgjorde en nødvendig modvægt til staten. Foucault hævder, at ideen om civilsamfundet blev integreret i den moderne styringstænkning og bidrog til at underlægge den politiske magtudøvelse en permanent selvkritik og selvbeherskelse. Frem for et substantielt domæne bestående af konkrete aktører, bliver civilsamfundet snarere en diskursiv konstruktion – den moderne, politiske tænkningens centrale 'imaginære genstand' eller fantasi-objekt. Foucault er omhyggelig med ikke at tilskrive civilsamfundet nogen substantielle kvaliteter, men indsætter begrebet i en genealogi, der rekonstruerer de funktioner, som forskellige politiske tænkere gennem den moderne, liberale filosofis historie har tilskrevet det. Således siger Foucault, at vi bør være forsigtige med den "realitetsgrad" (2009: 335) vi tilskriver civilsamfundet,

da det langt fra er givet, at det udgør en stabil kilde til kritisk udfordring af den politiske magt:

Efter min mening skal man være meget forsigtig, når man tilskriver dette civilsamfund en bestemt realitetsgrad. Det er ikke dette historisk-naturlige faktum, der så at sige kommer til at fungere som sokkel for og modsætningsprincip i forhold til staten eller de politiske institutioner. Civilsamfundet er ikke en simpel og umiddelbar virkelighed (2009: 335).

Ved første øjekast kan denne kommentar læses som en opfordring til at undgå at basere empiriske analyser på forud givne, universelle og forklarende kategorier (Foucault, 2009: 16–17). Den kunne dog også læses som en påmindelse om, at det ikke er givet, at et blomstrende civilsamfund – som på en og samme tid tjener som ultimativ referenceramme for og vedvarende anfægtelse af den politiske magt – vil eksistere i ethvert samfund.

Foucault foreslår endvidere, at civilsamfundet opstod som svar på problemet i attenhundredetallet med at regere over personer, der nu på én gang blev betragtet som formelle retssubjekter og økonomiske aktører. Et nyt "referenceplan" var påkrævet (Foucault, 2009: 333), som ikke blot kunne forlige disse to figurer, men også betragte dem som er forbundet med

en lang række andre elementer, i forhold til hvilke retssubjektets aspekt netop vil udgøre aspekter, delvise aspekter, der er integrerbare, netop for så vidt som de er en del af en kompleks helhed. Og det er denne nye helhed, der efter min mening kendetegner den liberale regeringskunst (Foucault, 2009: 333).

Fremkomsten af civilsamfundet bevirker en radikal omdannelse af den politiske suverænitetens vigtigste referencepunkt. Referencen består ikke længere i territoriet og suverænitets undersåtter, men i en *homo economicus*, der bebod et komplekst domæne, som kaldes civilsamfundet. Hvad indeholder så dette komplekse domæne?

Foucault påpeger for det første, at civilsamfundsbegrebet præges af den biopolitiske idé om befolkningen som en levende masse, der er selvregulerende og derfor er på en vis afstand af statsmagten. Den udgør "det felt, der er særegent for menneskets egen naturlighed, det er det, der lader civilsamfundet opstå som noget særskilt andet end staten" (Foucault, 2008: 379). Denne 'naturlighed' kræver, at den politiske magt underlægger sig en selvbeherskelse, som indebærer, at den ikke umådeholdent griber ind over for befolkningen, men snarere regerer i overensstemmelse med 'tingenes naturlige forløb' (hvis præcise betydning dog altid har været omdiskuteret). Foucault gentager hermed hans tidligere fremsatte kerneargument om et fundamentalt brud i den politiske tænkning fra den transcendent singularitet, som kendetegnede fyrstens magt over territoriet til en immanent regulering, eller 'gouvernement' af populationens iboende kræfter (2008: 54–57).

For det andet består civilsamfundet af mere end rent juridiske og økonomiske rela-

tioner. På basis af Fergusons tekster om civilsamfundet udlæser Foucault en spirende, moderne forestilling om civilsamfundet og dets hensigtsmæssige regulering. Særligt interessant er hans påpejning af Fergusons idé om individers 'spontane synteser', som udgør en fundamental egenskab ved civilsamfundet. I Foucaults læsning, konstrueres civilsamfundet som et felt af sociale relationer, bånd mellem individerne, der hinsides det rent økonomiske bånd udgør nogle kollektive og politiske enheder uden af den grund at være juridiske bånd: De er hverken rent økonomiske eller rent juridiske, de er ikke sammenfaldende med kontraktens struktur, med strukturen i spillet med de afgivne, bortdelegerede, afhændede rettigheder, og de er tilsvarende forskellige, af væsen hvis ikke i form, fra det økonomiske spil (Foucault, 2009: 347). Det bør i parentes nævnes, at Foucaults analyse på bemærkelsesværdig vis ikke blot fremviser vores politiske traditions tendens til at omgive civilsamfundet med blændværk og mystik men desuden indvarsler de seneste års stadig stærkere politiske retorik vedrørende civilsamfundets sociale og innovative potentialer. Denne retorik præsenterer netop civilsamfundet som konstitueret af sociale relationer indlejret i diverse kulturer og tilhørsforhold, som statslige myndigheder bør bestræbe sig på at forstå og tage i betragtning i deres regulering.

For det tredje og sidste kan Foucaults afsluttende forelæsning i *Biopolitikens fødsel* læses som et supplement til hans undersøgelser af, hvordan forskellige, liberale skoler har fremstillet markedet som et sæde for sandhedsproduktion – en "veridiktionsinstans", som den politiske regulering skal modellere sig efter (Foucault, 2009: 53 ff.). I dette perspektiv indvarsler Foucaults afsluttende forelæsning fremkomsten af civilsamfundet som en veridiktorsk orden; det sted, som politiske myndigheder skal spørge til for at få bekræftet, hvordan en korrekt regulering bør udformes (Gudmand-Høyer og Hjorth, 2009). Og denne bekræftelse henviser ikke til en entydig økonomisk realitet, men til et domæne, der ikke blot består af markedsrelationer men gennemløbes af sociale fællesskaber, kulturer og loyalitetsbånd. På denne måde forudskikker forelæsningen nutidens politiske diskussion i mange vestlige velfærdsstater om, hvordan man kan udvikle politiske programmer, der tager hensyn til civilsamfundets indre dynamikker og især dets potentiale for at løse sociale problemer og sikre kulturel integration. I forlængelse heraf kan Foucaults analyse læses som en implicit opfordring til at udvise analytisk overvågenhed over for politisk regulering, der igangsættes med henvisning til de værdier, identiteter og den etik, som formodes at findes i civilsamfundet.

Det guvernementale brud og genstridig eskatologi

Foucaults forskellige kommentarer til civilsamfundet op gennem 1970'erne er modsætningsfulde. De spænder over privilligeret af græsrodsaktivisme over politiske institutioner, fremvisning af civilsamfundets indre magtmekanismer, en analytisk dekonstruktion af civilsamfundet som ikke-substantiel kategori, samt en vis begejstring over den moderne opsplitning mellem stat og samfund og hermed muligheden for at "tale den politiske magt imod". I disse kommentarer veksler Foucaults tilgang mellem

entusiasme, kølig analyse, skepsis eller endog mistillid. Imidlertid er der én vigtig observation, som er mere gennemgående i denne periode, nemlig Foucaults opdagelse af et fundamentalt brud i den vestlige politiske tænkning, som fandt sted i det 18. århundrede (2008[2007]: 47–50, 70–73; 98–101). Denne brud skyldtes ifølge Foucault fremkomsten af ”den levende population” som på én gang ultimativt mål for og begrænsning på politisk regulering. Foucault taler således om en transition ”fra et regime, der er domineret af suverænitetsens strukturer, til et regime domineret af regeringsteknikker” (2008: 114).

Foucault anvender Fergusons kendte essay om civilsamfundet til at godtgøre hans påstand om et sådant. Idet han placerer Ferguson ”i et vigtigt brydningspunkt” (2009: 352) mellem en guvernementaltitet, som refererer til den suveræne hersker, og en governmentalitet, som tager de styredes rationalitet som sin reference. Foucault udpeger Fergusons tænkning om civilsamfundet som placeret i overgangen fra en naturalistisk, økonomisk og juridisk anskuelse af civilsamfundet til en forestilling om en økonomisk-kulturel sfære. Hermed er genstanden for politisk magtudøvelse ikke længere undersåttens juridiske kategori, men individer, der agerer ud fra en egen rationalitet, som den politiske magt må tage bestik af (Foucault, 2009: 351). Som nævnt indledningsvis beskrev Foucault denne regeringsproblematik, der indebar indstiftelsen af princippet om den politiske magts nødvendige selv begrænsning, med en vis entusiasme. Han modstiller således moderne guvernementaltitet med vedholdende rationaliteter, som vedbliver med at påberåbe sig ”Sandheden” som et ubestrideligt, transcendent eller kvasi-transcendent grundlag for politisk regeringsudøvelse.

Måske er det derfor Foucault siger, at Ferguson befinder sig på et sted, hvor vandrene skilles. På den ene side er der fremkomsten af en moderne politisk forestilling, der kredser om problemet om, ”hvordan man etablerer princippet for rationaliseringen af regeringskunsten i henhold til de regeredes rationelle adfærd” (Foucault, 2009: 352). På den anden side er der fortsat ”statsindividets rationalitet” (Ibid.), som er inkarneret i alle de nationalistiske politikker, der ikke tøver med at udøve suveræn magt med reference til et bestemt statsprojekt som uimodsigeligt sidste-præmis. Der er ligeledes stadig politiske ideologier – Foucault nævner marxismen – som hviler på troen på, at sandheden i stigende grad vil manifestere sig i løbet af historien. Foucault optegner således et skel mellem fundamentalt forskellige ’regeringskunster’ mellem hvad man kunne kalde transcendent versus immanent politisk ledelsesrationalitet – og han synes implicit at sige: ’Valget er dit’.

I Fergusons tænkning findes en række moderne regeringsmæssige temaer om spontan, selvskabende orden, politikkers nødvendige selv begrænsning, og den ikke-intenderede, irregulærbare karakter af menneskehedens udvikling. Alt dette fremhæves i Foucaults analyse. Ferguson viderefører imidlertid også et væsentligt teologisk element, idet han forfægter Guds tilstedeværelse i mundane begivenheder, en ”forsynets orden”, som uafhængigt af den menneskelige vilje leder menneskehed mod et højere formål. Lisa Hill anskuer, ligesom Foucault, Fergusons arbejde som placeret i en overgangsfase i samfundsvidenskaben, men hun fremhæver, at Ferguson var en moral-filosof, som søgte at ”persuade a sophisticated, enlightenment readership of the

enduring relevance of the agency of the "Divine Architect" to modern social theory" (Hill, 1998: 58). Det overgangsfænomen, som Hill udpeger i Ferguson, er hans unikke syntese af klassisk teleologisk tænkning og en moderne begreb om fremskridt. Hill argumenterer i sin analyse af Ferguson for, at hans tænkning indfrier minimumsbetingelserne for at være teleologisk, idet "any teleological formulation must, by definition, refer to God as unrealized perfection" (Hill, 1998: 54). Den teleologiske dimension hos Ferguson, som Foucault overså, påfører Foucaults historiske narrativ om et fundamentalt brud mellem det kosmologiske kontinuum og opkomsten af sekulær politisk økonomi en problematisk kontinuitet. Fremfor at anerkende den teologiske dimension hos Ferguson, Smith og andre moderne politisk-økonomiske tænkere, forbeholder Foucault det religiøse vokabularium til andre typer politisk tænkning.

Foucault bruger udtrykket 'politiske eskatologier' til at betegne ekstreme eller utopiske politiske idéer, som hviler på forestillingen om et kommende fællesskab, der er altomsluttende, modsætningsløst, og som realiserer et større historisk formål. 'Eskatologi', defineret som "the science or the teachings concerning the last things", er et centralt begreb inden for kristen teologi (Jones, 2004: 2833). Udtrykket har haft mange varianter inden for såvel som udenfor den kristne historie, men dets generelle betydning drejer sig om Guds riges komme på jorden, løftet om en tilstand af perfektion, som indstiftes efter det triumferende udfald af en 'kosmisk kamp mellem lysets og mørkets kræfter' (Jones, 2004: 2834). Foucault spiller tydeligt på disse religiøse betydninger af udtrykket, især med hensyn til den religiøse (fanatiske) forkastelse af dualiteten mellem stat og civilsamfund, en forkastelse, der hviler på troen på 'Guds riges' teleologiske overlegenhed, som garanterer alles endelige frelse. Religiøse og politiske (sekulariserede) eskatologier deler netop forestillingen om en fuldendelse af historisk tid – den dags komme, hvor Guds samfund endelig overvinder staten. Foucault fastslår, at ekstreme politiske ideologier antager at den tid vil komme, hvor tiden ophører, hvis princip er at hævde eskatologiens mulighed, muligheden af en endegyldig tid, en ophævelse eller fuldendelse af den historiske og politiske tid, det øjeblik, om man vil, hvor statens uendelige guvernamentalitet standses og stoppes – men af hvad? Ja, af fremkomsten af noget, der vil være samfundet selv" (Foucault, 2008: 385). Den fælles bekræftelse af en eskatologi, hvor en version af civilsamfundet vil sejre over staten, rummer helt sikkert et dramaturgisk aspekt, men det er ikke noget Foucault opfinder til lejligheden. Der var faktisk forbindelser mellem den religiøse tænkning og sekulære, politiske ideologier. Foucault nævner for eksempel den utopiske socialisme, der havde rødder tilbage hos kvækerne (2007: 357), og som troede på statens bortvisnen og på det klasseløse civilsamfunds triumferende sejr.

Der er bekymrende elementer i disse former for politisk eskatologi, som Foucault kun nøjedes med at antyde, men som relativt nemt kan udfoldes mere fuldstændigt. For det første indebærer jagten efter at indfri det vitale og altomsluttende civilsamfund ofte politisk forfølgelse af de individer, 'de fremmede', som hævdes at stå i vejen for denne indfrielse: "[I]dentifying civil society with ethical life not only avoids confrontation with the uncivil nature of civil society but opens the gates to the hunt for the Alien or Other deemed responsible for its 'deformations'" (Fine, 1997: 25). Colas

hævder, at civilsamfundet og fanatismen (i dens mangfoldige variationer) gensidigt har defineret hinanden siden begyndelsen af det 16. århundrede (1996). Kristne fanatikere mener således, at død og lidelse vil eksistere indtil Kristi genkomst, hvilket retfærdiggør ofringer af såvel troende som ikke-troende. Fanatikere hader dem, der ignorerer eller foragter deres 'ypperstepræsts ord'; de er overbevidste om, at hans ord er endegyldigt, og at de er dets eneste autoriserede fortolkere (Colas, 1996: 5). For det andet kan en sådan forfølgelse eller endog udryddelse af bestemte personer eller grupper blive en reel mulighed, da eskatologisk tænkning almindeligvis indebærer en afvisning af sekulær universalisme, herunder universelle rettigheder. Colas påpeger således, at udelukkelse af kvinder fra at nyde fulde borgerrettigheder har været en typisk ingrediens i fanatiske, religiøse regimer (1996: xxii). For det tredje er politiske eskatologier forenet i en antipolitisk vision. Henvisningen af den menneskelige eksistens' sande formål til en kvasi-transcendental sfære, hævet over de endeløse, verdslige kampe mellem diverse interessegrupper, er enesbetydende med en udtræden af moderne, demokratisk politik. Vi kan derfor tale om en fælles, antipolitisk vision. For det fjerde, og som følge af ovenstående, afviser de politiske eskatologier det repræsentative demokrati (præcis som religiøse fanatikere er modstandere af repræsentation i symbolsk forstand (Colas, 1996: XVI, 6). Jeg mener, at Foucaults værk generelt er præget af anti-utopiske og anti-metafysiske konklusioner. Meget peger på, at han var særdeles opmærksom på problemerne i en afvisning af retsstaten, universelle rettigheder og spaltning mellem stat og civilsamfund, da han lancerede begrebet 'politisk eskatologi'. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at Foucault, mig bekendt, aldrig angreb det repræsentative demokrati i sig selv, hvilket flere samtidige, venstreorienterede intellektuelle som Jean-Paul Sartre, Alain Badiou og Jacques Rancière gjorde.

Foucault udviste et tydeligt ubehag ved antipolitiske visioner, der bebuder politikens endeligt, en "fuldendelse af den historiske og politiske tid" (Foucault, 2008: 385), hvor sociale konflikter og modsætninger opløses én gang for alle. Denne vedvarende bekymring bør uden tvivl forstås på baggrund af de "to gigantiske skygger", der prægede Foucaults generation: stalinismen og fascismen (Fontana og Bertani, 2003: 275). Men en lignende bekymring og kritik kunne bestemt også rettes mod nutidige anti-politiske visioner, såsom Francis Fukuyamas erklæring om historiens afslutning i form af den endelige afslutning på menneskehedens ideologiske kampe.

Konklusion

Hvor skal vi placere moderne, statslig biopolitik i forhold til politisk eskatologi eller ekstreme politiske ideologier? Tager vi udgangspunkt i Foucaults ovennævnte bemærkninger om det tidspunkt, hvor vandene deles, kan en grov og foreløbig skitse angives. På den ene side er der en ekstrem, eskatologisk variant af biopolitikken. I denne version kan der sagtens eksistere et højt avanceret og rationaliseret apparat til beregning af, omsorg for, og kontrol med menneskers liv, samtidig med, at regimets ideologi i sidste instans er eskatologisk. I sådanne politiske regimer løber forøgelsen af befolkningens kræfter typisk parallelt med racehygiejne og forfølgelse af politiske dis-

sidenter eller personer, som skønnes at være genetiske eller racemæssige andenrangsmennesker. Selvom sådanne politikker kan udføres med henvisning til at beskytte befolkningen, er folkeudryddelse på en industriel skala ikke den logiske konsekvens af moderne biopolitik, da den strider mod imperativet om at fremme livet. Drab eller massakrer udført på en stats egen befolkning er derimod forankret i suverænen uomtvistelige ret til at dræbe: "They follow from the logic of sovereign power, which legitimates killing by whatever arguments it chooses, be it God, Nature, or life" (Ojakangas, 2005: 21). Det er således normalt med reference til en eskatologisk forestilling, at statsracismen kan få sit mest gruopvækkende udtryk.

På den anden side er der en governmentaliseret version af biopolitikken, hvor biopolitiske sandheder og målsætninger i princippet permanent er foranderlige og til forhandling. Det skyldes, at biopolitik i dette tilfælde ikke hviler på noget ubestrideligt, kvasi-transcendentalt fundament. Den opererer snarere ved at integrere og producere normer, som er immanente i det liv, der søges fremmet. Faren i denne version er ikke totalitære, politiske regimers vold, men de autoriserede sundheds- og velfærdssystemers 'medicinske normaliseringsmagt', som har en afpolitiserende funktion (Foucault, 2003: 252). Problemet med denne form for biopolitik er dens tendens til at aflive det politiske i takt med, at politikken i stigende grad bliver medicinsk og statistisk. Kort sagt sker der en 'medikalisering' af samfundet.

Vi har set, hvordan Foucault, i forelæsningerne fra 1976, præsenterede staten som hvilende midlertidigt forstummede på kampe mellem rivaliserende grupper i samfundet. Statens tilsyneladende neutrale retsorden og universalisme viste sig at være partikulær og blodbesudlet. Igennem sin læsning af diskursen om 'race-krige' blev Foucault opmærksom på, at den universelle stat er en virtualitet, og at vi skal være yderst opmærksomme på, hvordan denne universalitet bliver realiseret i konkrete politikker og institutioner. Vi skal være på vagt over for de øjeblikke, hvor "det universelle kommer i kontakt med nutidens virkelighed" og "sandheden kommer frem i lyset" (Foucault, 2003: 227). Biopolitik er både understøttet af – og kan anfægtes med henvisning til – den moderne stats universalistiske aspirationer. Som et resultat heraf bliver nutiden det uhyre reelle og enormt vigtige (ikke-utopiske) øjeblik, hvor statens virtuelle universalisme aktualiseres i en specifik retsorden og i specifikke sundheds-, social- og kulturpolitikker, der både skal tøjle og fostre befolkningens 'vitale kræfter'.

Referenser

- Bauer, S. & A. Wahlberg (2009) (red.) *Contested Categories: Life Sciences in Society*. Aldershot: Ashgate.
- Bevir, M. & R.A.W. Rhodes (2010) *The State as Cultural Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, J. & A. Arato (1992) *Civil Society and Political Theory*. London: MIT Press.
- Colas, D. (1997) *Civil Society and Fanaticism: Conjoined Histories*. Stanford: Stanford University Press.
- Connolly, W. (1993) "Beyond Good and Evil: The Ethical Sensibility of Michel Foucault", *Political Theory* 21(3): 365–89.
- Dean, M. (2012) "Rethinking neoliberalism", *Journal of Sociology* (downloaded maj 2013, doi: 10.1177/1440783312442256).
- Dean, M. & K. Villadsen (2012) *Statsfobi og civilsamfund: Om Foucault og hans arvingers blik på staten*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Deleuze, G. (2006) *Foucault*. London: Continuum.
- Elden, S. (2002) "The War of Races and the Constitution of the State: Foucault's 'Il faut défendre la société' and the Politics of Calculation", *Boundary 2* (29):125–151.
- Fine, R. (1997) "Civil society theory, enlightenment and critique", *Democratization* 4(1):7–28.
- Flyvbjerg, B. (1998) "Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?", *British Journal of Sociology* 49(2): 208–33.
- Fontana, A. & M. Bertani (2003) "Situating the Lectures", 273–294 i M. Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2006) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Abington: Routledge.
- Foucault, M. (1980) "Truth and Power", in C. Gordon (ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982) "The Subject and Power", 208–226 i H.L. Dreyfuss & P. Rabinow (red.): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1991a) "Questions of Method", 73–86 i G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (red.) *The Foucault effect: Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1991b) *Remarks on Marx: Conversations with Duccio Trombadori*. New York: Semiotexte.
- Foucault, M. (1995) "De infame menneskers liv", 155–168 i N. Brügger; K. O. Eliassen & J. E. Kristensen (red.): *Foucaults masker*. Århus: Forlaget Modtryk.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2000b) "Truth and Juridical Forms", 1–90 i M. Foucault: *Power: Essential Works of Foucault, 1954–1984*, Vol. 3. London: Penguin Books.

- Foucault, M. (2003) *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2008) *Sikkerhed, Territorium, Befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977–1978*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Foucault, M. (2009) *Biopolitikens fødsel. Forelæsninger på Collège de France 1978–1979*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gordon, C. (1996) "Foucault in Britain", 253–271 i A. Barry, T. Osborne & N. Rose (red.): *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. London: UCL Press.
- Gudmand-Høyer, M.T. & T.L. Hjorth (2009) "Liberal Biopolitics Reborn: Michel Foucault. The Birth of Biopolitics: Lectures at Collège de France 1978–1979", *Foucault Studies* (7): 99–130.
- Hindess, B. (1996) "Liberalism, socialism and democracy; variations on a governmental theme", 65–80 i A. Barry, T. Osborne & N. Rose. (red.) *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. London: UCL Press.
- Hill, L. (2008) "The Invisible Hand of Adam Ferguson", *The European Legacy* 3(6): 42–64.
- Hoffman, M. (2012) "Foucault and the 'Lesson' of the Prisoner Support Movement", *New Political Science* 34(1): 21–36.
- Jones, L. (red.) (2004) *Encyclopedia of Religion*, 2. Ed. Detroit: Macmillan Reference USA.
- Karlsen, M.P. & K. Villadsen (2013) "Foucault – maoismen, genealogien", *Slagmark: Tidsskrift for idéhistorie*, (65): 33–57.
- Larsen, L.T. (2007) "Speaking Truth to Bio-Power", *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* (14): 9–24.
- McNay, L. (2009) "Self as Enterprise: Dilemmas of Control and Resistance in Foucault's 'The Birth of Biopolitics'", *Theory Culture and Society* 26(6): 55–77.
- Miller, P. (1992) "Accounting and Objectivity: The Invention of Calculating Selves and Calculable Spaces", *Annals of Scholarship* (9): 61–86.
- Ojakangas, M. (2005) "Impossible Dialogue on Bio-power Agamben and Foucault", *Foucault Studies* (2): 5–28.
- Owen, D. (1995) "Genealogy as exemplary Critique: Reflections on Foucault and the imagination of the political", *Economy and Society* 24(4): 489–506.
- Power, M. (1997) *The Audit Society: Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Rabinow, P. & N. Rose (2006) "Biopower Today", *Biosocieties* (1): 195–217.
- Rose, N. (2007) *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rose, N. (1999) *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trainor, B.T. (2003) "Foucault and the Politics of Difference", *Philosophy and Social Criticism* 29(5): 563–80.

- Valverde, M. (1996) "Despotism' and ethical liberal governance", *Economy and Society* 25(3): 357–372.
- Villadsen, K. & M. Dean (2012) "State phobia, Civil Society and a Certain Vitalism", *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory*, 19(3): 401–420.
- Villadsen, K. (2010) "Civilsamfundet i det foucaultske blik: Magtens relæ eller magtkritikkens base?", *Dansk Sociologi*, 2(21): 7–31.
- Villadsen, K. (2008) "Doing without the State and Civil Society as Universals: 'Dispositifs' of care across the classic sector divide", *Journal of Civil Society* 4(3): 171–191.
- Wolin, R. (2010) *The Wind from the East: French Intellectuals, the Cultural Revolution, and the Legacy of the 1960s*. Princeton: Princeton University Press.

Författarpresentation

Kaspar Villadsen er Ph.D. og lektor ved Department of Management Politics & Philosophy, Copenhagen Business School. Villadsens forskningsområder inkluderer velfærdsledelse, forandringer af velfærdsstaten, Foucault, Governmentality, magtteknologier, kritiske organisationsstudier og poststrukturel teori. Han er forfatter til bøgerne *Det sociale arbejdes genealogi*, (Hans Reitzels Forlag) *Power and Welfare* (med Nanna Mik-Meyer, Routledge) og *Statsfobi og civilsamfund* (med Mitchell Dean, Nyt fra Samfundsvidenskaben). Villadsen har desuden publiceret en række artikler i internationale og nationale tidsskrifter. Villadsen er ved at færdiggøre en bog om Foucault og hans efterfølgeres syn på staten (med Mitchell Dean, Stanford University Press).

Korresponderande författare

Kaspar Villadsen, Department of Management Politics & Philosophy,
Copenhagen Business School
Porcelænshaven 18A
DK-2000 Frederiksberg, Danmark
E-mail: kv.mpp@cbs.dk

Ursprungligen publicerad i
Sociologisk Forskning nr. 1 1966

Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi

Hans L. Zetterberg

*Professor Hans L. Zetterberg,
Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, Stockholm*

TRADITIONER OCH MÖJLIGHETER I NORDISK SOCIOLOGI

I

Sociologin är en gammal vetenskap på den internationella akademiska skådebanan; få vetenskaper idag kan ståta med en historia som innefattar ett århundrade av kumulativ forskning samt professurer inrättade för sextio eller sjuttio år sedan. Men sociologin vid de nordiska universiteterna räknar sin ålder, om den vill vara exakt (och som vi skall se har den en lidelse för det exakta räknandet), inte i årtionden eller århundraden, utan i år. Naturligtvis har det funnits föregångare till sociologin, såsom Gunnar Suolahti i Finland eller Eilert Sundt i Norge. Men de utövade inget bestående inflytande och upprättade inga akademiska lärostolar eller undervisningsprogram. Eilert Sundt är för den nordiska sociologin vad Ibn Kaldhun är för världens sociologi: ett tidigt lysande ljus i mörkret, men utan konsekvenser för utvecklingen av detta fält.

Så tidigt som på 1880-talet bedrev C. Wilkins vid universitetet i Köpenhamn undervisning och examination i sociologi. Han var en social darwinist i Spencers efterföljd, men hans lärostol i filosofi och sociologi förvandlades till en lärostol i enbart filosofi efter hans död år 1918. Den i Tyskland utbildade (och pro-tyska) socialisten Gustaf Steffen upprätthöll en tjänst i ekonomi och sociologi vid Göteborgs universitet under årtiondena kring första världskriget. Han samlade inga välkända elever eller forskare i sociologi omkring sig och undervisningen i sociologi i Göteborg upphörde efter hans död år 1929. Endast Finland har en betydande sociologisk tradition som begynner före andra världskriget. Edvard Westermarck var den första sociologen från de nordiska länderna som blev internationellt uppmärksam. Hans akademiska hemorter, universitetet i Helsingfors och senare universitetet i Åbo, var kloka nog att tillåta honom att dela sin tid med en internationellt sett viktigare institution — i

detta fall *London School of Economics* — sålunda utvisande ett sätt på vilket nordiska universitet kan behålla sina framstående vetenskapsmän trots konkurrensen med den internationella akademiska arbetsmarknaden. Under en kort period före och efter andra världskriget innehade den tyska sociologen Theodore Geiger en lärostol i Århus i Danmark. De flesta av själva krigsåren tillbringade han i Uppsala. Vid hans död år 1962 bröts den viktigaste förbindelse som någonsin utbildats mellan nordisk och kontinental sociologi. I konkurrenserna om de nordiska professurer som inrättades efter kriget deltog mycket få sökanden med kontinental utbildning och de hade ingen framgång.

Det geigerska mellanspelet symboliserar ett försummat tillfälle för skandinavisk sociologi. Den för honom naturliga ämneskombinationen, sociologi och historia, blev påfallande ovanlig i Skandinavien när ämnet utbyggdes under 50-talet. Geiger var en makrosociolog som behärskade de bästa teorierna om samhället som utvecklats inom den västerländska humanismen och han använde sig av såväl historiska data som av samtida statistik i de empiriska faserna av sitt arbete. Detta är en värdefull sociologisk tradition som i stort sett ännu inte återupptäckts i Skandinavien. De stora europeiska sociologerna, såsom Max Weber, Werner Sombart, Vilfredo Pareto, Robert Michels och Emile Durkheim, har naturligtvis länge varit kända vid skandinaviska universitet, men de har lästs och debatterats i första hand av filosofer, ekonomer, jurister och statsvetare. Filosofen Gunnar Aspelins bok från 1937, *Tankelinjer och trosformer*, är ett förnämligt uttryck för den svenska kontakten med sociologins klassiker. Men när sociologin senare bröts ut ur den praktiska filosofin, markerade man gärna sitt avstånd från modervetenskapen, bl. a. genom att nedvärdera de äldre, »filosofiska» sociologerna.

De sociologiska klassikerna har — såtillvida som de alls diskuteras vid de nuvarande nordiska institutionerna — kommit hit via USA. Det är ett stycke historisk ironi att den kontinentala sociologin, särskilt den tyska, fann en fristad i Amerika under Hitler-åren och så småningom växte sig tillräckligt stark där för att omkring 1960 kunna exporteras tillbaka till det Europa som en gång fördömt eller ignorerat den. Även det ökande intresset för Karl Marx, som för närvarande återfinns vid flera nordiska institutioner, kan spåras tillbaka till amerikanska förpackningar av marxistiska sociologiska idéer; detta intresse är inte, som man kanske kunde tro, ett direkt utslag av ett kontinuerligt studium av Marx inom de

stora socialistiska partierna i Norden. Det faktum att de samtida nordiska professorer i sociologi, vilka är socialister, inte behandlade Marx som sociolog med respekt, förrän deras kollegor i Amerika började göra det, bekräftar det beroendeförhållande till amerikansk sociologi i vilket nordisk sociologi befinner sig.

Amerikansk sociologi har emellertid uppvisat en mångfald och rikedom som inte har kunnat importeras till de nordiska universiteten. I USA finns det många professorer vid varje institution; en Parsons kompletteras sålunda av en Stouffer, en Merton av en Lazarsfeld, en Goffman av en Bendix, en Martindale av en Rose, en Hughes av en Hauser, och så vidare. Den europeiska universitetsstrukturen kunde inte importera denna rikedom och dessa varandra balanserande krafter. Det förhärskande systemet med »ett ämne — en institution — en professor» gjorde varje import från Amerika ensidig. Det närmaste man kommit till amerikansk variationsrikedom var under 40- och 50-talen i Oslo, när en rad framstående Fulbright-professorer från Amerika — för vilka *Instituttet for Samfunnsforskning* vanligen var värd — etablerade en intellektuell dragkamp. Naturligtvis drog de inte alla samtidigt i olika riktningar, men de tilläts att under ett år i taget förföra de inhemska sociologerna i olikartade och varandra motsägande riktningar. Konsekvenserna av detta system är bestickande, ty norsk sociologi har haft stora framgångar och Norge har i större utsträckning än andra nordiska länder exporterat såväl sociologer som sociologiska idéer. Det är intressant att spekulera om vad slags forskarmiljö, som detta sekventiella korstryck ger upphov till, jämfört med den som frambringas av det simultana korstrycket vid en amerikansk institution. Universiteten i Köpenhamn och Oslo har nyligen lyckats med att införa större variationsrikedom bland fakultetsledamöterna i sociologi; men även där återstår en lång väg att gå innan man närmar sig den sociologiska variationsrikedomen vid ett typiskt amerikanskt universitet. Insikten att ingen enskild person kan företräda det mångskiftande ting som kallas sociologi är fortfarande ovanlig i de nordiska länderna.

En ensidig nordisk sociologi är sålunda en naturlig följd av historiska omständigheter och av den nordiska universitetsstrukturen. På det hela taget lutar sociologin åt samma håll i alla nordiska länder. Importen av idéer från amerikansk sociologi förnekade inte den socialpsykologiska lag, som förutsäger att man gör ett urval som favoriserar redan förefintliga tänkesätt. Den redan förefintliga nordiska inställningen till vetenskapliga

undersökningar befäste sålunda sig själv under efterkrigstiden genom ett sållat urval av idéer och aktiviteter från amerikansk sociologi. Vissa filosofer hade formulerat sållningsprinciperna: Hägerström i Sverige, Jørgensen i Danmark, Kaila och von Wright i Finland, och Naess i Norge. Naess' inflytande har varit både personligt och intellektuellt: han länkade in flera medlemmar av sin begåvade grupp av filosofistudenter på sociologi och med inspiration, entusiasm och skicklighet handledde och understödde han personligen deras första sociologiska forskningsprojekt. Det finns skillnader mellan de nämnda filosoferna, men de är alla analytiska och ganska stränga vetenskapsteoretiker. Den sociologi som de skulle acceptera borde vara fri från värdeomdömen, betona begreppslig klarhet, vara formell snarare än informell till framställningssättet, pröva alla viktiga argument mot data och säkerställa att samma data kunde granskas av andra. De ställer sig tveksamma inför introspektion, intuitiv historisk förståelse, litterära eller personliga belegg. De avvisar gärna teoretiska begrepp som inte är förknippade (åtminstone indirekt) med mätinstrument, liksom mätinstrument som inte är förknippade med begrepp. Detta nätverk av kognitiva kriterier genomsläppte till de nordiska länderna ett speciellt urval av amerikansk sociologi. Av ett vidsträckt sociologiskt spektrum släppte de nordiska länderna in endast ett ganska smalt band: en sträng positivistisk-operationalistisk variant som man kunde kalla för »hårddata-sociologi». I skandinaviska diskussioner om den moderna sociologins natur under uppbyggnadsåren efter kriget var George A. Lundberg den auktoritet man oftast citerade. De flesta amerikanska sociologerna vid den tiden skulle ha sagt att Lundberg representerade en respekterad riktning, men definitivt en ytterlighetsriktning.

Det lilla som fanns kvar av den fina mjukdata-tradition som en gång etablerades i Sverige med Linnés resor och observationer kring folkets vanor i olika landsändar och näringsgrenar fick sålunda en dödsstöt. Dess siste sociologiske företrädare var E. H. Törnberg, ofta kallad folkkrörelsernas sociolog. Den rigida modell som istället uppställdes var lättare att uppfylla inom mikrosociologi än inom makrosociologi. Skandinaverna blev särskilt väl bevandrade i socialpsykologi. Av makrosociologiska ämnesområden har nordisk sociologi utmärkt sig endast i sådana som lätt låter sig kvantifieras. Så till exempel är undersökningarna om social mobilitet av Kaare Svalastoga i Danmark och Gösta Carlsson i Sverige bättre än de parallella undersökningar som under 50-talet växte fram inom ramen

för arbetet i *International Sociological Associations* kommitté för social mobilitet. Den politiska sociologi, baserad på valstatistik, som företräds av Erik Allardt vid Helsingfors universitet, är en annan makrosociologisk bedrift; den förtjänar att högaktsas lika mycket som den sociologi som företräds av den moderne mästaren inom detta område, S. M. Lipset.

Under sitt nordiska fadderskap förfinades sålunda den amerikanska hårddata-skolans forskningsmetoder och precisionen hos dess teoretiska modeller. Valet av denna speciella linje i spektrumet har besparat den nordiska sociologin mycken futilitet och irrationalitet. När dess röst hörs i internationella sociologiska sammanhang kan man kanske klaga över att den uttalar ganska banala sanningar, men man kan inte klaga över att den talar oförnuftigt eller ovetenskapligt. Och tidvis uppträder bland de nordiska sociologerna sådana som vill göra något mera än att förbättra sina amerikanska läromästares insatser, dvs. man finner personliga röster som klart skiljer sig från kören av amerikanska dialekter. Sålunda företräder Torgny T. Segerstedt, vars 1947 inrättade professur vid Uppsala universitet representerar inledningen till efterkrigstidens bestående av sociologins ställning i Sverige, en version av sociologin som uppenbart är hans egen.

Själva det faktum att sociologin i de nordiska länderna ganska enstämmigt upptog hårddata-metoden har starkt underlättat dess administrativa expansion. Ty detta urval av bedömningsgrunder implicerade en enhällighet om vem som är kompetent nog att befordras eller erhålla forskningsanslag. Om statens och universitetens myndigheter, i stället för denna kriteriernas likformighet, hade mötts av hela världsarenans förvirrande mångfald av olikartade forskningstyper så skulle de — i enlighet med en välkänd sociologisk princip om korstryck — ha uppskjutit sina beslut om etablerandet och utvidgningen av sociologin. I Danmark inträffade faktiskt någonting i stil med detta. Här kom en Lundberg-elev, som nominerats till professuren i Köpenhamn av sina skandinaviska hårddata-kolleger, att granskas av representanter för de något annorlunda kriterier som kom till uttryck i Geigers tidigare undervisning. De diskussioner som följde fördröjde hans utnämning till fast tjänsteställning med flera år. I grunden var det en diskussion, inte om hans personliga kompetens, utan om kriterierna enligt vilka man bedömer sociologisk kompetens, och bristen på enhällighet i detta avseende i Danmark är förmodligen ett skäl till att sociologin där släpar efter jämfört med andra nordiska länder.

Nu kan man hävda att den nordiska sociologins rättrogenhet mot hårddata-idealen har gått för långt och att somliga av dess diskussioner kännetecknas av en metodologisk puritanism, vilken påminner en utanförstående mera om moralismen i stränga religiösa sekter än om konversationen i ett lärt seminarium. En rättrogenhet som mer än en gång försatt sociologerna i motsättning till deras lysande vänner i statskunskap, ekonomi och juridik — Herbert Tingsten, Gunnar Myrdal, Alf Ross — är naturligtvis oresonlig och ohållbar; den hindrar snarare än underlättar framsteg. Det är också betecknande att när den utmärkte Vilhelm Aubert från Oslo universitet under titeln *The Hidden Society* samlar sina bästa uppsatser, så tillfogar han en inledning som försvarar en fenomenologisk inriktning och som underförstått ifrågasätter oundvikligheten av hårddata-metodologin. (Men kanske är detta inget mera än ytterligare ett eko från andra sidan Atlanten, där den mjukdata-sociologi som representeras av Hugh Duncan, Erving Goffman och David Riesman nyligen har varit på modet.)

Ingen har gått frågan om mjukdata-sociologins villkor in på livet. Problemetets kärna är inte de gamla frågorna om kvantifiering av sociologiska data och matematisering av sociologiska teorier; vi vet med säkerhet att dessa är möjliga och mycket nyttiga sätt att arbeta. Inte heller är det fråga om huruvida introspektion, deltagande observation och läsning av skönlitteratur förser oss med goda hypoteser som vi kan testa med de gängse forskningsmetoder som tillhandahåller hårddata; vi vet med säkerhet att så är fallet. Problemetets kärna är huruvida den sociala verklighetens natur tillåter riskfria genvägar till kunskap som är så hållbar att endast en dåre skulle förneka den och endast en som på ett iögonenfallande sätt förslösar tid och pengar skulle utsätta den för fortsatt forskning. Närmare bestämt är det en fråga om vilken kunskapsteoretisk status sådan vetenskap har som erhålles genom att man fördjupar sig i ett socialt drama vilket som helst, må det sedan vara självbiografiskt, historiskt, skönlitterärt eller icke-litterärt. Detta är ett känsligt problem för nordisk sociologi, eftersom det också inbegriper frågan om hur pass adekvata dess grundares och filosofers kognitiva sållningsprinciper är. Segerstedts *The Nature of Social Reality* tillhandahåller en kunskapsteoretisk åskådning som kanske kunde bli grundläggande både för ett humanistiskt och naturvetenskapligt sätt att närma sig sociologin, men tills vidare har Segerstedt valt att stan-na inom hårddata-traditionen.

II

Professorerna och de intellektuella traditioner de företräder och formar utgör naturligtvis inte hela sanningen om nordisk sociologi. De sätt på vilka sociologin har blivit institutionaliserad utanför universitetens institutioner måste också diskuteras. Vissa forskningsgrupper utan formella — men ofta med informella — förbindelser med universiteten har spelat en framträdande roll. Några exempel är Instituttet for Samfunnsforskning i Oslo, Socialforskningsinstituttet i Köpenhamn och Alkohol-politiska forskningsinstituttet i Helsingfors. Sådana institut understödjer universitetsstudenterna genom att förse dem med resurser och service för avfattandet av avhandlingar och monografier, men de kan också utgöra centra med intellektuella betoningar som avviker från universitetsprofessorernas. Undervisningsinstitutionerna med sina fasta tjänster och säkerställda stater har på lång sikt en fördel jämfört med forskningsinstitutet, vilka är beroende av en jämn ström av väl finansierade uppdrag. Men när undervisningsinstitutionerna är svaga, blir forskningsinstitutet fästen för den sociologiska företagsamheten. Och forskningsinstitutet där vissa tjänster är fasta (åtminstone i praktiken) är den bästa garanti vi för närvarande känner till för skapande forskning.

I Oslo har Instituttet for Samfunnsforskning uppenbarligen varit referensgruppen för de flesta sociologerna. Forskarna arbetar här i trevliga lokaler som upprätthåller deras självkänsla och understödjer deras föreställning om att de är moderna och dristiga. Vad Instituttets ledare, Eric Rinde, i praktiken investerar i är vetenskaplig interaktion. Forskningsanslagen (av vilka de flesta kommer från Norges samhällsvetenskapliga forskningsråd), utrustningen för bearbetning av data, biblioteket, sekretärservicen, arbetsrummen för forskarna skulle alla ha haft mindre effekt om de hade spritts på projekt och lokaler över hela staden eller, ännu värre, över hela landet. Huset på Munthesgate med de gemensamma aktiviteterna innebär konversation mellan forskarna, en interaktion med många fruktbara följder. Ty idéer föds vanligen under konversation, och även om de föds i *splendid isolation* behöver de konversationens förstående gensvar för att växa sig starka. Svenska sociologer, som arbetar relativt isolerade från varandra, producerar sociologiska rapporter som innehåller medelmåttiga (dvs. tråkiga) idéer, medan medelmåttigt begåvade norska sociologer, om de ingår i Instituttets interaktionssfär, producerar idéer över

det medelmåttiga (dvs. diskutabla idéer). Vidare blir forskningens hantverk — rutinen för tvättning av provrören, så att säga — fast etablerat i ett institut och en stab som är väl övad i detta hantverk frigör de professionellas skapande energi. Av stor betydelse är också att interaktionsstrukturen på ett forskningsinstitut gör det lätt att öva upp en ny generation av forskare: novisen erhåller det mesta han behöver av stöd och råd helt enkelt genom att vara där. Satsningen på sociologisk interaktion i Oslo ger sålunda en vacker avkastning, vilket framgår av nästan varje nummer av *Tidskrift för Samfunnsforskning* och av Institutets imponerande bibliografi. Sverige skulle göra klokt i att följa Norges exempel och inrätta liknande forskningsinstitut.

Spridningen av sociologin utanför universiteten och forskningsinstituten uppvisar olikartade drag i de nordiska länderna. Skillnaderna är klarast mellan Sverige och Norge. För tjugo år sedan fanns i Sverige ingen heltidslärare i sociologi och knappt någon person som hade kunnat klara av motsvarigheten till en muntlig tentamen i ämnet för en amerikansk doktorsgrad i sociologi vid något av de bättre amerikanska universiteten. Vid mitten av 60-talet står det klart att sociologin trängt igenom mycket väl. Den är valfritt ämne i pol. mag.-examen; den ingår obligatoriskt i utbildningen av socialarbetare och journalister; snart kommer den att vara obligatorisk i utbildningen av sjuksköterskor; den kommer att krävas i psykologutbildningen; den har föreslagits som ett nödvändigt inslag i utbildningen av lärare för grundskolan, eftersom man kommer att undervisa alla skolbarn i sociologi. På tjugo år har alltså ämnet sociologi i Sverige gått från en splittrad deltidssysselsättning till en beståndsdel i den obligatoriska utbildningen! Man skulle vara en dålig sociolog om man inte väntade sig att denna fantastiska expansion skulle möta motstånd av äldre etablerade intressen. Det förekommer klagomål bland svenska sociologer över att många auktoritetspersoner inte uppskattar sociologin. Men dessa negativa anmärkningar om sociologin är ett tecken, inte på dess misslyckande, utan på dess framgång.

När man gör en uppskattning av de faktorer som förklarar den svenska situationen måste flera förhållanden nämnas utöver svenska sociologers vetenskapliga kompetens. Den inflytelserika ställning, som nestorn i deras krets, Torgny Segerstedt, har intagit vid utformningen av landets utbildningsväsende, måste noteras. På senare år har Sveriges Sociologförbund börjat spela en nyckelroll. Det är mera än ett lärt samfund, det är en aka-

demisk fackförening, bildad för att främja sociologernas spridning till den civila förvaltningen, industrierna och utbildningsväsendet och för att underlätta sociologernas karriärmöjligheter. Härvidlag skiljer sig svensk samhällsstruktur från de flesta andra länders såtillvida som akademiska fackföreningar verkligen har makt. Förmodligen kan Sveriges Sociologförbund redan utöva större inflytande över statsmaktens beslut än vad den mycket äldre och större *American Sociological Association* någonsin har utövat på Förenta Staternas beslutande organ.

De organisatoriska ansträngningar som ligger bakom spridningen av svensk sociologi till väsentliga delar av det sociala systemet har hårt beskattat den administrativa energin. När svenska sociologer tillfälligtvis träffas, så är det sannolikt att de talar, inte om sin vetenskaps stora intellektuella problematik, utan om organisatoriska frågor. Om sociologerna i de andra nordiska länderna avundas den svenska situationen — och att fälla avundsjuka anmärkningar om svenskarna är som bekant ingen synd i de nordiska länderna — så kunde de kanske finna en källa till tröst och stolthet i det faktum att deras egen sociologi är intellektuellt mera intressant än den svenska. Särskilt i Norge är sociologin ett levande ämne. Norska sociologers misslyckande med att i samma utsträckning som de svenska sprida sig till samhällets nyckelorgan bör i första hand tillskrivas frånvaron av effektiv akademisk fackföreningsverksamhet i Norge. Det faktum att majoriteten av de norska sociologerna ger sitt stöd till ett och samma vänsterparti och att detta parti saknar inflytande i departementskorridorerna kan också vara en del av förklaringen.

Norsk sociologi har i allmänhet valt forskningsproblem från de underlägsnas värld. Listan på forskningsrapporter från Instituttet for Samfunnsforskning sägs vara en lista på vad som är fel i det norska samhället och på frågeställningar som kan väckas från en radikal politisk ståndpunkt. Norska sociologer har skrivit pamfletter och de norska tidningarnas kultursidor innehåller, i högre grad än andra nordiska tidningar, artiklar av sociologer. Placeringen av norska sociologer i samhällets väsentliga organ har fortskridit som om den dirigerades, inte av en akademisk fackförening, utan från en effektiv underjordisk rörelse. Under en mångfald av täckmantlar, varierande från kriminologi till fredsforskning, har sociologerna börjat infiltrera byråer och organisationer.

Av detta vill jag inte ge intrycket att allt är väl beställt i frågan om sociologins avnämning i Sverige. Dess plats i den offentliga planeringsverk-

samheten inbjuder till ett flertal frågetecken som måste förstås utifrån historiska synpunkter. Å ena sidan har forskning knuten till de offentliga utredningarna varit några av den svenska socialvetenskapens höjdpunkter. Man tänker på forskningsavsnitten i Emigrationsutredningen (Gustaf Sundbärg), Arbetslöshetsutredningen (Dag Hammarskjöld), Familjeberedningen (Tage Erlander), Universitetsutredningen (Torgny Segerstedt) och så vidare. Å andra sidan är det uppenbart att den i utlandet så vanliga uppfattningen att sociologer haft en nyckelroll i utformningen av det svenska välfärdssamhället är helt missvisande.

Någon genomgripande analys av det svenska välfärdssamhällets framväxt på 1930-talet har ännu inte gjorts. Man kan emellertid föreställa sig att ett huvudresultat av en dylik analys skulle ge vid handen att de välfärdsprogram som uppgjordes av de första socialdemokratiska politiker som uppnådde verkställande makt (Per Albin Hansson, Gustav Möller och deras medarbetare) formulerades mot bakgrunden av deras egna erfarenheter under barn- och ungdomsår. Deras önskan var att skapa för var och en av »de sina», vad varje framgångsrik familjemedlem skapar för sina anhöriga: trygghet för de gamla, framtidsmöjligheter för de unga och välstånd för samtliga. Deras familjehumanitära värderingar är uppenbara i att socialbidrag ges vid extra påfrestningar i individens livscykel; staten träder in, som den rike och mäktige onkeln, med stöd när familjen bildas, när barnen föds, vid arbetslöshet, när änkeståndet inträder eller pensionsåldern uppnås. När bidrag lagfästes som hjälp i sådana familjekriser motiverades de inte av socialistiska eller marxistiska tankegångar; ej heller med hjälp av social forskning. Dessa politiker visste av personlig erfarenhet vad som behövdes, och när den politiska demokratien gav dem medlen var det naturligt för dem att ombesörja vad som var nödvändigt. Som bekant kallade de inte sin skapelse »det socialistiska paradiset» ej heller »det socialvetenskapliga samhället» utan »folkhemmet», en adekvat benämning på ett samhälle i vilket staten handlar i enlighet med de värderingar som utmärker en humanitär storfamilj.

Samhällsvetenskapliga inspirationer till välfärdsprogrammen utformades främst inom den s. k. stockholmsskolan av nationalekonomi. Ett i vida kretsar diskuterat bidrag kom från Gunnar och Alva Myrdal med deras bok *Kris i befolkningsfrågan*. Genom att sätta samman kraven på välfärdsåtgärder med det starka behovet på 1930-talet att öka födelsetalet gav de en legitimationsgrund för vad socialdemokraterna önskade och

försäkrade sig samtidigt om liberalt och konservativt stöd. Även den mest konservative kunde stödja åtgärder som skulle sörja för att en tillräckligt stor befolkning fanns för industrins och krigsmaktens behov! Bl. a. av denna anledning lanserades den svenska välfärdsstaten på basis av politisk enighet. På grund av denna samstämmighet mellan politiska vänster- och högerriktningar reducerades behovet av social forskning; politisk aktion kunde vidtagas utan fördröjande enighetsskapande forskning.

Efter kriget, när arbetet på skapandet av den svenska välfärdsstaten återupptogs, sökte man en roll för social forskning vid planerandet av de nya välfärdsprogrammen. Den första generationen sociologer hade utbildats i början på 50-talet och var beredda att arbeta för statliga utredningar engagerade i planeringsuppgifter. Välfärdsplanerna hade då specialiserats så att endast ett fåtal politiker längre kunde ha en förstahandskunskap om de behov som skulle tillgodoses: hur många riksdagsmän och departementstjänstemän har personligen kännedom om zigenarna, om spridningen av VS, om ungdomsgång, om immigranter? Behovet av socialforskning var därmed uppenbart. Mot slutet av 1950-talet bröts dessutom den politiska samstämmigheten kring välfärdsprogrammen i och med pensionsfrågan. Åtskilliga utredningar anställer nu sociologer för att samla fakta och sammanställa och tolka dessa fakta i en opartisk vetenskaplig anda, så att enighet kan skapas åtminstone kring diagnosen av problemen. I allmänhet gör socialforskarna sina uppdragskartläggningar samtidigt som utredningen sitter och värderar gammal praxis och formulerar ny politik. Det finns ännu endast få exempel på att socialforskningen påverkar de politiska rekommendationerna. I ett par fall antyder informerat skvaller att de politiska rekommendationerna var klara före eller vid samma tidpunkt som forskningsresultaten. Man söker alltså fortfarande efter hur man bäst skall anpassa den sociala forskningen till svenskt planerings- och beslutsmaskineri.

Sociologins bidrag till den framtida välfärdspolitiken är emellertid ingalunda något självklart. Den svenska socialpolitiken har hittills bibehållit det konventionella sambandet mellan å ena sidan en persons levnadsstandard och å andra sidan de pengar han får från sitt arbete. Bidrag utbetalas sålunda när förmågan att tjäna av olika anledningar är nedsatt. Detta anses så självklart att det är svårt för en svensk att tänka sig alternativ. Om man emellertid slutar att betrakta det som en naturnödvändighet att pengar till konsumtion normalt skall komma från lön från arbete, så blir

en annan utformning av socialpolitiken möjlig. I det automationens samhälle, som av allt att döma står för dörren, blir tillfällena till arbete mot lön mindre, medan kraven på konsumtion bibehålls eller ökas. (En ökning i konsumtionen torde — jämte en ökning av exporten — vara nödvändig för näringslivets utveckling mot större produktion och nationalrikedom). I ett sådant samhälle blir kanalen mellan medel från lön och medel till konsumtion förmodligen alltför trång. I den situationen kan sociala bidrag inte längre effektivt slussas ut via de gamla värderingsgrunderna. Socialbidragen blir då konsumtionsbidrag, och som sådana blir de medel i konjunkturpolitiken. Socialpolitiken i ett sådant samhälle blir i stor utsträckning ett problem vars optimala lösning blir en uppgift för ekonomer snarare än sociologer.

III

Olika städer runt om i världen liknar i mångt och mycket varandra. Hotellen, palatsen, varuhusen, katedralerna, de zoologiska trädgårdarna och nattklubbarna kunde flyttas från en stad till en annan, utan att resenärerna skulle lägga märke till någon större skillnad. Det tillkommer emellertid den ambitiöse turisten att finna en stads egenheter, att finna det som är unikt för den: somliga florentinska byggnadsverk i sten liknar ingenting annat; det gamla spanska slottet i Santo Domingo, basen varifrån conquistadorerna erövrade Sydamerika, har ingen motsvarighet någon annanstans. Omständigheterna har gjort det lätt för mig att se på min hemstad både med en främlings kritiska och nyfikna ögon och med den inföddes tillgivenhet. Som utländsk turist vill jag veta vad som är anmärkningsvärt och unikt hos denna plats. Som infödd vill jag känna stolthet över den. Mot bakgrunden av denna kritiska tillgivenhet är jag inte nöjd med att den nordiska sociologin liknar just ett hotell i den internationella stilen. Dess enda särmärke är att den förlitar sig på en ren och sval *Scandinavian design*, på det filosofiska hårddata-programmet för samhällsvetenskaperna. Ändå uppvisar det nordiska samhället ett flertal egenskaper som på ett unikt sätt är i takt med viktiga sociala utvecklingstendenser i samtiden. En provosten för vår sociologi är helt enkelt hur många sådana speciella egenskaper den finner och hur väl den undersöker

dem. Så kan man formulera en uppfordran till nordisk sociologi, när man ser den från internationell sociologisk synvinkel.

I västvärldens historia har ibland händelser i ett land signalerat vad som skulle komma att hända i andra länder många år senare. Så till exempel förbådade upprättandet av oberoende och demokrati i Förenta Staterna vad som skulle ske mer än hundra år senare i Europa och i Europas kolonier. Såsom Lipset har visat i sin bok *The First New Nation* kan de första 30 eller 40 åren av amerikanskt oberoende, sedda från detta speciella perspektiv, betraktas som ett slags guide till de nya nationernas historia i Afrika och Asien idag. En nationell karismatisk hjälte — en Washington — framträder och binder folket till sig genom personlig lojalitet, så stark att lagen kan brytas och den koloniala ordningen förkastas. En demokratisk konstitution upprättas, men medborgarrätten är inte fullständig och medborgarnas frihet är kringskuren. En neutral utrikespolitik utvecklas, vilken spelar ut stormakterna mot varandra. Stora ansträngningar görs för att trygga hjälpen från utlandet. Regeringsorgan omhändertar den ekonomiska utvecklingen genom offentliga anslag och investeringar. Den gamla samhällsordningen, vari en persons ställning bestämdes av familj och jordinnehav, ersätts av en ny som baserar sig på människornas prestationer och på industriella varor. Riskerna för politisk splittring, instabilitet och inbördeskrig är överhängande. Vid större mognad uppkommer — åtminstone i Nordamerika — en stabil demokrati och stora intresseorganisationer, enskilda och allmänna, uppnår ett obestridligt inflytande.

Sådan var Förenta Staternas historia under dess första årtionden och sådan är de nya nationernas historia idag. I begynnelsen var Förenta Staterna ett avlägset och rätt betydelselöst land på världskartan; icke desto mindre föregick den med ett exempel som skulle upprepas på många andra håll. Det unga Amerika var ganska isolerat från europeiska krig och det var välmående och välutbildat. Idéer och tendenser, som i Europa och i dess kolonier gång på gång motverkades av andra krafter, fick här fritt spelrum. Sålunda föregick Amerika, långt innan det blev en världsmakt, med att utveckla en samhällsstruktur som för resten av världen föreföll radikal och främmande, men som i sinom tid i sina huvuddrag skulle avbildas i ett stort antal andra länder. Hegel kallade det unga Amerika för »morgondagens land» och åtminstone i denna fråga fick han rätt (fastän, som vi vet, på felaktiga grunder). Det unga Amerika var verk-

ligen en modell för den övriga världen, och Amerika visste det och var stolt över det. Den sociolog som förstod något av detta och som skrev om det, Alexis de Tocqueville, räknas med rätta till de stora.

När man ser sig omkring i världen idag efter ett morgondagens land, dras ens uppmärksamhet omedelbart till de nordiska länderna, särskilt till Sverige. Här har en kombination av omständigheter, vilken också innefattar isolering från världskrig, relativt välstånd och stor kunnighet i vetenskap, frambringat drag i samhällsstrukturen, vilka förebådar vad som komma skall i andra utvecklade länder. Tendenserna finns förvisso också i andra länder, men i Skandinavien har de funnits längre och under mera gynnsamma omständigheter. Nordisk sociologi kommer att bedömas som fullgod, om den undersöker och förklarar dessa tendenser, och den kommer att bedömas som ett misslyckande — trots dess stora formellt vetenskapliga förtjänster — om den underlåter att dra fördel av sin unika ställning. Så är utmaningen beskaffad, det eldprov som vår sociologi ännu inte genomgått.

Två problemkomplex må illustrera uppgiften.

IV

Den västerländska civilisationen har två framträdande teman, vilka båda grundligt genomsyrar Skandinavien: det rationalistiska temat och det humanitära temat. Nazisternas nederlag avgjorde igen deras överlägsenhet, ty Hitler inkarnerade oförnuftet och föraktet för mänsklig värdighet. Rationalisterna (som i Sverige ibland kallas för »kulturradikaler») har uppnått en viss dominans i åsiktsklimatet. En gudfruktig svensk skäms ofta över att erkänna sin tro på Gud, medan en rationalistisk svensk inte skäms ett dugg över att erkänna sin tro på Förnuftet. Uttryck för irrationalitet, varierande från Kyrkans officiella doktrin om helvetet till den privata mystiken i Hammarskjölds dagböcker, betraktas ofta med misstänksamhet. Rationalisterna har mycket att säga till om beträffande innehållet i radions och televisionens program och de kontrollerar ledaravdelningarna och kultursidorna i de stora dagstidningarna. Rationalisterna har förvandlat politiska debatter till seminarier i ekonomi, statskunskap och sociologi, debatter mellan rationella experter. De lösningar som före-

slås utgör tillämpad samhällsvetenskap. Den typen av politiker som engagerar sig i folkliga och tumultuariska valkampanjer har försvunnit; inträder rationalisten med sin portfölj med statistik och forskningsrapporter och med sin akademiska examen. På samma sätt blir den djärva, intuitivt handlande affärsföretagaren ersatt av experter på planerad och programmerad expansion. Och Kyrkans män som hänger sig åt den heliga mystiken ersätts av sådana Kyrkans män som behandlar Kristendomen som en rationell, eller åtminstone förständig, arbetsritning för det goda livet i det goda samhället. I denna situation förekommer naturligtvis många appeller till den sociologiska vetenskapen.

Det andra stora temat i den västerländska civilisationen, för vilket Skandinavien går i spetsen, är det humanitära temat. Dess rötter återfinns inte bara i antikens Grekland utan också i antikens Palestina. Det är en oberoende tradition i vår civilisation; det är inte en följd av vår rationalism. Det finns litet eller ingenting i rationalismen som nödvändigtvis föranleder oss att ta hand om de själsligt sjuka, de missbildade och invaliderna, ingenting som talar för medicinsk hjälp åt de gamla och förlängning av de senilas liv, ingenting som tvingar oss att säkerställa att ett barn som fötts av olämpliga, imbecilla föräldrar skall ges lika mycket vård som andra barn.

Det finns, naturligtvis, varianter av barmhärtighet i alla kända samhällen, men endast den västerländska civilisationen har utvecklat en konsekvent omsorg om varje människas värdighet och en konsekvent omvårdnad av alla och envar. Det sägs att det humanitära draget i västvärldens historia står i stor skuld till Kristendomen. Men dess mest genomförda manifestation har åstadkommit av vänstersinnade i en sekulariserad stat, vilka ofta arbetat i opposition mot Kyrkans ämbetsmän. Kanske är det så att en välfärdsstat inte kan blomstra annorstädes än i en civilisation där värdet av kärlek till nästan och av välgörenhet har predikats under generationer. Likväl är det främst de ljumma troende som i Skandinavien har befast det humanitära temat.

De humanitära dragen i de skandinaviska samhällena är välkända. Vi har, särskilt i Sverige, en situation där kriget mot fattigdomen har vunnits, där städernas rehabilitering är ett faktum, medborgarnas frihet är garanterad i lagen och de facto, medicinsk vård för de gamla, ja för alla, kan erhållas mot endast nominella arvoden, utbildningen är kostnadsfri upp till doktorsgraden, och varje duglig ungdom får underhåll för högre

utbildning, mindre bemedlade nygifta beviljas statliga lån för sin bosättning, varje havande mor får vård och familjerna automatiskt erhåller barnbidrag, husmödrar beviljas semester på avstånd från det dagliga hushållsarbetet och barnen, ingen lider nöd på grund av förlust av arbetsförmågan, och så vidare, och så vidare. Denna vård och hjälp är inte beroende av barmhärtiga rika mäns och kvinnors nycker, inte beroende av en ödmjuk och from attityd hos mottagaren, inte beroende av övertalningsförmågan hos hans anhållan om hjälp. Vården och hjälpen ges honom som en rättighet, en rättighet som är lika fast som hans rättighet att rösta eller hans rättighet till ägodelar. De ges utan åtskillnad till goda och dåliga, till vänskapliga och anstötliga, enligt förutbestämda sätt och i förutbestämda mängder. Mycket återstår naturligtvis att göra: det finns minoriteter med ouppfyllda behov av ett välfärdsminimum och den olösta bostadsfrågan irriterar majoriteten. Men från internationell synvinkel är bilden klar. Sverige har organiserat det humanitära programmet uppifrån och ned såsom ingen annan del av världen.

Men sociologer och andra samhällsvetare har, som sagt, haft litet att göra med skapandet av dessa välfärdsprogram. Inte heller har de studerat hur programmen fungerar i praktiken. De innehar inte några högre ställningar i administrationen för programmen. Till yttermera visso har inte det fascinerande problemområde där rationalismen och det humanitära temat korsar varandra, strider med och/eller understödjer varandra blivit studerat; ingen sociolog har ens börjat formulera de problemen. Var i världen skulle detta kunna studeras bättre än i Sverige? Om inte en förändring snart inträffar, så kommer framtidens historiker att känna sig i hög grad svikna av de samtida skandinaviska sociologerna, vilka underlät att uppteckna de stora utvecklingstendenser som pågick under näsan på dem medan de kopierade amerikanska attitydskalor och läste böcker om social struktur i Afrika.

V

Det finns många sätt på vilka Skandinavien är unikt, sätt som är av intresse inte enbart för den framtida historikern utan också för den samtida sociologiska teoretikern. För tillfället är det tillräckligt att illustrera endast ett förhållande, vilket är ett verkligt kännetecken för det överutvecklade samhället och värt allvarlig sociologisk uppmärksamhet.

En av de tidigaste och bästa sociologiska avhandlingarna om samhällets modernisering är Henry Sumner Maines *Ancient Law*, publicerad år 1861. Den beskriver moderniseringens huvudlinje som en utveckling »från status till kontrakt». I underutvecklade samhällen är människans upplevelser och öde förutbestämda av tillskrivna status: hennes födelse och andra händelser som ligger utanför hennes kontroll. Folkstammarnas Afrika, det kastdominerade Indien, lika väl som det feodala Europa, beskrivs sålunda som statusdominerade, dvs. underutvecklade, samhällen. Dessa tillskrivna status bestämmer nästan alla aktiviteter och medlemskap, vare sig religiösa eller sekulära, innefattande yrkesarbete, affärsförbindelser, äktenskapspartner, hem, livsstil och makt och inflytande i det större samfundet. Moderniseringen av ett samhälle består, enligt Maine, i att man låter ett ständigt ökande antal handlingar och livsförlopp vara beroende av fritt ingångna kontrakt snarare än av förutbestämda status. I ett utvecklat samhälle kan individen själv bestämma och träffa överenskommelser om sitt inträde i en kyrka, i ett yrke, i ett handelsavtal, i ett äktenskap, i ett grannskap, i en politisk rörelse, och så vidare. Moderniseringen består sålunda i att man lättar på statusrestriktionerna och öppnar möjligheter för kontrakt.

Skandinavien historia från napoleonkrigen till nutiden är i stor utsträckning en historia om utvecklingen från status till kontrakt, i likhet med vilket som helst annat avancerat lands historia. Utvecklingen började ganska sent och släpade i själva verket efter utvecklingen i många utvecklade länder, särskilt i Förenta Staterna, om man mäter denna med sådana indikationer som fria handelslagar, utvidgning av rösträtten, kvinnornas rättighet att inneha och ärva egendom, och så vidare. När förvandlingen en gång begynt var den emellertid snabb. Visst är det ett faktum att vissa drag av den gamla statusordningen fortfarande kvarstår: i Danmark, Norge och Sverige har man hov och kungar och i Sverige finns det rentav ett fåtal fideikomisser som grundar sig på förstfödsrätt. Och vissa former av socialt umgänge visar tydliga rester av den gamla statusordningen; personligt tilltal, formella hälsningar och avskedstaganden visar ännu ekon från ett feodalt förflutet. Egendomligt nog förekommer detta också i Norge, ett land som aldrig haft en egen adel. Men detta är bara yttre sken. Därunder igenkänner vi ett kontraktssamhälle.

I många avseenden har avskaffandet av statusberoendet gått längre i Skandinavien än i Förenta Staterna: rätten att upplösa äktenskap genom

mannens och hustruns ömsesidiga överenskommelse har förelegat i flera årtionden, en nyinstiftad lag garanterar kvinnorna rätten att bibehålla sitt flicknamn som gifta. Aktenskapskontraktet avkläds, med andra ord, kvarlevorna av patriarkaliska statushänsyn och det kan, i likhet med andra kontrakt, förklaras ogiltigt genom ömsesidigt samtycke av parterna. Även den omtalade sexuella friheten kan ses som en illustration till hur statusinskränkningar ger vika till förmån för mera fritt ingångna förbindelser.

Skandinavien har löpt linan ut från status till kontrakt och uppvisar nu några mycket intressanta symptom på ett post-kontraktsenligt eller överutvecklat samhälle.

I sin bok *Legal Values in Modern Sweden* har Folke Schmidt och Stig Strömholm visat hur svensk avtalsrätt har brutit både med den anglosaxiska och den kontinentala traditionen. I dessa länder är ett kontraktsanbud giltigt, generellt sett, endast under särskilda omständigheter; om det förses med sigill, om det inbegriper utväxlandet av en symbolisk avgift vid under-tecknandet, och så vidare. Enligt svensk lag kan man inte återta ett kontraktsanbud. Detta ger, naturligtvis, köparen av varor och tjänster ett extra skydd. Vidare anser sig svenska domstolar fullt berättigade att ändra hårda och till synes orättmätiga avtal, även om de har undertecknats och verkställts på erforderligt sätt. Om kontraktsbrott förorsakar skada för en av parterna, tillåtes domstolarna av lagen om skadestånd att fördela ansvaret mellan alla parter och att fördela skadorna mellan dem; de behöver inte döma ena parten skyldig och den andra parten oskyldig. På en mångfald smärre sätt säkerställer man sålunda att kontraktsfriheten begränsas av humanitära överväganden. Även på områden där ingen lagstiftning existerar har det uppstått informella normer som hindrar avtal att förorsaka oskäligen lidanden.

Men de viktigaste jämkningarna av kontraktsbestämmelserna har gett frivilliga sammanslutningar rätten att sluta avtal som är bindande för deras medlemmar. Före och efter första världskriget erkände och genomdrev svenska domstolar kollektiva avtal och 1929 inledde en särskild Arbetsdomstol sin verksamhet med att tolka och genomdriva kollektiva överenskommelser. Den svenska arbetsmarknaden är självstyrande; hela landet omfattande kollektivavtal ingås mellan LO och SAF och dessa kan genomdrivas i Arbetsdomstolen. Frånsett att den tillhandahåller domstolstjänster och medlarservice håller sig staten ur vägen. Den enskilde arbe-

taren och den enskilde arbetsgivaren måste foga sig efter det ingångna avtalet. Vissa effektiva rättigheter att förhandla om och kontrollera sitt eget öde har sålunda frångått individen och tillfaller i stället de organisationer han tillhör. Likartade tendenser, ehuru mindre formella och kodifierade, kan iakttas beträffande jordbrukargrupper, konsumentkooperativa sammanslutningar och för andra frivilliga organisationer, till och med för så esoteriska samfund som för en författarförening, ett akademikerförbund, ett kyrkosamfund. Även dessa grupper ingår bindande avtal på sina medlemmars vägnar. Ibland är den andra kontraktsparten en arbetsgivare, ibland är det staten själv som uppträder som medborgaren för något välfärdsprogram.

Ett gammaldags avtal åstadkoms genom att man gick runt och hörde sig för om den bästa given och genom konkurrens mellan olika anbud. Avtal som ingås av stora mäktiga organisationer, vilka handlar på sina medlemmars vägnar, kan inte vara beskaffade på det sättet: inbördes solidaritet mellan köpsläende parter begränsar konkurrensen. En situation, där den segrande tar allt och förloraren ingenting får, är orimlig för både vinnare och förlorare. Vinster som skördats av organisatoriska avtal tenderar sålunda att fördelas tämligen lika, oberoende av vad den enskilde gjort sig förtjänt av och oberoende av hans ansträngningar.

Organisationer som besitter dylika rättigheter har ett beaktansvärt inflytande. I mycket stor utsträckning beror medborgarens politiska inflytande och ekonomiska möjligheter på vilka sammanslutningar han tillhör. Denna nya samhällsordning är emellertid inte riktigt densamma som det förflutnas feudala ordning, vari en människas status såsom adelsman, bonde eller borgare bestämde hennes livscykel; utvecklingen från status till kontrakt har inte omkastats. Även om starka krafter verkar för kollektiv och obligatorisk anslutning till de stora organisationerna, så är medborgaren ändå fri att lämna dem, någonting som inte var möjligt beträffande de feudala stånden.

Viktigare är att företagsamhet och konkurrens inte har gått förlorade vid denna omvandling. Det förekommer mycket konkurrens i skolväsendet, mellan stålverken, pappersfabrikerna och de andra industrierna och inom detaljhandlarnas, akademikernas och politikernas kretsar. Förändringen ligger i detta: konkurrenterna behöver inte riskera att stå för de allra värsta följderna av ett nederlag. Ett system har utvecklats vari man ännu kan förvänta både stora och små vinster, men vari man kan göra

endast små förluster. Den svenska pensionsreformen som genomfördes för några år sedan betecknar den förhärskande andan: Varje medborgare garanteras en årlig ålderspension som belöper sig till omkring sextio procent av hans genomsnittliga inkomster under hans tio bästa arbetsår. Genom att dra sig tillbaka från arbetsmarknaden förlorar han visserligen en del av sin inkomst, men aldrig mera än fyrtio procent av vad han förtjänade under sina bästa år. Man tillhandahåller sålunda en grund genom vilken han inte kan falla. En grund av ett annat slag utgörs av det stora antal befattningar, både statliga och privata, som är på livstid. I dessa befattningar är ens anställning säkerställd, men avancemanget beror på hur man sköter sig. Båda dessa exempel uppvisar en egendomlig blandning av status och kontrakt: en människas ställning är tryggad, såsom i det feudala samhället, men han kan tävla om bättre kontrakt, såsom i det utvecklade samhället. Detta slag av »återförsäkrat kontrakt» kommer, tror jag, att vara mycket karakteristiskt för morgondagens samhälle.

När det unga Amerika var framtidens samhälle förkunnade det människans oförytterliga rätt att eftersträva lycka. Detta var en verkligt revolutionär princip, när den förhärskande övertygelsen i världen var att människan måste förbli vid den läst som tilldelats henne. De nordiska nationerna bekräftar rätten att eftersträva lycka men tillfogar en andra lika revolutionär föreställning; den lycka vi vinner skall aldrig få tagas ifrån oss. Men var dröjer den skandinaviska de Tocqueville, som skall genomtränga detta tema och klargöra det för världen?

Sammanfattningsvis kan sägas att nordisk sociologi verkar ganska likriktad mot hårddata, när man jämför den med det breda intellektuella spektrum som internationell sociologi uppvisar. Sociologin i Sverige har emellertid spritts på institutionella vägar, genom statsmakternas beslut och genom lagligt fackföreningstryck. Sociologin i Norge har spritts på publicitetens vägar, genom en intellektuell subkultur och genom politisk radikalism. Finsk sociologi har seglat längs en behaglig kurs mellan dessa alternativ och i Danmark har man kanske inte bedrivit tillräckligt mycket sociologi för att ha något allvarigare bekymmer för frågan. Även om sociologerna i de nordiska länderna har ett likartat intellektuellt sätt att närma sig sitt fält, så har de sålunda dock inpassat sina egna roller i det större samhället på helt olikartade sätt. Rent allmänt har de emellertid varit onödigt

beroende av utländska, särskilt amerikanska, förebilder och de har underlåtit att studera de unika och långt framskridna aspekterna av deras egna samhällen.

Denna uppsats kombinerar tre föredrag om nordisk sociologi och om det nordiska samhället, ett hållet vid Columbia University i april 1963, ett vid ett nordiskt sociologmöte i Oslo i maj 1965 och ett vid Washington State University i oktober 1965.

Ursprungligen publicerad i
Sociologisk Forskning nr. 3 1990

Om undran inför sociologerna

Walter Korpi

Om undran inför sociologerna*

WALTER KORPI

Institutet för social forskning och Sociologiska institutionen, Stockholm

ABSTRACT

Sociology of everyday life aided by participant observation indicates that in the lifeworld, sociologists of today can be classified into a fivefold typology (from the highest to the lowest):

1. Pegasus (such as Bordieu, Foucault and Habermas)
2. Pegasus-groomers
3. Tree-huggers
4. Stump-sitters
5. Moles.

The paper analyses the styles of life, letters, and work of these different types as well as their impact on the progress of sociology.

För mycket länge sedan skrev Carl von Linné *Om undran inför naturen*. För inte så länge sedan gav Johan Asplund ut boken *Om undran inför samhället*. Jag har bestämt mig för att här tala om min undran inför sociologerna. Jag inordnar mig därmed i en vördnadsbjudande tradition men gör det med begränsade ambitioner. Jag skall varken behandla naturen eller samhället som helheter utan bara en begränsad del, möjligen en naturlig del, av samhället, nämligen sociologerna. Därmed avstår jag från att försöka klättra upp på jättarnas skuldror. Det jag därigenom förlorar i höjd hoppas jag att – inför det här auditoriet – kunna vinna i relevans.

Jag skall alltså här ge en vardagssociologisk analys av svenska och i tillämpliga delar internationella sociologer och sociologi inför 1990-talet. Därvid skall jag försöka att vara saklig, dvs jag strävar att skilja mellan sak och person. I en liten disciplin blir detta dock svårt eftersom det här sitter en person på varje sak.

Sociologer och inte minst vardagssociologer arbetar ju ofta med typologier för att sortera verkligheten. En typologi bör av olika skäl helst ha tre, eventuellt sju fack. Jag har här fastnat i ett obehagligt mellanläge eftersom det just nu ser ut att finnas fem grundtyper av sociologer.

Vid en vardagssociologisk okulärbesiktning sönderfaller nämligen sociologerna i världen just nu i följande fem grundtyper, från den högsta till den lägsta:

1. *Pegaser*
2. *Pegasryktare*
3. *Trädkramare*
4. *Stubbsittare*
5. *Mullvadar*

Jag skall här börja med att behandla de två högsta grundtyperna.

Pegaser

Pegaser är som ni förstår delvis överjordiska varelser. De rör sig på en annan nivå än vi andra. Till skillnad från oss vanliga sociologer kan pegasen, den sociologiska vinghästen, lättta från den svårförklarliga, prosaiska verkligheten och uppnå högre höjder. Pegasen kännetecknas av att han (det finns nästan bara pegaser av hankön) har tagit (för att citera den talande titeln på ett ännu opublicerat bokmanus av Bo Eneroth 1987) *Språnget ut i kaos*.

Som ni vet är pegaser sällsynta. Mina komparativa studier av 18 OECD-länder har också visat att pegaserna är mycket ojämnt fördelade mellan länderna. *Pegaskvoten*, PQ, enligt formeln

$$PQ = (\text{antalet pegaser/antalet sociologer}) \times 1000$$

är låg i USA. Också i Storbritannien är det ont om pegaser.

Däremot är pegaskvoten påtagligt högre på den europeiska kontinenten. Den är särskilt hög i Frankrike och Tyskland. Där finns – eller har funnits – de nu mest berömda och högtflygande pegaserna. Om man skall namnge de mest kända blir det bl a följande: Bordieu, Foucault, Derrida, Habermas och Luhmann. Men pegaserna är faktiskt så rara att det t ex i Sverige inte finns någon inhemsk sociologisk pegas, i varje fall inte ännu. Däremot finns det här hos oss några som möjligen är förstadier till pegaser, s k *pegasremonter*. Bland dessa är Johan Asplund och Lorens Lyttkens, fast på olika sätt, de mest försigkomna. I vårt västra grannland övar sig Dag Østerberg i konsten att kasta sig ut från sociologins Trollvegg.

Pegasens sociologiska funktion är att för oss, som i likhet med Ferlins luffare fortfarande ”halkar omkring i vägarnas grus”, liksom i fosforbelysning ge en glimt av tingens ordning, lysa ned på oss så att vi åtminstone kan ana De Stora Sammanhangen. Den vanlige sociologen står därför i ungefär samma relation till pegasen som psalmförfattaren till Herren: ”... dit mitt öga icke når min ömma bön sig tränge. Din blick osägligt innerlig skall dela skyn och hinna mig.”

Pegasryktare

Genom sin höga position kommer pegaserna att också i ett annat avseende likna Herren – även pegasernas vägar är nämligen outrannsake-liga, eller i varje fall näst intill. Men turligt nog för oss vanliga sociologer har det uppkommit förbindande länkar mellan oss och pegaserna. Dessa länkar är pegasryktarna. Pegasryktarna har vigt sig åt uppgiften att vårda och uttolka pegaserna. Till skillnad från pegaserna är pegasryktarna lika ofta av kvinnligt som av manligt kön.

Pegaserna far fram så högt och med en så stor hastighet att vi i allmänhet bara kan se svansen av dem, och spillningen som faller ned. Tack vare den får vi ändå del av pegasernas viktigaste produkter. På det som faller ned kan vi nämligen stava oss till nyckelbegreppen, till kodorden:

Habitus,
Modernitet,
Legitimitet,
osv.

Ofta förekommer också kodorden med prefixet *post-*, alltså

Postmodernitet
Poststrukturalism
Postosv.

Märkligt nog är det däremot mycket ont om kodord med prefixet *pre-*. Vi lever alltså inte i en Pre-modern period utan i en Post-d:o. Nyckelorden öppnar alltså inte fram mot någon futuristisk osäkerhet. I stället har de en historisk, tillbakablickande kvalitet.

Prefixet *post-* ger oss en känsla av att det finns vad man nästan skulle kunna kalla korrespondens mellan det som varit och det som kommer. Det skapar en atmosfär av utveckling, nästan av evighet. Viktor Rydberg beskrev det så här: "Ur nattomhöljda tider emot ett mål fördolt för dig du skrider, o mänsklighet, din ökenstig". I sin uppsats i *Den Sociologiska Fantasin* uttrycker Mats Beronius (1987:68) samma känsla på ett mera sakligt sätt: "Vi lämnar, guidade av Foucault, den strukturalistiska epoken och går över i den poststrukturalistiska". Nu har mänskligheten alltså fått en handledare på ökenstigen från den nattomhöljda strukturalismen.

En följd av pegasernas framfart är att deras svansar kommer i ordning, trasslar till sig. Eftersom den vanlige sociologen vanligen bara hinner se pegasen bakifrån blir trasslet i svansen problematiskt. Det blir svårt att följa tanketrådarna hos pegasen. Men pegasryktarna har utvecklat ett redskap för att reda ut trassliga pegassvansar. Det redskapet kallas *diskurs*. Pegasryktarnas viktigaste uppgift är att med ett intensivt

bruk av sina diskurser reda ut trasslet i pegasernas svansar och att alltså klargöra dem för oss andra.

Som framgått är pegasernas ord centrala för deras verksamhet. Beronius (1987:67) har träffande uttryckt det så att de försöker ”*tillägna sig världen genom orden*”. Nu är det uppenbarligen så, beklagligt nog för oss, att det främst är orden i de franska och tyska språken som kan användas för att tillägna sig världen. Och det kan ju var och en begripa att med svenska ord kommer man inte så långt på den vägen. Min hypotes är att dessa skillnader i språkens inneboende tillägnelsestyrka kan förklara PQ:s variationer mellan OECD-länderna.

Men skillnader i ordens makt blir problematiska för dem som har att till de svagare språken överföra och på dessa språk diskutera pegasernas världstillägnelseord. Jag kan illustrera detta med ett enkelt vardags-sociologiskt exempel när det gäller översättning till svenska från ett språk, amerikanskan, som ju inte alls är lika stark som franskan eller tyskan. Ta begreppet *T-shirt*. Det får ju en helt annan innebörd om man helt enkelt översätter detta begrepp med det svenska ordet *T-tröja*. Hur mycket svårare blir det då inte när man från franskan och tyskan skall överföra de viktiga, tillägnande nyckelorden till det svaga svenska språket.

Man har inom pegasryktarkåren löst detta dilemma med att sätta de svenska motsvarigheterna till nyckelorden inom enkla citationstecken. I mitt exempel skulle man alltså i stället för *T-tröja* skriva '*T-tröja*' för att antyda att man egentligen talar om en *T-shirt*. Konkist skulle detta kunna uttryckas på följande sätt:

T-shirt = '*T-tröja*' ≠ T-tröja

Hos tex Beronius (1987) kan man hitta upp till ett tjugotal sådana nyckelordsmarkeringar per sida, tex 'ting', 'objekt', 'förnuft', 'medicin', osv. Detta hjälper läsaren att förstå att orden egentligen betyder något annat än de ser ut att göra. När Beronius tex sätter presensformen av hjälpverbet vara inom enkla citationstecken visar han därmed att det som 'är' inte är utan 'är'.

Det är givetvis konstitutionellt svårt för pegaser att från sin höga position ägna sig åt den lågt belägna empirin. Det gör därför inte heller pegasryktarna. Däremot kan man hos dem inte sällan finna empiriska generaliseringar. De ger ibland isande insikter om tillståndet i världen. Beronius (1987:67) har tex kommit till följande slutsats: ”Språket själv bär på en ofullständighet, en knapphet; det finns nämligen alltid färre ord än det finns ting som väntar på att bli namngivna”.

Förr i världen brukade begreppet Vetenskap ofta associeras till uttryck som ”tankens klarhet” och ”precision i uttrycken”. Biskop Tegnér hävdade som bekant för länge sedan att ”det dunkla sagda är det dun-

kelt tänkta". En del har menat att detta är en god tumregel också för samhällsforskare.

Men pegasryktarna sätter en bock i kanten på den tegnériska texten. Det dunkelt sagda är i stället det *djupt* tänkta. I en svensk introduktion till Jürgen Habermas' författarskap skriver t ex Margareta Bertilsson och Ron Eyerman (1984:7): "Habermas' stora inflytande både på kontinenten och i anglosaxiska länder beror sannerligen inte på lättillgängligheten i hans texter utan på intentionsdjupet i hans budskap . . . , som ofta utvecklas i långa invecklade argument."

Pegasernas budskap, liksom oraklens och apostlarnas, är alltså opakt och, skulle jag vilja säga, *konvolutiskt*. På samma sätt som de sakkunniga uttolkarna av oraklens uttalanden och apostlarnas skrifter blir också pegasryktarna därför sinsemellan ofta oeniga om vad som är den rätta uttolkningen. Därvid uppträder det som är pegasrykteriets testfråga, nämligen *Frågan Om Det Rätta Avståndet*.

Frågan Om Det Rätta Avståndet kan illustreras med en slagväxling angående den rätta uttolkningen av Foucault mellan en recensent av Foucault och en recensent av recensenten, Sune Sunesson. Sunesson (1987:75) skriver: "I ett svep över lärdoms horisonten kom recensenten in på Foucault, som han tillskrev uppfattningen att 'kunskap reduceras till skilda epistemen, alla betingade av viljan till makt'. . . En dylik sammanfattning är en våldsamt förgrovnings, för att inte säga förfalskning av Foucaults position, som här framstår som en enkel konspirationsteori. Men vår recensent är inte ensam – detta är en vanlig slagordsmässig sammanfattning av Foucaults idéer. Ändå är det inte så lätt att bemöta en sådan formulering, ty Foucaults position liknar *på avstånd* den som ovanstående citat tillskriver honom. Men om man träder *närmare* visar det sig att den snarare är den motsatta" (min kursivering).

Jag har själv mycket stor förståelse för *Frågan Om Det Rätta Avståndet*. Från en kort men lovande karriär i fältskjutning i Norrbotten (som kröntes med ett krets mästerskap i klass D i Kalix) minns jag hur avgörande det var om man ställde in siktet på 100 meter, 150 meter eller 300 meter för om man skulle träffa rätt eller inte. Särskilt när målet var en bunkerspringa och man sköt med oivalammunition räckte det med att ögonmålet slog fel på en 50 meter för att gravitationskraften skulle ställa till med stora besvär.

Men jag har inget minne av att målfigurerna bytte form med avståndet, så att de förvandlades till sina motsatser. Tänk om det som på 150 meters håll verkade vara en bunkerspringa på 75 meters håll kunde bli en halvfigur, en rapporthund eller en brevduva! Sådana förvandlingar och förvriddningar hade vi, som höll på med fältskjutning, bara hört talas om. Det var någonting som kunde hända i Lustiga Huset på Liseberg eller på Tivoli, platser någonstans långt borta söderut, ungefär

på Lunds latitud. Hade det hänt oss något sådant hade vi nog ägnat oss åt något annat. Vi trodde på våra fem sinnen och på Tegnér.

Men *Frågan Om Det Rätta Avståndet* har bäddat för en utvecklad arbetsdelning bland pegasryktarna. Den leder nämligen till en övergång från mekanisk till organisk yrkesrollsdifferentiering baserad på det som Hans Alfredsson och Tage Danielsson har kallat "åsiktskonstnärsskap". Det krävs givetvis avsevärd talang på området när man skall ta ställning till om det man ser är det man ser, eller om det är dess motsats, eller något helt annat.

Ett annat med avståndsfrågan sammanhängande problem är, att när många ryktar samma svans med sin diskurser kan det lätt hända att diskurserna hakar fast sig i varandra, något som försvårar verksamheten. Det finns här alltså tydligt behov av rationellare redskap. Man har nu tagit åtminstone ett steg i den riktningen. I 1980-talets sista nummer av *Sociologisk Forskning* har nämligen Lars G Karlsson (1989) äntligen infört en vidareutveckling av diskursredskapet. Där introduceras, så vitt jag kan se för första gången, den nya modellen som kallas "diskurs om diskursen". Vi kan alltså nu se fram mot såväl effektiviserad som utvidgad verksamhet på området.

Vid de teologiska fakulteterna fördjupar sig docenterna och doktorerna i uttolkningen, exegesen, av De Heliga Skrifterna, av profeternas och apostlarnas verk. Vid de sociologiska institutionerna försjunkar nu många docenter, doktorer och doktorander i uttolkningen av pegasernas *Texter*. Teologin är ju en gammal och respektabel vetenskap. Att sociologin antar likheter med en sådan äldre disciplin får givetvis ses som uttryck för en mognadsprocess.

Men det finns en kvardröjande skillnad mellan teologin och sociologin, som jag tycker är djupt oroande. Medan profeterna och apostlarna, från Jeremias till Johannes, har uttolkats i tvåtusen år eller mer är det en mycket snabb omsättning bland sociologins pegaser. Instabiliteten på den sociologiska pegasnivån är av Uppenbarelsebokens dimensioner.

På de sociologiska pegasernas höga nivå blåser nämligen det som Ulla Bergryd (1987:7) har kallat "cyklisk entusiasm". Denna cykliska entusiasm influerar pegasryktarna. Ungefär som sirocon påverkar syd-européernas sinnesstämning bestämmer den cykliska entusiasmen föremålen för pegasryktarnas höga tankar. Av skäl som bara kan utrönas av dem, som i Karl Vennbergs mening är verkliga tekännare, skiftar pegasryktarnas bevägenhet över tid. Den pegas genom vars svans diskurserna dras idag kan i morgon vara övergiven. Den förgätna pegasens svans tovar då kvickt ihop sig och pegasen förtvinar obegripligt snabbt.

Färiska siffror från SCB:s bibliometriska avdelning visar, att den förväntade återstående medellivslängden för en fullfjädrad pegas inte beräknas vara högre än 3,2 år. Vem minns nu 1970-talets stora pegaser,

som t ex Marcuse, Poulantzas, Althusser eller andra?

Men som ni vet avskyr naturen tomrum, t o m i sociologin. När tiden för hembud för en äldre pegas närmar sig, kommer pegasryktarna att börja intressera sig för någon av pegasremonterna och att pröva deras kvalifikationer. Under intensiv diskursbehandling utrönas då vilka re-
monterers vingämnena som är lämpligast. Pegasconciliet sammanträder sedan. Vi får så småningom genom vit rök från kultursidan i Dagens Nyheter, Res Publica och Bokförlaget Korpen – de har en gemensam informell rökkanal – besked om att en ny pegas har korats.

Om Anna Maria Lenngren vore med när porträtten av pegasryktarna någon gång i framtiden dammas av skulle hon säkert känna igen

*den vittbereste herr(fru) docenten
som kände Varats namn på franska och latin
och förde med sig hem och skänkt sociologin
en popterm ifrån kontinenten . . .*

Mullvadarna

Sociologernas strävan att förbättra din disciplin leder till rörelser i olika led. Medan pegasryktarna ser uppåt söker sig mullvaderna nedåt, inte mot det höga men med det låga. Den biologiska mullvaden söker sin näring genom att i sitt hål på sin kropp genom jorden känna vibrationerna av det omgivande livet. På samma sätt gräver sig den sociologiska mullvaden in bland gräsrotterna, mot det alldagliga, mot vardagen, för att med alla sinnen känna av det omedelbara, det nära livet. Som bekant kom Alice till Underlandet genom ett kaninhål. Vardagssociologen vill genom mullvadshålet komma till en sannare sociologisk värld och ge oss hudnära rapporter från det levande livet.

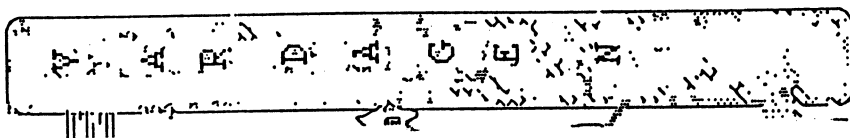
Enligt vad jag har hört om Kuhns beskrivning av paradigmskiftet i vetenskapen spelar läroböckerna där en viktig roll genom att kodifiera de för tillfället rådande paradigmen. Det har nu kommit ut åtminstone två sociologiska läroböcker om det svenska samhället, dels Edmund Dahlströms *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning* från 1959 och Himmelstrands *Sverige*-bok från 1988. Om man skall tro redaktörer och ett par författare i den senare boken är den viktigaste ändringen i det sociologiska paradigmet under dessa trettio år, att medan det fanns tabeller i den äldre läroboken har nu *Vardagen* kommit in i sociologin.

Vad är då en vardagsvetenskap? Finns det t ex någon vardagskemisk vetenskap? Oorganisk vardagskemi = fläckborrtagning? Organisk vardagskemi = hembränning?

Men vardagssociologin då? I det kapitel i *Sverige*-boken, där vardagssociologin introduceras och definieras, finns en god journalistisk beskrivning av torget i Mörbylånga en lördag i slutet av augusti 1987.

Dessutom innehåller kapitlet ett mycket välskrivet kåseri bl a kring peparkaksdoft, Sjösalavals och kontaktannonser. Men där definieras också vardagssociologins föremål, vardagen. Den definieras som ”det som sker *var-dag*” (Löfgren 1988:63). Detta är ju precis och man förstår omedelbart att t ex inte jultomten hör till vardagssociologins forskningsfält.

På sidan 21 i *Sverige*-boken finns en ändå mera klargörande definition av vardagssociologins föremål. Där framträder *Vardagen* helt konkret som en pratbubbla (se *Figur 1*). Detta är en övertygande definition som kort, koncist och entydigt fångar det väsentliga. I sociologisk teori är *Vardagen* en pratbubbla med 3–4 in- och utgångar och ett obestämt innehåll. I Kuhns anda kan vi alltså tolka paradigmskiftet inom sociologin de senaste 30 åren som en övergång från tabell till pratbubbla.

Figur 1. Vardagen enligt Himmelstrand och Svensson (1988:21)

I vardagssociologernas rapporter kan vi ofta se en omvänd dialektisk process, där kvalitet övergår i kvantitet. I stället för en teorilös kvantitativ råempiri i tabellform får vi kvalitativ information, ofta sidvis av obearbetade intervjuvar, som bildar kvantitativt beaktansvärda sociologiska mullvadshögar.

Mullvadshållsociologin blir naturligt nog också en sorts nyckelhållsociologi. Oftast är det då vi i den bildade övre medelklassen som ser in genom nyckelhålen till vardagsrummen i arbetarhushåll, i nya förorter, osv. Visst är det intressant!

Min tolkning blir att vardagssociologin, som vi med ett mera traditionsmättat svenskt språkbruk kan kalla *söckensociologi*, har drivits fram av sociologernas längtan efter liv, att föra in det verkliga livet i sina rapporter, att i sina rapporter återskapa det liv de har erfärut. Många söckensociologer skriver bra och verkar också ha konstnärliga ambitioner.

Om man år 2020, alltså om trettio år, vill försöka uppleva hur vardagen i Sverige kändes under 1990-talets första år, kommer då det nya paradigmet, pratbubblesociologin, att kunna ge ett konkurrenskraftigt underlag för detta? Kan söckensociologerna tävla med den autenticitet som kommer att välla fram ur tidningsläggen från den här tiden? Kan de tävla med rapportboksförfattarna, med de riktiga författarna, med filmare och konstnärer? I likhet med en f d arbetsmarknadsminister, numera poet, kan jag bara önska: ”Lycka till!”

Trädkramare och stubbsittare

Det här leder fram till frågan om var sociologerna skall söka sina förebilder. Skall de försöka att återskapa livet genom levande bilder av människorna som tex Rubens en gång gjorde? Eller skall de i stället genomlysna människan? Skall sociologerna söka sina förebilder hos Rubens eller hos Röntgen? Det är frågan.

Sociologins trädkramare håller på Röntgen. Trädkramarna söker sina problem i skavningen mellan teoriansatserna, belyser dem med goda empiriska data och använder de bäst utvecklade metoderna som underlag för sina slutsatser. För dem är sociologins träd med rötter, stam och krona – med empiri, metod och teori – en enhet som kan användas för att genomlysna samhället.

Ovanför det sociologiska trädets krona ser trädkramarna molnen och pegaserna dra förbi. Kanske kan det falla ned något gödande eller vattnande från skyn? Bredvid trädkramarna finner vi stubbsittarna. De har fällt det sociologiska trädets krona och förvandlar det till råempiriska tändstickor, lika många i varje ask.

Den här okulärbesiktningen leder fram till att de fem grundtyperna av sociologer egentligen går tre skilda vägar. Pegaserna och pegasryktarna sveper fram längs den höga vägen, som börjar på Jesu moders berg och i sin borte ända korsar Vintergatan. Mullvadar och stubbsittare slår följe på den breda vägen, många av de förra dock med en stark dragning mot den höga. Sociologins trädkramare går den smala vägen.

* Artikel byggd på anförandet vid Sveriges Sociologförbunds årsmöte i Gävle den 1 februari 1990.

REFERENSER

- Asplund, J (1970), *Om undran inför samhället*. Lund: Argos.
- Bergryd, U (red) (1987), *Den sociologiska fantasin*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Beronius, M (1987), "Vetandets spel". I Bergryd (1987).
- Bertilsson, M och Eyerman R (1984), 'Introduktion'. I Habermas, J *Den rationella övertygelsen*. Lund: Akademilitteratur.
- Dahlström, E (red) (1959), *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*. Stockholm: Svenska Bokförlaget.
- Eneroth, B (1987), 'Sociala ordningar och social kaos'. I Bergryd (1987).
- Himmelstrand, U och Svensson, G (red) (1988), *Sverige-var dag och struktur*. Stockholm: Norstedts.
- Karlsson, L G (1989), "Berättarstilens dogmatism". *Sociologisk Forskning* 26 (4):18–34.
- von Linné, C (1748), *De curiositate naturali*.
- Löfgren, O (1988), "Vardagskultur och livsform." I Himmelstrand och Svensson (1988).
- Sunesson, S (1987), "Kunskap, makt och verklighet". I Bergryd (1987).

Ursprungligen publicerad i
Sociologisk Forskning nr. 2 1986

Individen, paret och banden mellan generationerna

Rita Liljeström

Individen, paret och banden mellan generationerna

RITA LILJESTRÖM

Sociologiska institutionen, Karl Johansgatan 27 A–B, 414 59 Göteborg

När Sociologisk Forskning kommer ut med ett temanummer om familjen återspeglar detta en faktisk förnyelse av forskningen om familjen. Komparativ och historisk forskning (Goody 1984, Macfarlane 1986, Gaunt 1983) har allt tydligare mejslat fram den nordvästeuropeiska familjens specifika drag:

Parrelationen hustru-make står hos oss i förgrunden, medan det globalt sett är vanligt, att föräldraskapet, härstamningsrelationerna, tillmäts störst betydelse och äktenskapen är underordnade släktgruppens intressen. Så inte i Nordvästeuropa, där befolkningens flertal gift sig av personlig böjelse och det funnits ett ideal om 'vänskap för livet' mellan man och hustru. Tillsammans drev de äktenskapet som ett ekonomiskt företag. Med rådande uppdelning av arbete på kvinno- och mansgöra var hushållet avhängigt av vardera könets initiativ och förmåga.

Den som ville gifta sig fick spara och lägga på hög. Kravet på att paret skulle stå på egna ben ekonomiskt ledde till att äktenskapen ingicks sent. De höga äktenskapsåldrarna bidrog i sin tur till att hålla barnantalet nere. Det heter vidare att kärnfamiljen avgränsade sig som en tämligen självständig enhet gentemot släkten.

Den borgerliga familj, som sedermera skulle framstå som bärare av modernisering (Berger och Berger 1983) och entreprenörskap har sina föregångare i det förnuftiga och förtänksamma paret redan i 1200–1300-talens England (Macfarlane 1986). Långt ifrån att vara en spillra som överlevde den industriella omvandlingen, beskrivs kärnfamiljen idag som en av förutsättningarna och drivkrafterna till den borgerliga revolutionen.

När Bergers besjunger den borgerliga familjen, syftar de på den sentida småborgerlighet som hade sitt ursprung bland handelsmän, hantverkare, bokhållare och skrivare. Denna nya klass skapade det speciella familjeliv som skulle bli normerande också för arbetarklassen.

Bergers m fl försvarar just denna specifika, oöverträffade Familj mot allsköns nya familjeformer. Den skapade en ny barndomsvärld. När hushållet och produktionen skilts åt, blev hemmet arenan för den borgerliga kvinnans civilisatoriska uppgift. Det föll på henne att verka för självkontroll och plikt känsla. Upplysningstidens tro på fostran, förbättring och utveckling omsattes i ansträngningar att förädla barns karaktärer. Den vikt som familjen lade vid barnens fostran omvandlade familjen inifrån

och stärkte dess rationalitet och benägenhet att planera på lång sikt.

Den borgerliga familjen som institution gjorde det möjligt att socialisera individer, som var beredd att ta risker och pröva innovationer i ett samhälle under omvandling. Enligt Bergers, vilade denna Familj på en delikat balans mellan individualism och socialt ansvar, mellan frigörelse och starka lokala band, mellan förvärvssinne och altruism. En institutionellt och individuellt bräcklig balans (s 117), medger de, men avstår från att observera hur de borgerliga dygderna vilar på komplementariteten mellan könen, så att männen fick individuell självständighet, frigörelse och förvärvssinne på sin lott, och kvinnor socialt ansvar, lokala band och altruism på sin.

Kvinnoforskningen har för sin del plockat isär familjen och granskat dess olika beståndsdelar; äktenskap, moderskap och faderskap för sig. De har vidare skilt på familjens betydelse för sina olika medlemmar; kvinnans familj, mannens familj, dotterns och sonens familj. Det blir en empirisk fråga att pröva i vad mån de olika medlemmarnas erfarenheter har en gemensam kärna eller sönderfaller i fyra versioner.

Kvinnoforskningen synar sedan delarna mot bakgrunden av samhällets genus- och generations-system, ty vad är väl kärnfamiljen annat, än den sammanhållande knut med vilken en kvinna och en man länkar samman sina barn i generationernas kedja. Men när knuten inte håller, när parförhållandet brister och nya knutar binder ihop nya släktled aktualiseras frågan om vilka som ingår i familjen.

Den tragiska paradoxen

Det finns i kvinnoforskningen en spänning mellan å ena sidan individualism och jämställdhet och å den andra, omsorg och kollektivism. Det är en tragisk paradox, att grogrunden för kärlek, beroende och altruism, och det historiska förtrycket av kvinnan har samma urhem; familjen (Thorne och Yalom 1983, Morgan 1985).

När folklivsforskaren Lissie Åhström (1986) intervjuar kvinnor i tre led – mormor, mor och dotter – väljer hon som sitt ledtema motsättningen mellan 'att vara och verka som självständig individ, och att vara och verka i gemenskap med andra'. Denna spänning visar sig fruktbar i analysen av de dubbla budskap som kvinnor i borgerliga svenska familjer utsatts för: den egna klassen värderade den uppåtsträvande individen och hyllade samtidigt kvinnlig altruism och förnöjsamhet. Traderingen från mor och dotter inpräntade den inre lagen om självkontroll; dottern skulle lära sig att lägga band på sina egna önskningsar och bli lyhörd för andras behov. Också flickor kunde utbilda sig, men döttrars och söners kunskaper och skolning hade skilda syften. Kvinnors andliga odling blev uppmuntrad, ty mödrars kulturnivå blev samhällets. Medan flickan en dag

kan höja sin familjs bildningsnivå, gör hennes bror karriär.

När Harriet Bjerrum Nielsen (1985) söker en förklaring till varför skolflickor är så snälla och tysta i klassrummets offentlighet, medan utmaningar och samtal pågår mellan pojkar och lärare, hänvisar hon till franska analytikers teorier om en motsättning mellan kärlek och autonomi, om en konflikt som utspelas mellan modern och flickebarnet i en tidig livsfas. Mycket av det modern förnekar hos sig själv, för hon omedvetet över på sin dotter. Flickan lär sig att kärlek endast kan fås till priset av att hon uppger sig själv, sina behov och sin självständighet. Hennes strävan till autonomi bestraffas konsekvent.

Vad som grundlagts är drivkraften för vidare socialisation: den konstanta ångesten för att inte bli älskad om hon hävdar sina egna behov. Flickan lär sig att bara om man ger avkall på sig själv blir man älskad och just därför att hon varit tvungen att uppge så vitala delar av sig själv blir kärleken från en annan en existensbetingelse för henne. Detta leder i sin tur till mindervärdeskänslor: hon älskas inte för det hon är utan för det hon gett avkall på – och det leder igen till omätliga behov av kärlek och erkännande . . . Försakandet av självständighet, autonomi och aktiv sexualitet är förutsättningen för andras kärlek och erkännande. (s87)

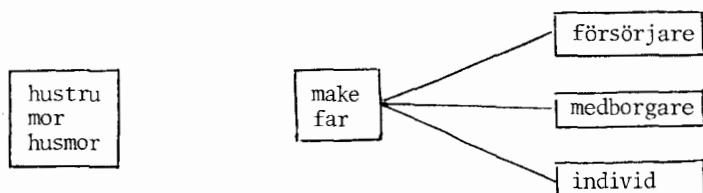
Jag avser att granska förändringens logik vad gäller den delikata balansen mellan samhörighet och självständighet, gemenskap och individuering, i parrelationen kvinna-man, för att i artikelns senare del resa frågor kring banden mellan generationerna. Jag söker parallellt identifiera medvetandeformer, skillnader i kvinnors och mäns självförståelse, som svarar mot beskrivningen av genus- och generationssystemet.

Om sociologisk och psykologisk individuering

När produktionen i fabriker successivt ändrade den äktenskapliga arbetsdelningen, var det först och främst männen som individuerades. Harriet Holter (1975) skriver om ökad individuering när människor i allt större utsträckning deltar i arbetslivet, i organisationer, i sin samhällsklass, och i andra sociala enheter i egenskap av individer och inte som familjemedlemmar. Allt fler av kontakterna ägde inte längre rum familjevis, utan de togs mellan enskilda individer. Sålunda blev mäns olika verksamheter åtskilda och kunde bedrivas oberoende av varandra.

Däremot förblev den gifta kvinnan innesluten i familjen. Det hon företog sig som mannens hustru, sina barns mor och husmor i hemmet bildade en sammangjuten helhet. Den nya arbetsdelningen mellan lönearbete och obetalt arbete, familjeidentitet och individuering, kan illustreras enligt följande (efter Liljeström, Liljeström Svensson och Furst Mellström, 1976):

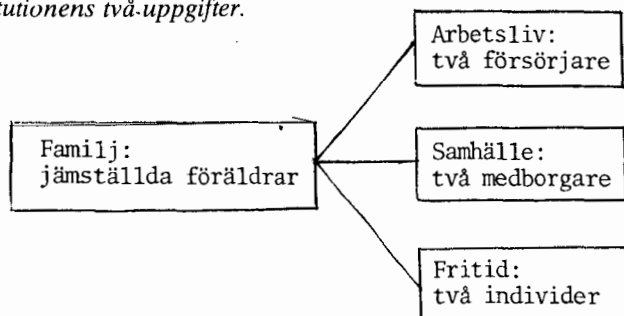
Figur 1.

Värdedualismen i den borgerliga kulturen förser medelklassflickan med de vapen som hon vänder mot sin egen underordning och kräver att få ta sin utbildning i bruk. Och det var bara en tidsfråga när individueringen skulle komma att omfatta alla kvinnor, när marknadskrafterna och den offentliga sektorn skulle finna det förenligt med sina intressen att anställa gifta kvinnor, när hustrur och mödrar skulle hävda en identitet utöver sitt familjemedlemskap och därvid även rätt till egen inkomst.

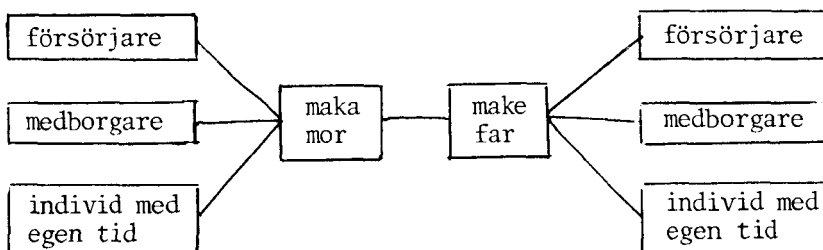
1976 angav forskarlaget målet för jämställdhet enligt följande:

Figur 2. Institutionens två-uppgifter.

I efterhand förefaller det mig att vår symmetriska modell rymmer förespeglingar som leder tankarna fel. Genom att vi gärdade in två personer i samma boxar skapades ett intryck av att deras olika livsområden hör samman och figurerna döljer ökningen av individuering. Det ser ut som om paret höll ihop. De finns inuti en gemensam fälla. Vad händer om vi behåller fyra livsområden, men skiljer dem åt så att vardera har sin egen uppsättning av verksamheter och kontakter?

Figur 3.

Bilden ovan förtydligar den sociala individueringens innebörd. Makarna framträder nu som två personer med varsina arbetsplatser, kontakter, engagemang och intressen. Dessa kan givetvis sammanfalla, men behöver inte göra det. Denna individuering i sociologisk mening är väl förenlig med att makarna i sitt handlande utgår från familjegemenskapen och värnar om den. Men det kan också ske förskjutningar, så att antagandet om enhet, paret som ett 'gemensamt företag', ersätts av en syn på paret som två individer, vilka betraktar sig som en enhet endast så länge deras intressen sammanfaller.

Låt oss betrakta figur 3 som en kartskiss över ett sysselsättningsystem. Familjer/hushåll bygger upp sysselsättningsystem som är kopplade till andra sysselsättningsystem; fabriker, organisationer, offentliga institutioner m m (Wadel 1983). Vi kan nu tillämpa en relationell definition av arbete istället för att enbart utgå från aktiviteter. Vi är intresserade av att utforska hur sociala relationer och aktiviteter förutsätter och betingar varandra. Wadel kritiserar tidsstudier över individer, för att de tar tiden lösryckt ur sina sociala relationer, utan hänsyn till hur den enas tidsanvändning påverkar den andras möjligheter att organisera sin tid. Vi behöver känna till vilka slags relationer arbete grundar sig på; var och med vem/vilka tiden tas i bruk, hur tidsamspelet är uppbyggt och hur man i en relation kombinerar lönearbete, egenarbete, dolt arbete, utbildning m m. För att förstå vad vardera kvinnan och mannen satsar på pargemenskapen och sin självständighet, ter det sig nödvändigt att växla mellan individuella och relationella analyser.

Medan det är individen och inte medlemskapet i en viss familj, som räknas i arbets- och föreningsliv, så innebär familjens individuering å andra sidan, att medlemmen i sin familj har fått ökad individuell betydelse. Parrelationen tillskrivs idag en mera personlig innebörd av intimitet och gensvar. Sedan yttre tryck, det ekonomiska tvånget att hålla samman och pressen av sociala konventioner, har lättat, vilar parets bestånd mera på individernas värdering av hur tillfredsställande samlevna-

den är. Det räcker här med en kort hänvisning till utbredningen av samboende utan formell vigsel i Sverige sedan mitten av 1960-talet och ökningen av skilsmässor under de senaste decennierna i såväl Öst- som Västeuropa och med speciellt höga frekvenser i länder med olika ekonomiska system som Sovjet och USA. Det råder avsevärd konsensus i sociologers tolkningar av orsakerna i linje med vad som antytts ovan, men de är ännu bristfälliga och halvvägs i analysen.

Parrelationen i dag är villkorlig. Inför samhället är makarna formellt två likvärdiga individer. Det nya och emancipatoriska som den sociala individueringen blottlagt är hur familjen på samma gång har varit en grund för kärlek, beroende och altruism, och platsen för den historiska underordningen av kvinnor som individer i namn av familjens/parets enhet och sammanfallande intressen. Medan den manliga individualiteten både är av äldre datum och lade grunden för den enhet, i vilken hustrun inlemmades, så pågår idag kvinnans individuering (ekonomiskt, politiskt, socialt och personligt) inom och utanför familjen. Därvid sönderfaller delvis den grund på vilken den manliga individualiteten historiskt blivit uppbyggd, och vi befinner oss i en genomgripande omdaning av relationen mellan könen.

Det är viktigt att skilja på individuering i sociologisk mening (människor upptas och integreras i nya sociala enheter i egenskap av individer och inte som medlemmar av en familj) och individuering i psykologisk mening (avläsbar i parrelationens intimisering och personliga innebörd).

Den psykologiska individueringen har att göra med psykisk utveckling; med att bli sin egen, (förvärvandet av identitet och personlig autonomi) och att kunna möta andra (att klara sociala relationer, närhet och uppriktighet). Det handlar om förmåga att dra gränser mellan sig själv och andra, att kunna gå upp i en kärleksrelation och ändå ha sig själv kvar. Att kunna förändras i intimitet och närhet, utan att bli uppslukad och utplånad. Det hävdas (Chodorow 1978) att socialisationen i familjer, där modern bär huvudansvaret för den tidiga barndomen, delar upp individueringens bägge processer, så att pojkarna ägnar sig åt att försvara sina gränser medan flickorna låter sig invaderas och riskerar att tappa orienteringen. Det faktum att söner nödgas förneka sin moder som förebild för sig själva (de skall ju inte bli mammor/kvinnor utan män), bidrar till att individuera pojkar, i den bemärkelsen att de blir mer distinkta personer med klara gränser och kontroller. Samtidigt leder detta förnekande till att de har svårt att klara och bearbeta sociala relationer.

För döttrar blir resultatet det omvända: De behöver inte i likhet med pojkarna bryta sin identifikation och närhet till modern. De blir mer skickliga i att sköta och bearbeta relationer, men mer diffusa och osäkra på var de skall dra gränsen mellan sig själv och andra. Sålunda har vardera könet svårigheter med att förena integritet/självständighet och inle-

velse/mottaglighet, ehuru deras problem är asymmetriska.

Jag har osökt använt mig av dimensionerna komplementaritet, jämställdhet och symmetri vid beskrivningen av parrelationen, tre dimensioner som DHJ Morgan (1985) föreslår för ändamålet. Det är vanligt att debatten om likhet och särart glider mellan dem, eftersom de alla har något väsentligt att bidra med.

- Den borgerliga familjen byggde på idén om komplementaritet. (komplement = tillägg, utbyggnad, supplement) Vardera könet tillför parrelationen något som den andra saknar. Tillsammans uppnår man fullständighet. Komplementaritetstanken argumenterar för differentieringens fördelar.
- Jämställdhet avser här tillgång på sådant som människor i allmänhet strävar efter. Rättvis inbördes fördelning av förmåner och försaker. Jämställdhetstanken förekommer i en könsneutral version som bortser från närvaron av och trögheten i historiska mönster i tillämpningen av principer om likhet mellan könen.
- När det gäller symmetri är det egentligen asymmetri som utgör den intressanta polen. Asymmetri innebär att den ena har något som den andra saknar utan att kunna komplettera varandra som t ex den ena har barn, den andra inte. Den ena är frisk, den andra sjuk. Asymmetri fäster uppmärksamheten på frågan om obalans, avvikelse, oregelbundenhet, brist på överensstämmelse och disharmoni. Att det finns något som inte stämmer mellan paret. Relationen är obalanserad och disharmonisk. Det rör sig om olikheter som inte är förenliga med varandra. Det må så vara socialisation till medvetandeformer som fjärrar kvinnor och män från varandra, faktiska asymmetrier i kvinnors och mäns bidrag till fortplantningen eller uppkomsten av sociala institutioner som förstärker olikheter, som t ex normer kring moderskap och faderskap. (Symmetri = jämnmått, överensstämmelse mellan delar av ett helt, regelbundenhet, likformighet, harmoni och balans.)

På vilka sätt skiljer sig banden mellan föräldrar och barn från parrelationen? Hur påverkas banden mellan generationerna av att parrelationen individueras och av att äktenskapet/samboendet ses som ett frivilligt kontrakt mellan två vuxna?

Familjeband som sträcker sig över generationer

Gunhild Hagestad (1984) har inventerat forskningen om barn och föräldrar. Den handlar mestadels om minderåriga barn och deras föräldrar. Innebörden av att vara barn är kronologiskt bestämd och föräldrarna framträder i regel ålderslösa. Det visar sig att även forskning som rör människors livsspann begränsar *rollen som barn* till mindre än en fjärdedel av livet.

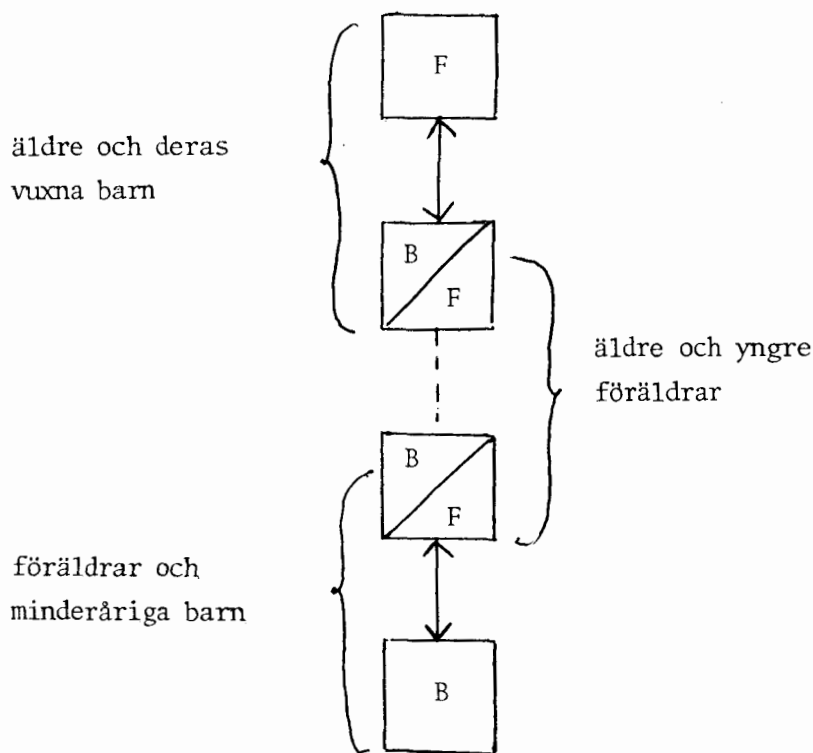
Däremot hänförs den forskning som belyser förhållandet mellan åldrande föräldrar och deras vuxna barn sällan under rubriken 'föräldrar och barn' utan den kallas t ex för 'de gamlas familjer' eller 'släkterelationer'. Enligt Hagestad har denna inriktning av forskningen konsekvenser på tre områden;

- Tillgången på kunskap om relationen mellan unga vuxna/ung medelålder och deras föräldrar är knapphändig.

- Föga har gjorts för att binda samman kunskapen om den tidiga föräldra-barn relationen och sena relationer mellan barn-föräldrar. Bristen på sammanlänkning mellan individens tid och familjens tid ger upphov till ett begreppsligt och teoretiskt tomrum.
- Det saknas forskning som integrerar ett livsspansperspektiv och generationsväxlingar. Kunskapen om relationen föräldrar-barn har därmed blivit synkronisk och den vilar på en statisk och fragmenterad grund.

Hagestad föreslår i stället en diakronisk referensram. Hennes modell lämpar sig väl för att åskådliggöra frågor om generationsbanden. Den pekar på tidens betydelse på individ-, familje- och samhällsnivå, samt riktar uppmärksamheten på generationsväxlingar med åtföljande skiften i familjemedlemmars positioner.

Figur 4.

Vi kan identifiera tre led av föräldrar och barn, två generationer av föräldrars föräldrar och barnbarn och därtill intar två generationer på samma gång rollerna som både föräldrar och barn. I umgänget och kontakterna mellan generationerna överbryggas familjens medlemmar kohortskillnader inom sig. De tar därmed udden av sociala förändringar.

De gamlas och de ungas erfarenheter infiltrerar varandra. De gamla bevarar familjesammanhanget genom att överföra familjens minnen till de yngre och de yngre tolkar pågående förändringar till de äldre i en socialisation tvärs över generationer (Hagestad 1986).

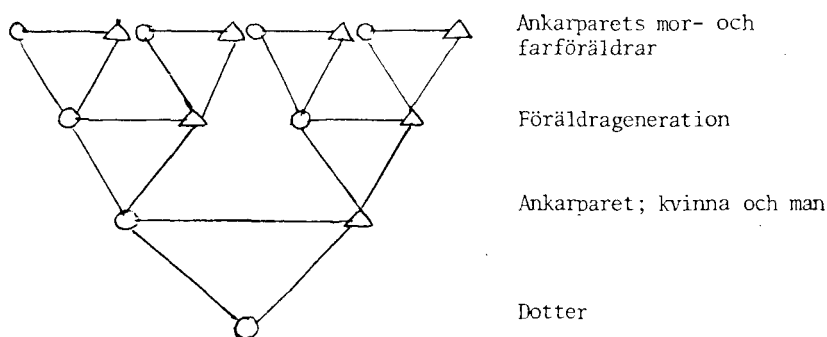
Emellertid är generationsbegreppet som det används i dagligt tal långt ifrån entydigt. I forskningssammanhang brukar man skilja på följande dimensioner:

- Generation som släktskap. Familjens generationsband omfattar släktskap och livsfaserna inom familjeenheten, övergångarna från barn till förälder, till mor- och farförälder, osv.
- Generation som livsfas. Med detta avses exempelvis studentgeneration, tonårsgeneration, generationen av tonåringars föräldrar.
- Generation som kohort. Med kohortgeneration avses vanligen ålderskohorter, dvs personer födda exempelvis samma år, eller inom ett visst tidsintervall; fyrtyalisterna (Kertzer, 1983)

Dessa olika dimensioner är relaterade till varandra, men en begreppslig åtskillnad underlättar en analys av relationerna och gör den lättare att förankra i specifika historiska händelser. Det kan vara instruktivt att utgå från ett ankarpar i en mellangeneration som s a s är barn uppåt och föräldrar nedåt i ett system av släktskap.

Men även Hagestads kedja av generationer förmedlar en suggestion av samhörighet i föräldraskap. I följande figur plockar jag isär föräldragenerationen i två släktlinjer med ankarparets föräldrar och deras mor- och barnföräldrar, för att åskådliggöra komplexiteten i ett generationsmönster. Här är det dock förenklat såtillvida, att modellen bara räknar med ett barn i rakt nedstigande led, och inte gör rättvisa åt förekomsten av syskon, kusiner, fastrar/farbröder eller mostrar/morbröder.

Figur 5.

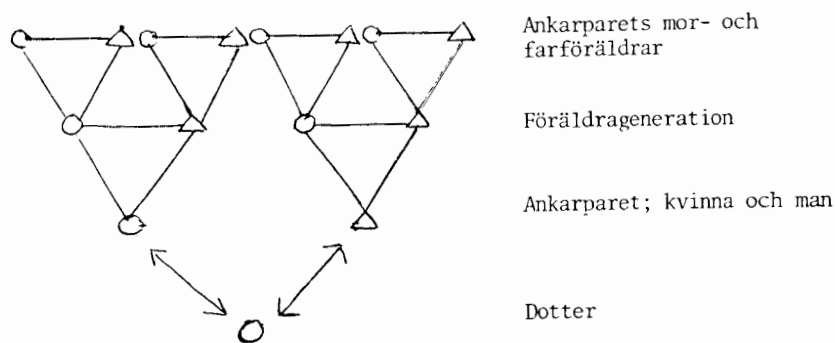
De horisontella linjerna knyter samman paren, kvinna-man, och de vertikala sneda linjerna knyter mor och far till barn. Den triangelform som bildas är ägnad att påminna om de asymmetriska drag som finns i de

konstellationer som bildar kärnfamiljen (relationen mellan två kön och mellan två generationer) samat det oidipala dramat mellan föräldrar och barn, med olika utfall för döttrar och söner.

Nutida människor omges av flera samtidigt levande generationer än vad som var fallet för bara några decennier sedan. Det är inte ovanligt med fyra generationer vid liv. Medan det under tidigare demografiska betingelser var vanligt att individen hade en mängd släktingar i sin egen generation, dvs fler horisontella familjerelationer, så karaktäriseras nutiden av fler vertikala generationer. Det heter, att för första gången i historien har ett genomsnittspar fler föräldrar än barn (Hagestad 1986).

Men vad händer vid skilsmässor och separationer? Om ankarparet skiljer sig så bryts det band som äktenskapet bildar mellan två föräldrar och den brygga som förenar två generationskedjor:

Figur 6.

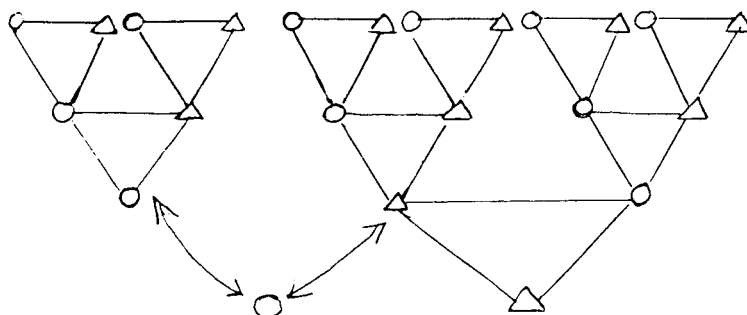
Medan skilsmässor har en tendens att försvaga släktbanden på faderns sida bidrar de till att bygga upp dem på moderns sida (Hagestad 1986). Det matrifokala draget blir starkare. Men försvagningen av kärnfamiljen bidrar till den ökade utsatthet för kvinnor och barn som kallas för 'fattigdomens feminisering', dvs att den största ökningen av fattigdom sker bland kvinnor och barn. Ruth Sidel (1986) beskriver utvecklingen i USA på följande sätt: Av hushåll som förestås av kvinnor levde 34,5 procent under fattigdomsstrecket 1984, dvs fem gånger fler än bland familjer med två makar. Kvinnors svaga ekonomiska ställning slår hårt mot barn. Nästan vart fjärde barn (24 procent) under sex år levde i fattigdom. Samma år, 1984, var andelen fattiga barn i hushåll som förestås av kvinnor hela 54 procent. Till destabiliseringen av familjer bidrar den svåra arbetslösheten bland män.

Även om förhållandena i Sverige inte är jämförbara, gäller dock att ensamföräldrar lever på en lägre standard än familjer med två makar.

I generationssystemet är kvinnor bärare av vertikala relationer. De tar hand om barnen, de tar ansvar för åldrande föräldrar och ofta även för sin make. Kvinnors interaktionsmönster är heterosocialt; det omfattar barn, unga, män och kvinnor över ett helt åldersspann. Detta heterogena mönster bildar den strukturella basen för kvinnors relationsfärdigheter och den lyhördhet för andras behov som samhörigheten ålägger dem. Det rörliga generationssystemet av uppväxande, kriser och åldrande begränsar kvinnors sociala individuering. Det är hustru-modern som knyter samman far och barn samt fars och mors släkt.

Männen är mera homosociala. De hänvänder sig mera till andra män. De bildar gäng och lag, som löntagare och medborgare kommer de mest i beröring med andra män. Deras relationer är i större utsträckning horisontella, från vuxen till vuxen, från man till man. Men inom ramen av ålderssymmetrier utvecklar de hierarkiska organisationer baserade på en anonym mål- och medelrationalitet. Kvinnors vertikala ansvar för asymmetriska åldersrelationer bygger på en personlig ansvarsrationalitet. Denna typ av antaganden kräver empirisk prövning, men de antyder intrikata strukturella skillnader mellan kvinnors och mäns nätverk av kontakter.

Figur 7.

Mannen bildar ny familj och ingår därmed i nya generationsband.

Figur 6 illustrerade den situation som uppkom vid ankarparets skilsmässa. I nästa figur kan vi se att mannen har gift om sig och bildat en ny familj. Han ingår därmed i nya generationsband. Det nya paret har en son som är halvbror till mannens dotter i hans tidigare äktenskap. Vi har nu att göra med en blandfamilj, dvs en familj där endera eller bägge makarna har barn i ett tidigare äktenskap. Även om modern har vårdnaden om dottern, har flickan en familjerelation till sin far. Men ingår hon i hans familj?

Om vi jämför ett uppbrott på grund av skilsmässa med när ungdomar flyttar ut från sitt föräldrahem, så kan vi skilja på tre steg i en tilltagande självständighet; att flytta ut ur det gamla hemmet, att bilda par och att bli förälder. För de ungas vidkommande har denna process stöd från omgivningen. Men det är skillnad på barn som flyttar från sina föräldrar och föräldrar som flyttar från sina barn. Både den egna samvetskonflikten och omgivningens ambivalens skapar oklarheter i hur det går att sköta relationerna i fortsättningen. Obearbetade separationer medför destruktiva laddningar.

Varje ny familjebildning flyttar över vissa lojaliteter från en tidigare familj på den nya, och det faller på individen att finna ut hur deras lojaliteter skall delas inom deras familjebaserade nätverk av relationer. Det kan antas att symmetri respektive asymmetri mellan makars situationer påverkar deras förmåga att lösa lojalitetskonflikter. Anna-Karin Kollind (1986) tar upp lojalitet som ett centralt begrepp för förståelsen av familje- och generationsrelationer. Lojalitet bygger på föreställningar om vara som är rättvist och orättvist, riktigt och oriktigt. Familjerätt och andra lagar reglerar vissa typer av rättigheter och skyldigheter, men merparten vilar på sociala normer och är inte statligt sanktionerade. Det rör sig om gemensamma föreställningar om vad som följer med en viss relation, vad som gäller mellan far och son, man och hustru, mellan mor- och farföräldrar och barnbarn, svärföräldrar och svärdöttrar och -söner. Många sådana komplex av rättigheter och skyldigheter togs förr så givna, att man inte reflekterade över dem. Men i nya typer av situationer blir reglerna oklara och de kan ge upphov till konflikter. Det kan gälla relationen till ett barns fd maka/make. Det kan uppstå osäkerhet om frånskilda föräldrars rättigheter resp skyldigheter mot barn som bor hos den andra parten. Och vem företräder barnet utåt, dess gamla pappa eller mammans nya man, när mamma själv är förhindrad?

Blandfamiljen är en tämligen ny företeelse. Den skiljer sig från styvfamiljen som bildades vid en änklings eller änkas giftermål, i det att tidigare partner fortfarande är vid liv. Det finns en förälder vid sidan om paret som de måste komma överens med om tider, pengar och vad som är bäst för barnet. I blandfamiljen är det förflutna närvarande i ansvaret för barn i tidigare parförhållanden. Nya oförutsedda upplevelser skakar om samvaron. Det är skillnad på att gifta sig till färdiga barn och att vara med från första början vid ett barns tillkomst och successivt växa in i föräldraskap. De spänningar mellan barns behov och vuxnas behov, mellan parförhållande och föräldraskap, som kärnfamiljen rymmer, riskerar att bli tydligare och starkare i blandfamiljer. Vuxna överrumplas av svåra känslor som tex svartsjuka gentemot ett barn eller upplevelser av asymmetrier i familjekonstellationen.

Ett nytt parförhållande medför väl en tyngdpunktsförskjutning, men

det upphäver ingalunda familjebandet mellan föräldrar och barn. När föräldrar får barn genom att de gifter sig till barn eller sätter nya barn till världen med en ny partner, så kvarstår ändå det gamla familjebandet till barnet ehuru familjesituationen för barnet blir mera komplex. Bostaden och hushållet blir missvisande för bestämningen av vilka som ingår i familjen. Lagen om gemensam vårdnad stärker barnets tillhörighet i tvenne hushåll.

En konsekvens av resonemanget ovan är, att familjen inte kan avgränsas till ett hushåll, utan måste gälla en ankarpersons alla familjer eller familjebaserade relationer. I ett samhälle med en hög andel åldringar, hög rörlighet och ombildning av parrelationer, är hushållet som enhet för familjeforskning av begränsat värde. Beskrivandet av familjens struktur kan inte göra halt vid den grupp som delar bostad (Hagestad 1986).

Vi har idag längre vertikala släktlinjer än någonsin tidigare och kanske också fler släkttkontakter än förr. Tidigare var överföringar av bistånd en viktig källa till familjers välfärd och en betydelsefull faktor i banden mellan generationerna. Många av dessa transfereringar har övertagits av välfärdsstaten och därmed avlastat den ansvarsbörda som belastade förhållandet mellan generationerna. De äldres materiella beroende av sina vuxna barn har i det närmaste upphört. Däremot har hjälp i form av tjänster och gåvor ingalunda upphört, men den antas snarare gå från äldre föräldrar till yngre föräldrar. Det saknas kunskap om hur mycket och i vilka former äldre föräldrar stöder sina barn som föräldrar. Kan man tala om existensen av en samhörighetsekonomi mellan föräldrar i olika generationer och föräldrar med barn i olika äktenskap? Debatten om utvecklingsländer söker förklara hur stora befolkningsgrupper som befinner sig under existensminimum lyckas överleva i hägnet av en informell ekonomi. Göran Hydén (1983, 1985) noterar förekomsten av en afrikansk samhörighetsekonomi baserad på sociala kontaktnät, kommunikation och samspel mellan 'strukturellt definierade grupper nära lierade med varandra genom familjeband, frändskap, hembygds- eller andra samhörighetsband, som exempelvis religion'. Samhörighetsekonomi drar sig undan marknaden och staten saknar medel att styra den. I Afrika framstår den som ett hinder för ekonomisk tillväxt, i väst ingår de lokala ekonomierna i alternativrörelsers nya strategier. Det är dock anmärkningsvärt hur ringa kunskaper vi har om potentialen i familje- och generationsband. De av kvinnor sammanhållna vertikala familjerelationernas ekonomiska och sociala betydelse har länge bildat en osynlig bottenvegetation av transaktioner. Det vore viktigt att undersöka hushållningen, dvs pooling av resurser mellan olika relaterade familjer, ett ankarpars familj, deras respektive föräldrars familjer och deras numera upplösta familjer.

Ovanstående efterlysning av forskning är inte bara en from förhopp-

ning. Projektgruppen kring 'Familjepolitik och familjetyper i två generationer' vid sociologiska institutionen i Göteborg undersöker fn blandfamiljer i ett genus- och generationsperspektiv. Många av mina tankar och reflektioner i denna artikel speglar den pågående diskussionen inom projektgruppen.

LITTERATUR

- Berger, Brigitte och Peter Berger: *The War over the Family*. Hutchinson, London 1983.
- Bjerrum, Nielsen, Harriet: "Små flickor, snälla flickor och tysta flickor", i Lundmark m fl: *Sen' kommer en annan tid*, Socialstyrelsen, Liber/Allmänna förlaget, Stockholm 1985.
- Chodorow, Nancy: *The Reproduction of Mothering*. University of California Press, Berkley 1978.
- Gaunt, David: *Familjeliv i Norden*. Gidlunds 1983.
- Goody, Jack: *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge University Press, London 1984.
- Hagestad, Gunhild O: The Continuous Band: A Dynamic, Multigenerational Perspective on Parent-Child Relations between Adults, i *Minnesota Symposia on Child Psychology*, vol 17, Lawrence Earlbaum Associates, 1984.
- Hagestad, Gunhild O: *Family Age Composition; Some Emerging Research Issues*. College of Human Development, The Pennsylvania State University, Draft 1986.
- Holter, Harriet m fl: *Familjen i Klasesamfunnet*. Pax Forlag, Oslo 1975.
- Hydén, Göran: *Utveckling utan genvägar*. Wahlström & Widstrand, Malmö 1985.
- Kertzner, David T: 'Generation as a Sociological Problem' i *Annual Review of Sociology*, 1983 (9): 125-149.
- Kollind, Anna-Karin: *Arbetspapper* inom projektet 'Familjepolitik och familjetyper i två generationer', Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1986.
- Liljeström, Rita m fl: *Roller i omvandling*. SOU 1976:71.
- Macfarlane, Alan: *Marriage and Love in England 1300-1840*. Basil Blackwell, London 1986.
- Morgan, DHJ: *The Family, Politics and Social Theory*. Routledge & Kegan Paul, London 1985.
- Sidel, Ruth: *Women and Children last*. Viking Penguin Inc, New York 1986.
- Thorne, Barrie & Marilyn Yalom: *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. Longman, New York and London 1982.
- Wadel, Cato: Dagliglivet som forskningsfelt, i Wadel m fl: *Dagliglivets organisering*. Universitetsförlaget, Oslo 1983.
- Åström, Lissie: *I Kvinnoled*. Liber Förlag, Malmö 1986.

Recensioner

Avhandlingar i sociologi

Ida Öun (2012) *Conflict and Concord in Work and Family: Family Policies and Individuals' Subjective Experiences*. Umeå University.

Conflict and Concord in Work and Family explores subjective experiences of work-family conflict and how these subjectivities vary across family policy regimes. Ida Öun finds that subjective experiences, like their underlying realities, depend fundamentally on the institutional and normative environments in which men and women are situated. The manuscript comprises four related empirical studies, written in the form of journal articles, two of which have been published separately. Policy effects are assessed through comparative case studies and multilevel modeling approaches.

“Work-family conflict in the Nordic Countries,” published in the *Journal of Comparative Family Studies*, explores men’s and women’s subjective experiences of work-family conflict in Sweden, Norway, Denmark, and Finland. Although all Nordic countries have relatively generous social provisions for reconciling work and family demands, they do differ in important ways. Ida Öun leverages these differences to examine how specific policies affect perceived levels of work-family conflict. Among the four countries, Finland shows the lowest level of perceived conflict. This may seem ironic, because the Finnish welfare state is also least oriented toward facilitating gender equality in families. But Öun suggests that it may be precisely women’s lower level of integration into the labor force that reduces work-family conflict in Finland. This is a recurrent theme in the manuscript – namely that policies aimed at promoting gender equality do not necessarily decrease work-family conflict. By facilitating female labor force participation, they may in fact lengthen women’s work days, and therefore increase work-family conflict.

In “Rethinking Work-family Conflict,” published in the *Journal of European Social Policy*, Öun and coauthor Anne Grönland problematize the very notion of role conflict by interrogating its relationship to life satisfaction of employed men and women in 15 countries. Interestingly, results suggest that work-family conflict does not always coincide with stress and unhappiness. The authors find that long work hours, small children, and service-sector employment are associated with *both* role conflict and general wellbeing. In other words, role-conflicted people may also be happy people. But, the positive association of role conflict with wellbeing is context dependent. It is found in countries with policy regimes that facilitate dual-earner divisions of household labor. Dual-earner policies encourage divisions of family labor that simultaneously increase work-family conflict *and* possibilities for role expansion and life satisfaction. In countries with policies less supportive of dual earner households, work-family conflict is more often experienced without counterbalancing feelings of

expansion and well-being. Documenting the coincidence of role conflict and life satisfaction in dual-earner countries is a wonderful empirical contribution, especially since scholars generally treat work-family conflict as a negative outcome that can be avoided through implementation of gender-egalitarian social policies.

Differences by gender and class in perceived work-family conflict are the focus of the third empirical chapter. The main argument here is that gender and class differences depend upon institutional and normative context, which in turn depends on prevailing family policy regimes. To assess contextual effects, Öun here compares countries representing each of three regime types: familial (represented by Germany), liberal (United Kingdom) and social democratic (Sweden). Results show interesting cross-national differences in class effects – in particular that class is a more important predictor of perceived work-family conflict in Germany and the UK than in Sweden. Future studies should explore whether this is attributable to cross-class differences in *standards of motherhood* in Germany and the UK. American sociologist Annette Lareau finds substantial differences between middle class parents' "concerted cultivation" and working class parents' "natural growth" approaches to childrearing in the United States. It is possible that childrearing standards are more homogeneous in dual-earner regimes such as Sweden because of nearly universal reliance on nonparental care.

"Is it Fair to Share?" uses data from 22 countries to explore the association between actual divisions of household labor and the perceived fairness of these arrangements within households. The main question is whether this relationship differs across policy regime types. If social policy provisions indeed shape normative understandings, we should see a tighter link between equal sharing of housework and perceived fairness in the more gender-egalitarian dual-earner regime. Results show that equality in the household division of labor is associated with greater perceived fairness in general, but that this relationship is stronger in dual-earner regimes. Öun suggests that this is attributable to a greater sensitivity to inequalities in contexts where egalitarian work and family roles have been introduced. This is yet another example of important (and as yet understudied) feedback effects between norms, policies, and household divisions of labor.

Ida Öun's four studies make important contributions to the literatures on family and comparative welfare states. Family scholars have rarely considered subjective experiences associated with different household arrangements, but have focused almost exclusively on material outcomes of gendered divisions of labor (for example, wages, employment rates, and occupational distributions). When welfare-state scholars have considered policy effects on subjective experiences, they have generally focused on *class* rather than gender relations.

I have three general observations about *Conflict and Concord*. The first concerns *alternative explanations*. One of Öun's main conclusions is that different family policy regimes result in different subjective experiences of work and family. Future studies should explore other macro-level features of countries that might drive the observed variability in men's and women's subjective experiences. Potentially relevant factors

include occupational structures (which affect rates of female labor force participation), ideologies of motherhood and childhood, religiosity, male wages, and organizational arrangements (e.g. school schedules and store opening hours).

A second observation concerns the *directionality* of the relationship between social policy provisions and cultural norms. Ida Öun acknowledges that norms and policies are co-constitutive, but she seems to privilege the policy-to-norms effect in her interpretation of empirical results and in her emphasis on the “politicization of gender equality” in dual-earner policy regimes. Future research should identify the circumstances under which the causal relationship might run one way or the other. Sometimes policies are indeed imposed top-down. For example, childcare provisions supported near-universal female labor force participation in Soviet-era Eastern Europe, and shared experience with these policies has caused enduring changes in East German women’s attitudes toward maternal employment. We also see top-down changes imposed with the expansion of the European Union, which has contributed to diffusion of neoliberal practices and hybridization of some family policies. These institutional and legal changes could cause a gradual convergence in normative ideals of care across EU countries and regime types. But sometimes policy outcomes reflect bottom-up processes (resulting either from progressive social movements or conservative resistance). In these cases, the causal relationship likely runs in the other direction, with norms of care more strongly influencing policy. A relevant example is found in Öun’s discussion of how the normative privileging of home care for small children shaped family policy discourse and policy outcomes in Finland (p. 177). The likelihood that a policy influences norms (as opposed to shaping behavior only) also depends upon how long it has been in effect. Policy incentives to change behavior may affect norms of the next generation, as children observe their parents’ divisions of family labor – which may or may not be regarded as normative by parents.

Closely related to the direction of causality are questions about the *task content* of work and family roles. Countries differ strongly in their dominant ideals of care. In some contexts, full-time maternal care of children, including a home-cooked family meal at noon, are understood as essential to family life; in others, these do not figure into normative expectations and they are not built into social organizations. The point is that difficulty reconciling work and family roles arises not only when structural support (e.g., public childcare) is deficient. It also arises when the roles are themselves more arduous. This raises the question of whether some of Öun’s findings reflect cross-national variability in the *content* of taken-for-granted work and family roles. Might the more proximate reason that German mothers forego full-time employment be that they do not consider this a real option? If it is widely believed that children are better off at home, poor public childcare provisions are partly a product of low demand. It is important, in other words, to problematize the (socially constructed) roles themselves, not only the policies that affect the compatibility of work and family roles.

The sexual division of labor in households remains one of most intractable forms of gender inequality. This is partly due to men’s and women’s taken-for-granted under-

standings about what they should do and what others expect of them. Homemaking standards vary across countries, as do beliefs about the type of care that children need. Dominant cultural understandings are sometimes congealed out of shared experiences with family policies. But policies also reflect preexisting normative understandings of motherhood, childhood and the role of the state.

Conflict and Concord in Work and Family fills an important gap in the literature by theorizing and modeling the subjective dimensions of family divisions of labor and the embeddedness of these subjectivities in the broader social context. Ida Öun provides compelling evidence that macro-institutional arrangements sometimes shape subjective experiences of work and family lives in counterintuitive ways.

Maria Charles, faculty opponent, University of California, Santa Barbara

Marit Grönberg Eskel (2012) *Från slutna institutioner till institutionaliserat omhändertagande*. Karlstads universitet.

De senaste decennierna har flera socialpolitiska reformer genomförts som syftat till att förbättra livsvillkoren för människor med funktionsnedsättning. En konsekvens av detta är att de totala institutionerna är avvecklade och människor med funktionsnedsättning lever i samhället, på liknande villkor som andra medborgare. Men hur mycket har egentligen förändrats? Detta är utgångspunkten för Grönberg Eskels avhandling som handlar om huruvida och på vilket sätt, en grupp personer med psykisk sjukdom/funktionsnedsättning skapar en upplevelse av att vara som andra, samt att relatera analysen till den historiska framväxten av och den nutida synen på psykisk sjukdom/funktionsnedsättning.

Det empiriska materialet består av dokumentstudier och kvalitativa intervjuer. Fyra offentliga dokument av utvärderings- och policykaraktär har analyserats med fokus på hur *människor med psykisk funktionsnedsättning* och deras behov beskrivs samt hur dessa behov skall tillgodoses. Kvalitativa intervjuer har genomförts med tio informanter, samtliga med egen erfarenhet av psykiska funktionsnedsättningar, varav nio deltagit vid två intervjutillfällen och en vid ett, alltså totalt 19 intervjuer. Intervjuerna har handlat om hur informanterna beskriver sig själva, sitt vardagsliv samt sina erfarenheter av olika vård- och stödsatser. Det empiriska materialet analyseras med hjälp av teoretiska begrepp som schablon, stigberoende, blick, interaktion och stigmatisering.

Grönberg Eskel menar att de föreställningar som i dag finns om människor med psykiska funktionsnedsättningar grundas i gammal och förlegad kunskap. Genom begreppet stigberoende kopplas olika historiska skeenden samman med dagens situation. Startpunkten anges vara 1600-talets tankeströmningar om att dela upp mänskligheten i förnuftiga och oförnuftiga, där de sistnämnda ofta sattes på anstalt. Det är

här, menar Grönberg Eskil, som ett avvikelsefält skapas, något som fortfarande präglar synsättet på människor med psykiska funktionsnedsättningar. En följd av detta är att deras problem definieras som livslånga och av sådan karaktär att de kräver ett totalt omhändertagande, vilket får konsekvenser för hur samhällets hjälpsatser är utformade. Grönberg Eskil slutsats är därför att även om mentalsjukhusen har stängts så fortsätter det institutionaliserande omhändertagandet, om än i nya former.

Grönberg Eskil diskuterar också den individualiseringsprocess som präglar dagens samhälle, där en av konsekvenserna är att strukturella problem förläggs hos individen. Individualiseringen medför också en betoning av det personliga ansvaret som ställer krav på individen att själv söka upp den hjälp som man behöver. Men däremot sker ingen individuell anpassning av olika vård- och stöd insatser utan personer med psykisk funktionsnedsättning behandlas som en homogen grupp. Detta är ytterligare en faktor som bidrar till det som benämns som ett institutionaliserat omhändertagande.

Avhandlingens mest intressanta bidrag är, enligt min mening, analysen av de kvalitativa intervjuerna. Grönberg Eskil beskriver och analyserar på vilket sätt olika arenor och sociala relationer kan hjälpa informanterna att hantera stigmat att vara definierad som psykiskt funktionsnedsatt. Slutsatsen är att de miljöer som beskrivs som icke-stigmatiserande är öppna, tillåtande och offentliga till sin karaktär samtidigt som de präglas av en tydlig regi i form väldefinierade rutiner och ritualer.

Begreppet blick, som är en av avhandlingens analytiska begrepp, förmedlar ofta en negativ bild av människor med psykiatriska problem. Ett av avhandlingens resultat är att "blicken" får fäste hos vissa personer men inte hos andra. Detta analyseras och beskrivs som tre förhållningssätt, där de två första har tydliga kopplingar till Goffmans begrepp primär och sekundär anpassning medan det tredje är en vidareutveckling av dessa begrepp.

Det första förhållningssättet är *anpassning*, vilket kännetecknas av en tydlig identitet som psykiskt sjuk. De sociala kontakterna utgörs av andra personer med liknande problematik och med vård- och omsorgspersonal. Däremot har man ett svagt eller obefintligt privat nätverk. Insjuknandeåldern är låg, runt 20 år. Anknypningen till arbetsmarknaden är svag och utbildningsnivån är låg. Personer med detta förhållningssätt känner osäkerhet inför den egna förmågan att förändra livssituationen och har en bristande framtidstro.

Det andra förhållningssättet benämns som *expert*, vilket syftar till att man försöker att motarbeta de negativa konsekvenserna av identiteten som psykiskt funktionsnedsatt. Detta sker genom att skaffa kunskap om sjukdomen och dess konsekvenser och hur vård- och stödsystemen fungerar. De psykiska problemen ses inte avgörande för den personliga identiteten utan hanteras som ett av flera problematiska tillstånd som kan uppkomma under livet. Personer med det här förhållningssättet har tidigare haft en etablerad roll på arbetsmarknaden, ofta i en skapligt hög position. De har också en tydlig social tillhörighet utanför vård- och omsorgssystemen, vilket gör att man ser ett alternativ till rollen som patient.

Det tredje förhållningssättet kallas *distansering*, vilket innebär att man inte har tillägnat sig en identitet som psykiskt funktionsnedsatt. De psykiska problemen ses som

en del av livet och benämns i termer av personlig utveckling. Här använder man sig av olika hjälpinsatser på ett sätt som man själv bestämmer och ofta i begränsad omfattning. Där finns ett stödande privat nätverk som kännetecknas av en tillåtande attityd till psykiska problem. Man har en stor tilltro till sina möjligheter och den egna kompetensen.

Det här är en avhandling som uppmärksammar ett intressant och angeläget ämne, nämligen hur en utsatt grupp människor erfar och hanterar kategoriseringen och stigmatiseringen som psykisk funktionshindrad. Men avhandlingen präglas av vissa problem, inte minst när det gäller dokumentanalysen som svajar betänkligt när det gäller tillvägagångsätt och analys. Det finns också vissa oklarheter när det gäller användningen och tillämpningen av några av de analytiska begreppen, speciellt schablon och stigberoende. Grönberg Eskel drar också en del slutsatser där det är oklart huruvida de vilar på empirisk grund.

Men avhandlingen har också stora styrkeområden. I metodavsnittet finns en intressant diskussion *rörande* etiska aspekter av att bedriva forskning om en grupp som betraktas som "svag och utsatt". Grönberg Eskel visar också stor förmåga att analysera sitt intervjumaterial med hjälp av några av Goffmans centrala begrepp. Detta märks tydligt när olika aspekter av den sociala situationen problematiseras i förhållande till stigmatisering och delaktighet. Grönberg Eskel visar dessutom prov på begreppsutveckling som visar sig i beskrivningen av de tre förhållningssätten. Genom detta lämnar avhandlingen ett *värdefullt bidrag till forskningen inom området*.

Elisabeth Olin, fakultetsopponent, Göteborgs universitet

Stina Fernqvist (2013) *En erfarenhet rikare? En kvalitativ studie av barns strategier och barnfattigdomens villkor i välfärdsstaten.*

Acta Universitatis Upsaliensis.

Att växa upp i knappa ekonomiska omständigheter sätter spår i barns och ungas liv, även om de i ett rikt land som Sverige självfallet är annorlunda än i många fattigare länder. Konsekvenserna är i första hand relationella och sociala. Det kan handla om oro och omsorg om andra familjemedlemmar, att förstå sig själv som en utgiftspost eller att gömma undan tecken på fattigdom för kompisar och i skolan.

Stina Fernqvist utgår i sin avhandling om barnfattigdom från en relativ fattigdomsförståelse och definierar fattigdom som sådan brist på ekonomiska resurser som får sociala och materiella följder. Hon diskuterar barnfattigdom dels som en välfärdsstatlig fråga om hur barn positioneras i den svenska välfärdsstatliga kontexten och hur detta påverkar barns egen förståelse av och förhandlingar kring fattigdom. Hon diskuterar hur barn positioneras i relation till den sk. Arbetslinjen, som står för den svenska välfärdsstatens aktiverande och disciplinerande arbetsmarknadspolitik.

Huvudfrågan i avhandlingen gäller ändå hur barn förstår och hanterar knappa ekonomiska omständigheter och hur den diskursiva positionen 'fattigt barn' får betydelse för barns identitetsskapande. Fernqvist knyter an till i första hand kvalitativ forskning om barns erfarenheter, strategier och förhandlingar som kan länkas till barns identitetsarbete och aktörskap. Hon har valt att inhämta kunskap om dessa genom att intervjua barn. Materialet består av intervjuer och uppföljningsintervjuer med barn i åldern 6–17 år som lever i familjer som har erhållit ekonomiskt bistånd. Att vända sig till barnen direkt motiveras med att tidigare forskning påvisat att barns och föräldrars strategier för att hantera ekonomisk utsatthet skiljer sig från varandra och att vuxna inte nödvändigtvis känner till hur barn resonerar om saken.

Avhandlingen är förankrad i barndomssociologisk forskning som framställs som ett alternativ till förståelsen av barn och barndom i termer av utveckling och utvecklingskedan. Fernqvist betraktar barndomen i ett här-och-nu-perspektiv och inte som en förberedelse för att bli vuxen. Familialiseringen, ett annat dominerande perspektiv, i vilket barn primärt betraktas genom sin familjetillhörighet och som en tilläggsbestämmelse på den vuxnas situation granskas kritiskt. Begreppet är besvärligt eftersom det tenderar att dölja barnets situation. Det är många begrepp som samsas i avhandlingen. Det mest centrala är barnpositionen som syftar såväl på barndomen som social struktur och som situerad identitet som förhandlas i vardaglig interaktion. Som kännetecken för barnpositionen nämns befrielse från ansvar, beroende av vuxna, sårbarhet och underordning. Fernqvist är intresserad av det handlingsutrymme som barnpositionen ger, dvs. vilka handlingar som ses som lämpliga och naturliga för denna åldersposition. Andra centrala begrepp är aktörskap och delaktighet, vilka ger barnet möjlighet att handla och påverka. Med hjälp av begreppet strategi undersöker Fernqvist dolda och uttalade förhållningssätt och erfarenhetsbaserade handlingar som relaterar till familjens ekonomiska situation.

Avhandlingen består av fyra artiklar och en sammanfattande kapp.

Artikel I: (Inter)active Interviewing in Childhood Research: On children's Identity Work in Interviews. Artikeln är ett ambitiöst bidrag till den metodologiska diskussionen om intervjun som social interaktion och om barns kompetens att ingå i den. Fernqvist refererar här till Gubrium och Holstein och deras begrepp 'den aktiva intervjun'. Intervjun betraktas som en arena för förhandlingar om identitet och självpresentation, där både intervjuaren och den intervjuade är aktiva i produktionen av ny kunskap. Fernqvist kombinerar den aktiva intervjun med Goffmans begrepp 'inramning' (framing), i syfte att studera hur det att leva i knappa ekonomiska omständigheter präglar barns identitetsarbete. Inramning förstås som intuitiva strategier för att tolka och hantera en situation. Fernqvist särskiljer mellan en vuxenlik ansvarsram och en ram som uttrycker frihet från ansvar, mera i enlighet med den kulturella barnpositionen. Hur barnen svarar tolkas som strategier för att 'göra ålder' och som ett sätt att få åtminstone en viss kontroll över situationen. Fernqvist reflekterar också över makt- och andra asymmetrier som ramar in intervjusituationen, i relation t.ex. till kön, klass och ålder.

Artikel II: Redefining participation? On the positioning of children in Swedish welfare benefits appeals. Artikeln diskuterar barns positionering i den svenska välfärdsstaten. Fernqvist frågar sig vilken barndomsförståelse som finns inbäddad i välfärdsstatliga interventioner, såsom hanteringen av ekonomiskt bistånd. Hon kritiserar välfärdsforskningen och dess framtidsinriktning för att inte beakta barnets position och barnets tillgång på resurser här och nu, *som barn*. Materialet utgörs av protokoll från länsrätter gällande ansökningar om försörjningsstöd, och hur barn beskrivs i dessa. Fernqvist särskiljer tre teman i analysen av materialet. Det första är att barnen representeras av sina föräldrar, vilket understryker barnens ställning som beroende. Ett viktigt tema är hur barnen upplever ekonomisk utsatthet medan de är barn, snarare än att fokusera på om stödberoendet går i arv till nästa generation. Det tredje temat tar fasta på spänningar mellan Arbetslinjen, som betonar rättigheter och skyldigheter i relation till arbetsmarknaden å ena sidan, och familjediskursen, som understryker föräldrars skyldigheter att ha omsorg om sitt barn å andra sidan.

Artikel III: Barns strategier och ekonomisk utsatthet – knappa resurser som utgångspunkt för en förhandling av positionerna i familjen. Fernqvist diskuterar hur barn tolkar sin position i ekonomiskt utsatta familjer och hur de förhandlar om sin familjposition, kopplat till ansvar och rättigheter. Artikeln har fokus på barns strategier och aktörskap. Ett centralt argument är att familjernas finansiella situation utmanar sättet på vilket barnpositionen traditionellt förstås. Ett annat är att barnpositionen är annorlunda än vuxenpositionen i termer av makt, aktörskap och tillgång till resurser. Barnens handlingar tolkas som strategier för anpassning till eller utmaning av barnpositionen. Fernqvist gör en liknande uppdelning som i artikel I mellan strategier som betonar ett vuxenlikt ansvar och 'tonårsstrategier' som för sin del markerar de egna behoven och föräldrarnas oförmåga att uppfylla dem.

Artikel IV: Joining in on different terms – dealing with poverty in school and among peers. Artikeln handlar om hur barn upplever och hanterar ekonomisk utsatthet och fattigdomens synliga uttryck i skolan och i jämnåldersgrupper. Barn strävar till att gömma undan eller omförhandla tecken på ekonomisk utsatthet. Att frivilligt utesluta sig själv från sociala evenemang som kan medföra ekonomiska utgifter är en strategi som används för att dölja familjens ekonomiska trångmål. Barnen skapar hierarkier på basen av olikhet och använder subtila metoder för att göra någon uppmärksam på sin brist på finansiella resurser. Maktmekanismer i relationerna mellan jämnåriga kan leda till upplevelser av inneslutning och uteslutning. Barnen positionerar sig som observatörer snarare än delaktiga när det gäller fattigdom. Fattigdom är något som finns någon annanstans och i en annan tid. I artikeln diskuteras stigmabegreppets relevans kritiskt.

Stina Fernqvists avhandling är rik på observationer om hur barn lever med ekonomisk utsatthet och hur de förhandlar om sin position. Avhandlingen är begreppslikt ambitiös, men Fernqvist behärskar inte helt användningen av de många begreppen och deras inbördes relationer. Begreppen glider ibland in i varandra så att en och samma handling ibland kallas för strategi, ibland position och ibland ram. Mot bakgrunden av den mångfald av diskurser som korsar dagens barndom känns det också lite

främmande att i utgångspunkten slå fast vad en barnposition innebär. Man kan diskutera om attributen är så entydiga idag och om barnpositionen faktiskt kan betraktas som så motsatt den vuxna positionen. Jag hade också önskat att Fernqvist i större utsträckning skulle ha använt sig av de metodologiska redskap som hon förtjänstfullt utvecklar i den första artikeln också i analysen av materialet i de andra artiklarna. Jag tänker speciellt på samspelet mellan intervjuaren och den intervjuade i den gemensamma produktionen av kunskap.

Mycket av avhandlingens förtjänster ligger i sättet att synliggöra och sätta namn på något som Fernqvist kallar ”en hal problematik”. Barnfattigdomen är ett dolt fenomen som det är svårt att få syn på. Barn omgärdas av all slags ideologiskt legitimerade skyddsvallar och stötdämpare som skall hindra dem från att konfronteras med följderna av ekonomisk utsatthet. Forskningsuppgiften har bjudit på många etiska och metodologiska utmaningar som Fernqvist har gett sig i kast med på ett sensitivt och reflekterande sätt.

Harriet Strandell, fakultetsopponent, Helsingfors universitet

Jan-Magnus Enelo (2013) *Klass, åsikt och partsympati. Det svenska konsumtionsfältet för politiska åsikter*. Örebro Studies in Sociology.

Jan-Magnus Enelos avhandling behandlar relationen mellan klass och politik. Närmare bestämt studerar den hur politiska åsikter och partsympatier förhåller sig till kulturella och ekonomiska resurser. Med ett Bourdieu-inspirerat angreppssätt analyseras data från den senast tillgängliga svenska valundersökningen (2006). Data analyseras med hjälp av en form av geometrisk dataanalys (multipel korrespondensanalys) vars viktigaste resultat är grafiska representationer av observationer eller variabelvärden, utlagda i ett flerdimensionellt rum.

Så utrustad ger sig Enelo i kast med att analysera det svenska politiska åsiktsfältet. Många intressanta fynd redovisas. Ett sådant, som kanske inte ges den uppmärksamhet det förtjänar, är den sociala variationen i förmågan att överhuvudtaget ha en åsikt. Enkelt sammanfattat är det så att ju mer komplicerad en politisk fråga är, desto större blir klasskillnaderna i andelen ”vet ej”-svar i undersökningen.

Bland dem som ändå faktiskt kan avge en åsikt finner Enelo – i likhet med tidigare forskning – att det finns en tydlig skillnad mellan en socio-ekonomisk och en socio-kulturell dimension. Socio-ekonomiska frågor handlar om fördelning, om välfärdsstat och inkomstomfördelning. Socio-kulturella frågor handlar om auktoritarism kontra liberalism på områden som rör livsstil, sexualitet och levnadsnormer. Men till skillnad från tidigare forskning menar Enelo sig finna att den senare dimensionens ena pol består av två, delvis särkopplade, dimensioner. Den ena är det moralkonservativa förhållningssättet, där frågor kring moral och livsstil, ofta kopplade till sexualitet

och familj, är centrala. Den andra är den kulturkonservativa hållningen, där nationen och dess (hotade) värden står i centrum. Den som är konservativ vad gäller den ena aspekten behöver alltså inte vara det vad gäller den andra, medan den som är liberal i det ena avseendet tenderar att vara det även i det andra.

Enelo finner inte mindre än sju distinkta åsiktskonstellationer, eller kluster, i den svenska befolkningen: (a) en socio-kulturellt liberal vänster; (b) en socio-kulturellt liberal höger; (c) en kulturkonservativ höger; (d) en moralkonservativ vänster; (e) en kulturkonservativ vänster; (f) en socio-ekonomisk vänster, samt (g) en neutral grupp. Man finner en stor yrkesspridning i detta åsiktsfält: kapitalvolym och kapitalsammansättning (i Bourdieus mening) strukturerar påtagligt åsikterna i både den socio-ekonomiska och den socio-kulturella dimensionen. Enelo finner dessutom intressant nog att medan skillnaden mellan de politiska blocken framförallt struktureras av den socio-ekonomiska dimensionen så struktureras partival *inom* blocken framförallt av den socio-kulturella dimensionen.

Enelos avhandling innehåller som framgått många intressanta iakttagelser. Genom att visa att klassröstning inte går att reducera till socio-ekonomiska frågor, och att socio-kulturella frågor är mer komplexa än som oftast antagits ger han ett bidrag till forskningen om klass och politik. Men avhandlingen har också påtagliga brister.

Ett sådant problemkomplex rör begrepp och indikatorer. Vad gäller utfallsvariabeln rör sig Enelo ganska fritt mellan att kalla denna "åsikter", "smak" och "preferenser" utan att diskutera detta närmare. Variabeln utbildning omtalas ömsom som kulturellt kapital (s 39), som en indikator på klass (s 215), eller som något annat än kulturellt kapital (s 217). Det är möjligt att detta går att förena men läsaren blir aldrig riktigt klar över hur utbildning egentligen ska förstås i Enelos ramverk.

Den metod Enelo valt och dess grafiska output är ofta lite svår att tolka och bedöma. Inga anpassningsmått redovisas så läsaren lämnas i sticket ifråga om att bedöma hur väl de grafiska representationerna fångar den empiriska variationen. Antalet kluster och deras tolkning framstår som lite godtycklig. Jag saknar också sensitivetsanalyser t.ex. ifråga om vad sammanslagna svarsalternativ och andra databearbetningar egentligen betyder för resultaten. I presentationen av metoden tycks Enelo förfäktat att valet står mellan olika linjära och additiva analysmetoder och den han valt. Men det är ju inte alls fallet: samhällsforskarna har numer en uppsättning analysmetoder som bygger på liknande antaganden som den Enelo använder, men som enligt min mening är mer lättolkade och robusta.

Stefan Svallfors, fakultetsopponent, Umeå universitet

Övriga recensioner

Rolf Lidskog och Göran Sundqvist (2011) *Miljösociologi*. Studentlitteratur.

Efter tjugofem år av strävan efter hållbar utveckling där social-, ekonomisk- och miljöhänsyn skulle gå hand i hand konstaterar fler och fler bedömare att ett sådant förhållningssätt inte räcker. Den kända devisen från Brundtlandrapporten om vår gemensamma framtid; att hållbarhet är att tillgodose dagens behov utan att förstöra för nästa generation, har visat sig vara för svag. Det finns alltså starka skäl att med förnyat intresse hitta förhållningssätt och begrepp för att hantera människans miljöpåverkan. Sverige är inget undantag. Trots att vi svenskar i allmänhet anser att vi är duktiga på miljöfrågor, har vi ett genomsnittligt globalt ekologiskt fotavtryck på 5,9 global hektar och ligger därmed på 13 plats på listan över länder med störst miljöpåverkan. Ungefär på samma plats ligger svenskarnas genomsnitt i koldioxidligan vilket sammantaget innebär att om människor världen över skulle leva som vi skulle miljöproblemen vara mycket värre. I introduktionsboken till *Miljösociologi* försöker Lidskog och Sundqvist att ge läsaren verktyg för att förstå miljöproblemen såsom politiska problem där socialt samspel sätter villkoren för skapandet och lösningen av miljöproblem. De skriver kärnfullt att "Natur och samhälle är förenade i en gemensam verklighet" (s.49), vilket klargör att miljön för en sociolog aldrig kan vara eller skapas utanför det politiska. Denna verklighet ser inte radikalt annorlunda ut nu än vid mänsklighetens startpunkt, miljöproblem har varit människans ständiga följeslagare. Boken är skriven som en ingång till området utifrån författarnas gedigna erfarenhet av att undervisa inom lärarprogram, miljövetarprogram och sociologiprogram.

Lidskogs och Sundkvists bok är välkommen som kurslitteratur eftersom den ställer frågor om essensen av miljöproblem vilket får studenter att fundera ett steg längre. Bokens kapitel ställer frågor om vad ett miljöproblem är, om miljöproblemen finns i naturen samt staten, individen eller vetenskapen som svaret på utmaningarna. Lidskog och Sundqvist ger rikligt med exempel och referenser till tidigare forskning bland annat från Beck och Bauman. Ett område de lutar sig emot och finner inspiration från är de tekniksociologer som verkar inom fältet STS (Science and Technology Studies). När de försöker att finna en definition av vad som är centralt i deras bok menar de att "Miljöfrågor är aktörsbaserade praktiker" (s. 41) med en tydlig koppling till aktör-nätverksteorin. Även om författarna är teoretiskt mycket kunniga inom området är språket, som sig bör i en studentlitteraturbok, inte onödigt krångligt. Författarna är måna om att ta om, förklara och introducera varje kapitel rigoröst. Det märks också att Lidskog och Sundqvist har undervisat otaliga studenter inom detta fält och därigenom lärt sig vad som når fram och vad som inte når fram.

Att såsom miljösociologin gör, att ta sin utgångspunkt i att miljöproblemen och miljölösningarna är mänskliga, politiska och materiella samtidigt innebär att fokus hamnar på klassiska sociologiska frågor som till exempel maktfördelning. Författarna

skriver att "Miljöproblemen är samhällsproblem som skapas av samhällsutvecklingen och är därför placerade i samhällets mitt. Det innebär att naturen är föränderlig eftersom den är skapad genom aktörernas praktiker" (s.155). Trots denna vetenskapsteoretiska tydlighet och klara beskrivning av vad miljösociologin bidrar med saknar jag en fylligare beskrivning av vad en analys av miljörettvisa faktiskt innebär. Författarna använder sig inte explicit av den omfattande tidigare forskningen som studerar vilka som drabbas av miljöförstörelsen eller vilka ekonomiska system som historiskt har orsakat miljöproblem. Bland annat har flera ekosocialister påvisat sambanden mellan klimatförändringar, högre matpriser och hungersnöd. Här saknar jag den sociologiska spetskompetensen vilken brukar vara att påvisa olika negativa maktförhållanden och dess konsekvenser. De föreslår att "Sociologen kan göra nytta genom att visa hur sociala relationer skapas utifrån olika definitioner och inramningar, och på ett sätt som marginaliserar vissa grupper medan andra får makt" (s.151) men konkreta exempel på marginaliseringspraktiker är svårfunna i boken. Kanske att det blir för mycket fokus på vad miljöproblem är och hur miljöproblemen skapas vilket skymmer vilka konsekvenser de får?

En annan aspekt av miljöproblematiken som jag i stort sett saknar är vilken roll olika miljörelser spelar i att uppmärksamma och finna lösningar på miljöfrågor. Lidskog och Sundkvist skriver om FN-konferensen 1972 i Sverige men nämner inte att det samtidigt arrangerades en alternativ miljökonferens av miljörelsen som var mycket kritiska till vad som pågick innanför de stängda dörrarna till den officiella konferensen. När miljörelsen nämns är det framför allt i form av Greenpeace som lyckades få de europeiska politikerna att uttala sig emot sänkandet av oljeplattformen Brent Star i Östersjön (s.117). Författarna är skeptiska till den sortens aktioner då de menar att själva grundproblemet med oljeutvinning kvarstår och att det blir en betydelselös seger i det stora hela. I sitt exempel har Lidskog och Sundkvist en poäng, men samtidigt tappar de möjligtvis bort alla de framgångsrika miljörelser som har satt stopp för Vindelälven- och Kalixälvens utbyggnad, anti-kärnkraftsrörelsen, de ekologiska odlarna, eller för att ta ett aktuellt svenskt exempel, Ojnareskogens vänner. Författarna ställer tre kraftfulla frågor om huruvida staten, individen eller vetenskapen kan lösa miljöproblemen var för sig. Svaret är att inga lösningar hittas var för sig eftersom problemen också skapas av alla tre typerna av aktörer, men ett sådant svar utelämnar kraften hos miljörelserna och möjligheterna att göra politik tillsammans. Även om det kanske är ett sådant svar författarna ger i slutet, vore det kanske på sin plats att i boken få läsa om djupare beskrivningar på framgångsrika exempel av miljörelsernas praktik.

Lidskog och Sundkvist bok om sociologin som studerar miljöfrågor är en viktig introduktion till ett kunskapsfält som ofta glöms bort när miljöproblem ska hanteras. Inte minst är denna brist synlig i de senaste 25 årens svenska politiska ekonomerna strävan av att uppfinna och implementera policy för att få social-, ekonomisk- och miljöhänsyn att gå hand i hand. Boken har ett språk anpassat till grundnivå och kapitlen har tydliga poänger vilket gör den utmärkt som en kursbok inom fältet, men idéerna och poängerna borde få en större läsekrets än studenter som redan är intresse-

rade av miljöfrågor. Politiker och makthavare inom alla läger borde fördjupa sina kunskaper inom miljösociologi för att på ett mer grundläggande vis bemöta utmaningen att skapa en hållbar värld för oss alla.

Martin Hultman, Umeå universitet

Johannes Lindvall och Bo Rothstein (2009) *Vägar till välstånd – Sambandet mellan demokrati och marknadsekonomi*. SNS förlag.

Syftet med boken är att ge studerande i ämnen som statsvetenskap och sociologi förståelse för marknadernas sätt att fungera, samt att ge ekonomistuderande bättre insikt i marknadernas beroende av väl fungerande politiska institutioner och de politiska förhållandenas betydelse för den ekonomiska utvecklingen. Boken är alltså tänkt att ha relevans för flera ämnen.

Boken inleds med ett kapitel som beskriver dels hur demokrati och marknad kan utgöra varandras problem, dels hur demokrati och marknad kan vara en tillgång för varandra. Demokrati och marknad kan exempelvis vara en tillgång för varandra genom att staten förser samhället med en god rättsordning. Marknaden kan vara en tillgång för demokratin genom att marknaden förser samhället med ekonomisk tillväxt och därigenom förser politiken med resurser att fördela.

I bokens andra och tredje kapitel redogörs för hur kvalitet uppstår i offentliga institutioner samt vilken roll sociala institutioner och tillit har för tillväxt. Lite kortfattat framställs det som att en opartisk rättsstat är det bästa för hög kvalitet i de offentliga institutionerna och för låg korruption. Detta samverkar också med uppkomsten av sociala institutioner som befrämjar tillit. Tillit i sin tur är själva kärnan för att få låga transaktionskostnader vid marknadsutbyten, vilket leder till tillväxt. I boken redogörs för institutionell teori om människors deltagande i informella institutioner. Det påvisas därvidlag att demokratiska principer är nödvändiga för att skapa den dialog och trovärdighet som ger effektiva institutioner. Dessutom redogörs för några hypoteser om varför en stat reformerar sina formella institutioner för att bli en rättsstat.

Bokens fjärde kapitel redogör för olika typer av marknadsekonomier. Här jämförs regler för marknadens funktionssätt i Sverige, Tyskland, Frankrike, Storbritannien och USA vad avser arbetsmarknadens organisering och ekonomisk omfördelning över tid och försöker sedan med hjälp av dessa data dra slutsatser om tillväxten, också detta över tid. En slutsats i kapitlet är att det inte endast finns en enda modell för hur man ska organisera ett samhälle för att få välfärd och tillväxt.

I det femte kapitlet redogörs för grundläggande politiska institutioner och dessas påverkan på det politiska utfallet och därmed den förda politiken. Till exempel verkar det finnas ett samband mellan vilket valsystem ett land har och grad av konflikt eller

konsensus i samhället. Detta i sin tur påverkar utfallet av politiken. Dessutom redogörs för hur politikens tröghet genom idéer, normer och politisk kultur ger avtryck i hur politiska problem löses i samhället. Politiska system fungerar alltså olika och detta ger politiska och ekonomiska effekter.

Det sjätte kapitlet behandlar organisationernas makt att påverka politiken utifrån de tre idealmodellerna pluralism, etatism och korporativism. Särskilt behandlas hur detta får genomslag på den förda ekonomiska politiken. Slutsatsen är att det är viktigt att förstå vilket inflytande det civila samhället har på politiken för att förstå politiska utfall och i förlängningen politikens ekonomiska effekter.

Till att börja med förtjänas det att påpekas att boken fyller ett tomrum i svensk utbildningslitteratur. Något som också författarna framhåller som tungt vägande skäl till att skriva boken. För detta förtjänar författarna en eloge.

Dock finns det svagheter som förtjänar att lyftas fram. Bokens titel speglar inte bokens innehåll särskilt väl. Den behandlar visserligen aspekter på samspelet mellan demokrati och marknadsekonomi, men min uppfattning är att bokens huvudsakliga mål är att beskriva marknadernas beroende av väl fungerande politiska institutioner i allmänhet. Det är alltså tveksamt om boken egentligen beskriver sambandet mellan demokrati och marknad. Istället beskriver boken sambandet mellan effektiviteten i politiken och marknaden. För egen del tror jag det senare i princip är en korrekt beskrivning av orsakssambandet vilket visar sig i många historiska och nutida exempel på effektiv marknadsreglering och efterföljande tillväxt och samhällsomvandling. Hela Västeuropa kunde under 1800-talets gång industrialiseras och inleda en period med hög tillväxt utan att länderna var demokratiserade. Detsamma gällde Japan på 1800-talet och Sydkorea efter Koreakriget. Kina uppvisar också hög tillväxt utan demokrati.

Om nu sambandet går mellan effektiv politisk reglering och tillväxt via marknaden hur kommer då demokratin in i bilden? I boken påstås att: ”Resultaten tyder så långt på att demokratisering har en klart positiv inverkan på ekonomisk liberalisering (det vill säga införandet av mer marknadsekonomi) men att effekterna av ekonomisk liberalisering på införandet av demokrati är mer osäkra” (s.22). Vad författarna fått detta ifrån är en gåta för mig. Om något borde författarna påstå precis det motsatta.

För det första finns det en del avancerad nationalekonomisk forskning som visar på divergerande resultat vad gäller demokratiseringens effekt på tillväxten (för mer om detta läs kapitel 17 i *The Economics of Growth* av Philippe Aghion och Peter Howitt). För det andra finns det en hel del statsvetenskaplig litteratur där det visas att beroendesambandet går från effektiva marknader via tillväxt mot demokrati. I *The emergence of democracy : a comparative study of 119 states, 1850–1979* visar Tatu Vanhanen att demokrati följer på tillväxt och rikedom. Anledningen är att när vissa element av befolkningen i en stat blir rikare får människor tid och pengar som de kan använda för politiska ändamål. Demokrati följer därmed som en konsekvens av den följande politiska striden mellan gamla och nya politiska eliter. Nu är förvisso Vanhanen inte ensam i sin uppfattning att sambandet går från tillväxt och välstånd till demokrati. En av den moderna statsvetenskapens största, Ronald Inglehart, framhål-

ler sådana samband i sin forskning. Han menar att desto rikare invånare i ett land är ju större är chansen att de framhäver frihetliga och självförverkligande värden. Detta tenderar att framtinga demokrati där den inte finns och förstärka demokratin där den redan är ett faktum. Även Seymour Martin Lipset framhöll denna typ av resonemang i klassikern *Political Man*.

Jag menar att en lärobok om sambandet mellan demokrati och marknadsekonomi vinner på en allsidig belysning av både begreppen och dess inbördes beroendeförhållanden. Som Lindvalls och Rothsteins bok är utformad kommer jag inte ifrån tanken att den i allt för stor utsträckning enbart är en produkt av den forskning författarna själva bedriver. Den lever därmed inte upp till den allsidighet som kan krävas av en lärobok i ämnet.

Fredrik Bonander, Örebro universitet

Josefina Syssner, red. (2011) *Perspektiv på turism och resande*. Studentlitteratur.

Turismforskningen är ett växande forskningsfält även om turism och resande har studerats länge. Att forskningen på området ökar i intensitet och drar till sig allt fler forskare är ett tecken i tiden som helt säkert har att göra med att turism av politiker och företagare på senare tid allt mer kommit att betraktas som en lovande ekonomisk marknad. Turismen är med andra inte längre bara en angelägenhet för resande hungliga på upplevelser, idag är turism en industri som omsätter miljarder. Därigenom blir företets intressant för politiker och pengar dirigeras till området, och med pengarna väcks intresset för möjligheten att forska. Det satsas en hel del EU-medel på turismforskning. Jag arbetar själv i ett sådant projekt, ett Interregprojekt inriktat på att skapa "gränsöverskridande mervärde" i arbetet med att utveckla turismen i Trollhättan/Vänersborg i Sverige samt Limfjorden och Nordgyllands kustamhällen, i Danmark. Tillväxt och hållbarhet är ledorden i projektet och det övergripande syftet är att utveckla orterna som destinationer. Projektet är tvärvetenskapligt, med en övervikt av forskare från disciplinerna National- och Företagsekonomi. Och med ledning av ämnestillhörigheten bland deltagarna på de konferenser jag åkt på i samband med projektet för att presentera forskningen är detta bilden som växer fram. Turismforskning har en stark slagsida åt ekonomi och bedrivs i hög grad av företagsekonomer. Därför är det glädjande att kunna konstatera att det producerats en antologi där forskare från hum-/samområdet visar på alternativa teorier och metoder för att söka kunskap om det månfacetterade fältet turism. Det är på tiden!

Antologins inledande kapitel innehåller en kortare inledande introduktion av forskningsfältet samt en genomgång av bokens tre grundantaganden. 1: att turism är ett fält bestående av många olika fält. 2: att studier av turism bör bedrivas med insikt

om att turism bara är ett sätt att resa, bland många andra. 3: att turism i hög grad handlar om relationer av över- och underordning, om makt. Här finns även en introduktion till sättet att forska som författarna utgår från, att närma sig turism via vetenskapliga begrepp. Därefter följer 13 kapitel med följande rubriker: Etnografi, Diskurs, Identitet, Etnicitet, Intersektionalitet, Kultur, Plats, Makt, Arbetsvillkor, Postkolonialism, Tids- och rumskompression, Transnationalism, Diaspora.

Rubrikerna visar på bredden i anslaget. Respektive kapitel är kort och kärnfullt. Det handlar därför inte om några fördjupningar av respektive perspektiv, detta är framförallt en bok för den som är bekant med begreppen och som är nyfiken på hur de kan användas för att studera turism utifrån ett samhällsvetenskapligt eller kulturvetenskapligt perspektiv. Varje kapitel innehåller en genomgång av begreppet samt metodologin samt exempel på hur man kan använda dem för att analysera sådana turistiska problem som till exempel: resebroschyrer, sexturism, arbetsförhållanden, asymmetriska maktrelationer och språkförbistring. Även om bredden i anslaget har ett pris i form av förenkling så visar man just genom bredden på hur angeläget det är för forskare från hum-/samområdet att forska om turism. Det är en växande industri som ger återverkningar på samhället, både på resmålen och här hemma. Politiker och företagare ser i turismen stora möjligheter och i Danmark har man kommit långt i omställningen av ekonomin. Där talar man om turism i termer av näring och industri och Sverige ligger inte långt efter. Ytligheten som bokens bredd tvingar på innehållet är således ingen kritik, mer ett konstaterande. Och eftersom författarna är generösa med korsreferenser mellan kapitlen och teorierna delvis överlappar varandra är ytligheten dessutom delvis skenbar. Här finns större djup än vad rubrikerna indikerar. Och eftersom turismforskningsfältet är så pass mångfacetterat som det är blir mängden av ingångar ett slags illustration till komplexiteten och kontrasten till mycket av företagsekonomisk (lönsamhetsinriktad) forskning blir härigenom större. Speciellt tydligt blir detta i kapitlet om Makt, där konsekvenser av tanken om Partnerskap för turism analyseras och det visar sig att lönsamheten inom industrin till stor del skapas genom låga löner. Även sexindustrin som analyseras i kapitlet om Intersektionalitet är av samma anledning särskilt värdefullt, liksom analysen av arbetsvillkoren för arbetarna inom turismnäringen i London, i kapitlet om Arbetsvillkor. Genomgående gäller för kapitlen i boken att de inte bara innehåller *presentationer* av begreppen och perspektiven, här finns även *problematiseringar* av dem.

Invändningar och problem finns här som i och med andra böcker. Och även om förtjänsterna klart väger över finns några saker som är värda att nämna för att ge balans åt recensionen. Bitvis blir det väl översiktligt vilket gör att man riskerar att förlora läsare som är intresserade av turismfältet men som inte har erfarenhet av att arbeta med abstrakta teorier. Det är ett oundvikligt problem, som inte bara denna bok brottas med. Ett problem som man däremot skulle kunnat åtgärda utan att ändra på innehållet egentligen är placeringen av kapitlen. Jag har svårt att se en röd tråd här och tror att en del av ytligheten hade kunnat åtgärdas med ett upplägg som gick från lite mer övergripande kapitel/begrepp som Kultur, Etnicitet och Etnografi, för att sedan succesivt och gradvis bygga upp komplexiteten genom att presentera övriga teoretiska

kapitel och sedan avsluta med de lite mer tillämpade kapitlen. En randanmärkning är även att det saknas perspektiv som hade kunnat vara med. Ett sådant perspektiv är Aktör-Nätverksteori (ANT) som hade kunnat ersätta något av de överlappande kapitlen om Poskolonialism/Intersektionalitet/Makt, vilka möjligen hade kunnat integreras i ett kapitel. ANT hade utgjort ett bra och fördjupande komplement till övriga ingångar, med begrepp som: aktör, nätverk och affekt, vilket är högst relevant och användbart för att förstå ett fenomen som turism.

Med det sagt vill jag avsluta med att säga att detta är en viktig bok som fyller en betydande funktion för att öppna upp turismfältet för forskare inom hum-/samområdet, som både kan och bör bedriva forskning kring olika aspekter av turism, kritiskt analyserande forskning. Inte som alternativ till annan turismforskning utan som komplement. *Perspektiv på turism och resande* är en bok som visar på möjligheter och som inspirerar till fortsatt arbete med nya perspektiv och ingångar till det högaktuella och viktiga kunskapsområdet turism.

Eddy Nehls, Höskolan Väst

Thomas Knoll och Ann-Katrin Witt (2011) *Tillbaka till framtiden. Familjens betydelse för individens livsval*. Studentlitteratur.

Sverige ses ofta som ett av de länder i världen som är mest individualistiskt och minst traditionsbundet. Hur skall vi då förstå att vi befinner oss mitt i en "re-traditionaliseringstrend". uttryckt som "nyfamilism" (s. 14). I *Tillbaka till framtiden*s fem kapitel söker författarna Thomas Knoll och Ann-Katrin Witt, Jill Gutenfelt och Peter Björk reda ut fenomenet. De två första författarna är också bokens redaktörer. Det är emellertid inte studieobjektets utbredning som är analysernas fokus utan dessas uttryck genom värderingar, handlingar som de återges företrädesvis i debatlitteratur och media. Två teman omsluter analysen. Det första är kopplingen mellan nyliberalism, nykonservatism och postmodernism och den "oheliga alliansen" mellan "folket" och "eliterna" sammanfogat i en socialkonservativ strömning (s. 101). Det andra temat är distinktionen mellan de som individualiseras genom samhällets oundvikliga förändringar och de som individualiserar sig genom att välja bort traditionella hierarkier.

Redan i inledningen antyds förklaringen till fenomenet som: "symboliska manifestationer av den oro som drabbar de ofrivilligt individualiserade", en tes som Thomas Knoll preciserar i det avslutande kapitlet. Han hänvisar till kopplingen mellan nyliberala och socialkonservativa värderingar som understöds av varningar och exempel på familjens och samhällets moraliska sammanbrott. I min läsning av boken väljer jag att börja från slutet för att se om och hur de olika kapitlen hjälper oss att förstå "längtan efter ett föreställt förflutet". Knoll har Tyskland som referenspunkt och den kristde-

mokratiska familjeministerns reformer med svensk familjepolitik som förebild. Syftet var att höja nativiteten och underlätta för barnfamiljer att förena arbete och familj, det vill säga en tvåförsörjarfamilj. Knoll visar att förslaget ligger i linje med "postindustriella närings- och arbetsmarknadsintressen". Men samtidigt förespråkas i sann nyliberal anda skattesänkningar och minskade välfärdsstatliga åtaganden och privatisering av vård och omsorg. De inneboende motsättningarna blir uppenbara, familjen blir den skärningspunkt där till synes oförenliga krav landar.

I riktningen bakåt spelar den traditionella familjen en viktig roll. Ann-Katrin Witt avhandlar i ett första kapitel *Kärnfamiljens diskurs och dess betydelse för kvinnorna*. Hon ställer tre retoriska frågor: Är en traditionell kärnfamilj alltid bäst för alla? Bör kärnfamiljen bevaras till varje pris eller vore det bättre om den begravdes? Är familjen kanske rentav mest hindrande för de kvinnor som den sägs värna? Givet frågornas retoriska karaktär är svaren knappast förvånande. Det känns lite som att slå in öppna dörrar. Witt visar kärnfamiljdiskursens dominans också inom områden som vi inte alltid är varse. Hon lyfter fram vårdnadsbidraget som exempel på riktningen bakåt, men hon frågar sig aldrig varför "re-formen" inte mött något gensvar hos "folket"? Ett enkelt svar är naturligtvis att ersättningen är för låg, men svar som avser människors handlingar är sällan enkla. I Knolls övergripande perspektiv förläggs en av samtidens motsättningar i familjen och vårdnadsbidraget passar bra in i den analysen. Det är ett intressant exempel på den "re-traditionalisering" som hade förtjänat en fördjupad analys som öppnat upp för en vidare förståelse av samtidens trender av vilka ökade socioekonomiska klyftor är den mest påtagliga.

Varför anses moderskapet vara "naturligt"? Den tematiken avhandlar Jill Gutenfelt i *Det ombuldade moderskapet*. Inledningsvis presenteras en historisk exposé över synen på moderskapet, männens roll och nyttan av att skaffa barn. Texten igenom handlar det om att ifrågasätta det självklara. Den goda modern och hennes historiska rötter mejslas ut. Därefter förflyttas vi till familjens betydelse för den svenska modellen och rädslan att kvinnor väljer bort moderskapet och att det föds för få barn. Så varför skaffar vi oss då barn? Gutenfelt hävdar att det är ett planerat uppfyllande av förväntningar, att bara låta det ske, medan att inte skaffa barn är resultatet av ett aktivt medvetet val och hon *tror* "att vi inte så radikalt skiljer oss från tidigare livsmönster". Hon skriver personligt om sin egen ambivalens inför moderskapet och man anar ett egenintresse att fördjupa sig i frågan. Att lyfta fram att vi numera har många "barnfria" icke-föräldrar (inte att förväxla med barnlösa) bryter ett tidigare tabubelagt område och individens frihet ställs mot familjekollektivets krav och ideal. Genom det greppet tvingar hon läsaren att reflektera över jämställdhet, bio-makt, adoption och heteronormativitet i nya banor och vi inser att vi bara befinner oss i början av omvälvningarnas tid. Guteland öser på så att hennes budskap ibland blir övertydligt. Hon vill ha förändring – om så bara nagga traditionalismen i kanten och eftersom moderrollen är konstruerad så kan den dekonstrueras. Javisst – den är ju något som kvinnor och män i samspel iscensätter och inte ett varats urtillstånd. Men även konstruktioner är sega och svåra att förändra och myter svåra att avliva. Nog har det hänt mycket i barnfamiljers vardagsliv, och det är nog få som ser sig som den traditionella familjens fan-

bärare när de i sina vardagspraktiker söker överbrygga de starka motsättningar som ryms i samtidens familjeliv. Och kanske finns det skäl att höja ett varningens finger för analyser som hävdar att "folket" på ett försåtligt sätt fångats av "elitens" dolda budskap – dvs. att de inte begriper sitt eget bästa.

Peter Björk avhandlar I *"det infantila samhällets labyrint"* relationen mellan barn- och vuxenhet i ljuset av en oroande samhällsutveckling och listan på icke önskvärda förhållanden tycks oändlig. Liksom i övriga texter är familjen i fokus. I en svepande presentation av 1900-talet ses arbetarrörelsen, feminismen, antiimperialismen och ungdomsrevolten 1968 som orsaken till samhällsförändringen och blir också måltavla för vad som måste återställas. Det mesta tycks "ha gått för långt", vilket tas till intäkt för bl a hårdare tag i barnuppfostran och i skolan. Med utgångspunkt i Carl Hamiltons snart 10 år gamla bok *"Det infantila samhället"* analyseras tecken på upplösningen av generationsgränserna och en alltmer tilltagande "ansvarslöshet". Detta drabbar skolan extra hårt och kunskapen, auktoriteterna och lärarnas status måste återupprättas. Skolan och familjen blir alltså måltavlan för återställandet av hierarkier. Liksom Knoll lyfter Björk fram att trenden inte är enhetlig och tydlig. Björk menar också att återupprättandet av hierarkier inte bara handlar om familj och skola utan är en generell attack mot ett samhälle präglad av jämställdhet och värdenihilism – det handlar alltså om att återskapa skillnader.

Tillbaka till framtiden är en i raden av böcker om den samtida familjen. Analysen platsar i genren "grand theory" vilket ofta lockar till generaliseringar. I olika varianter markeras riktningen bakåt och dess inneboende motsägelser. Allt är inte entydigt vilket berikar analysen. Men i det avseendet önskar man att redaktörerna uppmanat sina medskribenter att diskutera motiven för de exempel som valts och att de valda exemplen utsatts för en kritisk granskning. Det handlar trots allt om re-traditionalisering som fenomen och inte om dess styrka och utbredning.

Bokens styrka är det stora perspektivet – familjen i ljuset av nyliberala och socialkonservativa strömningar. Det är en rik bok varav endast en bråkdel varit möjligt att beröra. Den är ett utmärkt seminarieunderlag som kommer att ge upphov till många, långa och livliga diskussioner.

Margareta Bäck-Wiklund, Göteborgs universitet

Marcel Fournier (2013) *Émile Durkheim: A biography*. Polity Press.

År 1973 utkom Steven Lukes med sin bok *Emile Durkheim*, en bok som blev rättmätigt hyllad. Bokens undertitel var: *A historical and critical study*. Lukes problematiserade på övertygande sätt en del svagheter i Durkheims teorier. Men han tappar delvis bort de biografiska aspekterna och Durkheim hänger lite i luften i så måtto att Lukes inte sätter in Durkheim in i det franska intellektuella livet.

40 år senare har en ny och mer omfattande biografi publicerats, nämligen Marcel Fourniers bok *Émile Durkheim*. Det är en omfattande intellektuell biografi över sociologins främsta fadersfigur och i denna bok fångas Durkheim verkligen i helfigur.

Fournier har hittat nya manuskript, rapporter och mycket annat material som motiverar en aktuell biografi. Boken kännetecknas framför allt av att den är kronologisk snarare än tematisk, som så många andra studier av Durkheim. Och den betonar mer den kollektiva rörelsen i form av lanserandet av den sociologiska tidskriften *L'Année sociologique* (1896), där Durkheim kom att bli den centrala gestalten.

I huvudsak försöker och lyckas Fournier balansera mellan habitus och fält (han hade Bourdieu som handledare) eller med andra ord mellan individen Durkheim och det kollektiva franska sociologiska fältet. Och för att kunna genomföra detta krävs det stort utrymme i form av stort antal sidor (866 s).

Genom Fournier träder vi in i Durkheims vardagliga forskarverkstad, vi tar del av hans stora undervisningsbörda, vi möter personer som han samarbetade med och vi möter kritiker som Gabriel Tarde. Vi får mängder av detaljer, t.ex. vad Durkheim hade för inkomst i sina olika anställningsformer. Detaljrikedomen är överväldigande. Fournier måste ha suttit otaliga timmar i olika historiska arkiv och samlat in material. Innan denna bok kom ut hade han skrivit en biografi över Marcel Mauss, en man som bekant som stod nära Durkheim socialt och intellektuellt, så Fournier var nog delvis bekant med samma arkivmaterial.

Fournier beskriver livfullt vilket arbete som låg bakom startandet och drivande av *L'Année sociologique*, från i huvudsak Durkheim sida. Fournier behandlar ingående innehållen i ett antal nummer av tidskriften och hur de enskilda numren togs emot av "allmänheten". Durkheim och hans medarbetare kämpade hårt för att motivera sociologins studieobjekt, den s.k. sociala realismen. Tidskriften blev deras främsta organ och tidskriftsnumren var ambitiöst omfattande. Det första numret omfattade ca 900 sidor och av upplagan på 1100 återstod bara 380 osålda exemplar en kort tid därefter. Förutom de många artiklarna var recensitionsavdelningen häpnadsväckande omfattande. I ett av de tidigare numren recenserade Durkheim hela 60 böcker (många av dessa var korta noteringar), från skilda språkområden. Tidskriftens försäljningsframgång visade att den svarade mot ett behov. Durkheim-gruppen kunde efter några nummer utropa: vi har lyckats etablera sociologin som vetenskapligt ämne, ett ämne som undersöker samhällets tvingande lagar och detta gör det till en vetenskap. Det får Durkheim att ta till brösttoner och hävda att sociologin är en fransk specialitet. I Italien och USA fanns det redan sociologiska tidskrifter och dessa tog emot *L'Année* med stort intresse.

Det är en fascinerande läsning som Fournier delger oss om arbetet med denna tidskrift, ett arbete som var slitsamt och där framför allt Durkheim slits mellan hopp och förtvivlan inför kommande nummer och hur dessa nummer skall tas emot i det franska intellektuella livet. Särskilt drabbas Marcel Mauss av Durkheims förtvivlan. Durkheim menar att Mauss är för lat och har för många andra järn i elden. Överlag uppmuntrar Durkheim dock Mauss men denne får inte alltid tack för det arbete han lägger ned. I t ex Durkheims bok om självmordet är det Mauss som samlar in det om-

fattande statistiska underlaget utan att få så mycket som ett tack. Mauss nämns inte ens i boken.

I stort sett saknas framstående tyska sociologer som Max Weber. Tönnies och Simmel uppmärksammas helt kort. Simmel bidrog med en artikel i första numret av *L'Année*, men sedan fick det vara nog. Durkheim avfärdar Simmel som varande en spekulativ tänkare med stora mystifierande drag. Simmel hade vänskapliga förbindelser med Weber, som visserligen hade visa dubier över denne fritänkare, liknande de Durkheim gav uttryck för. Det är därmed förunderligt att inte Durkheim och Weber uppmärksammas varandra. Det finns inga bevis för att de läste varandras böcker eller artiklar. Durkheim hade i sin ungdom studerat i Tyskland och beundrade mycket av den pedagogiska kvalitén vid de tyska universiteten. Det intellektuella samtalet i Mellaneuropa var ofta gränslöst, men inte i fallet Weber och Durkheim, trots att man arbetade inom samma ämnesområde och trots att båda behandlade religionen sociologiskt. Inte ens i *L'Années* stora bibliografiska avdelning nämns Max Weber. Tidsskriften hade stora ambitioner att behandla böcker som på något sätt tog upp sociologiska frågeställningar och tomrummet är på något sätt talande. Det är dock en gåta som inte Fournier behandlar. Det är allena Max Webers fru Marianne som nämns i boken. Överlag var Durkheim inte särskilt uppskattande över tyskarnas bidrag till utvecklande av samhällsvetenskapen, nej, han var till och med besviken.

Fournier beskriver på ett levande sätt det dåvarande franska akademiska livet, från undervisningen, över de akademiska graderna till byggnadernas arkitektur, som var fyllda av berömda konstverk. När jag läser boken upplever jag det som om jag går omkring i det akademiska Paris kring år 1900.

Detta är ett verkligen imponerande verk, fullt av liv och rörelse och då särskilt de intellektuella rörelserna under Durkheims livsperiod. Fournier lyckas förmedla inte bara Durkheims tankar utan även tidens tankegångar; vi får en fullmatad bild av dåtidens intellektuella och deras röster. Jag upplever det som att läsa en roman av Dostojevskij. Vi får höra många stämmor komma till tals, både anhängare och kritiker. Jag kan inte annat än imponeras av detta djuplodande verk. Och detta späs på av den språkliga enkelheten och klarheten, vilket gör verket till en njutning att läsa.

Lars-Erik Alkvist, Högskolan Dalarna

Call for Papers

International Journal of Mass Emergencies and Disasters

SPECIAL ISSUE

Nordic Research on Disasters, Crises and other Related Topics

GUEST EDITORS

David M. Neal, Oklahoma State University
Erna Danielsson, Mid Sweden University
Roine Johansson, Mid Sweden University

BRIEF BACKGROUND

The International Journal of Mass Emergencies and Disasters is the longest publishing journal related to topics related to disasters. Henry Quarantelli established the journal and became its first editor. The first issue, published in March 1983, was based upon a 1980 conference on Family and Disaster held at Rosersberg Slott, Sweden. Jan Trost and Örjan Hultåker of Uppsala University served as guest editors. Since that time, IJMED has published a number of papers related to Nordic disaster issues by Nordic researchers.

This special issue provides an opportunity to put current Nordic themes, perspectives and ideas into one volume.

MANUSCRIPT PARAMETERS

We are soliciting manuscripts related to Nordic Research with a focus on disasters, crises and other related topics.

- About 7,000 words
- Research carried out by Nordic researchers with a priority on crises within the Nordic countries
- Empirical papers preferred but theoretical manuscripts considered
- Empirical papers can be qualitative, quantitative, or mixed method
- Manuscripts should have a social science focus
- May be interdisciplinary among social sciences
- May be interdisciplinary using social and natural sciences
- Manuscripts must be submitted by May 1, 2014, and written in English
- Initial reviews should be completed by October 1, 2014. Final revisions will be completed by December 31, 2014.
- Publication is scheduled for the March 2015 Issue (Volume 33 #1)
- Submit manuscripts to this address: ijmed.editors@gmail.com
- Please attach only one copy of the manuscript
- Please identify that this submission is for the Nordic Research issue
- All manuscripts will use the double blind review process
- Please follow formatting and citation requirements found at this web address: <http://www.ijmed.org/article-submission/>
- If you have any questions, please contact Dave Neal at dave.neal@okstate.edu

www.ijmed.org

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikelförfattare erhåller en pdf-fil av publicerade bidrag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, urkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Fotnoter bör undvikas eller användas endast mycket sparsamt. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är Word.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@miun.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat

blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Redaktörerna har ordet

Om trångboddhet – Hur storleken på våra bostäder blev ett välfärdsproblem

Helena Ekstam

Viktordningen – ett analytiskt perspektiv

Aimée Ekman och Bengt Richt

Pensionärsjävlar – revolt mot eller ett upprepanande av negativa ålderskoder?

Janicke Andersson

Biopolitik, civilsamfund og 'politisk eskatologi'

– Foucaults mistillid over for befolkningens indre kræfter

Kaspar Villadsen

Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi

Hans L. Zetterberg

Om undran inför sociologerna

Walter Korpi

Individen, paret och banden mellan generationerna

Rita Liljeström

Recensioner

Avs

Sociologisk Forskning

c/o Avdelningen för samhällsvetenskap

Mittuniversitetet

831 25 Östersund